

Börjar grundbulten rosta?

Börjar grundbulten rosta?

En debattskrift om grundutbildningen i högskolan

Rådet för högskoleutbildning 1999

Rådet för högskoleutbildning
Birger Jarlsgatan 43
Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 088 61
fax 08-563 088 50
e-post hsv@hsv.se
www.hsv.se

**Börjar grundbulten rosta? En debattskrift om
grundutbildningen i högskolan**

Producerad av Rådet för högskoleutbildning i december 1999

ISBN 91-88874-42-7

Red: Håkan Westling

Grafisk form: Högskoleverkets informationsavdelning

Tryck: Printgraf, Stockholm, december 1999

Innehåll

Tio punkter för grundutbildningens förnyelse	5
Förord: Börjar Grundbulten rosta?	7
1989 års högskoleutredning – vad blev det av den?	11
<i>Håkan Westling, Mårten Carlsson, Eva Falk-Nilsson, Jesper Holmberg, Hans Näslund</i>	
1. Högskolans utveckling 1989–1999 – Balansgången mellan frihet och ansvar	11
2. Lärarnas situation	20
3. Undervisning och examination	22
4. Kvalitet och utvärdering	26
5. Pedagogisk meritering och kompetensutveckling	31
6. Organisation och ledning	35
7. Pedagogisk utveckling	42
8. Bibliotek och information	45
9. Informations- och kommunikationsteknologi	46
Studenterna – en resurs att ta vara på	51
<i>Jesper Holmberg, Jeanette Winterling</i>	
”Orkar vi det, så orkar vi det” – Hur besparingskraven knäckte grundutbildningen	61
<i>Leif Lewin</i>	
Bra, bättre, bäst – om kvalitet och rankning	67
<i>Torsten Kälveborn, Hans Näslund</i>	
Information åt alla – en hörnsten i högskolans uppdrag	89
<i>Göran Gellerstam</i>	
Grundutbildningsrådet – en unik skapelse!	107
<i>Mårten Carlsson, Anders Fransson, Lars Haikola</i>	
”Som jag framhöll i min föregående föreläsning ...”	117
<i>Inge Jonsson</i>	
Medarbetare i boken	125

Tio punkter för grundutbildningens förnyelse

1. Högskolan måste accepteras som en viktig del av de prioriterade områdena ”skola-vård-omsorg”. Resurserna för grundutbildning bör snarast återställas till den miniminivå som rekommenderades i Högskoleutredningens betänkande från 1992.
2. Högskolornas profilering inom grundutbildningen bör öka, särskilt avseende små ämnen, t.ex. språk. Central öronmärkning av resurser fordras för att säkerställa den ”nationella kompetensen”.
3. Examinationen i högskolan måste förändras, så att den bättre anpassas till målen för utbildningen. Obligatorisk medverkan av examinator från annat lärosäte i någon del av varje utbildning bör införas som kvalitetsgaranti.
4. Kvaliteten i högskolan bör säkras genom att Högskoleverkets rullande utvärderingsprogram av ämnen och utbildningsområden utökas och systematiseras och att resultaten görs offentliga. Varje enskild högskola bör kvalitetssäkra nya kurser och utbildningsprogram genom extern medverkan.
5. En viss pedagogisk utbildning bör införas som minimikrav för att få fast tjänst som lärare i högskolan. Särskilda resurser för professionell utveckling av lärarrollen bör anvisas.
6. Ledningsfunktionen i högskolan bör ses över med särskild hänsyn till behovet av engagemang av lärare/forskare. Vid de stora enheterna bör en ”akademisk senat” inrättas; den bör ha ett starkt inflytande i frågor rörande utbildningens och forskningens innehåll.

7. Inom ramen för det återställda grundutbildningsanslaget bör resurser för pedagogiskt utvecklingsarbete öronmärkas av högskolestyrelsen.
8. Rådet för högskoleutbildning kom till som en parallell till forskningsråden. Dess ställning och organisation bör ses över i anslutning till den kommande forskningsrådsreformen. Rådet bör få ett anslag som uppgår till 1 procent av det samlade grundutbildningsanslaget.
9. Högskolebiblioteken bör ses som en integrerad del av högskolans informationssystem.
10. Informations- och kommunikationsteknologin innebär en pedagogisk utmaning som måste mötas mer målmedvetet. Detta fordrar en temporär insats av särskilda resurser.

Börjar Grundbulten rosta?

En debattskrift om grundutbildningen i högskolan.

Grundutbildningen är grundbulten i högskolan – högskolan är en grundbult för samhällets utveckling¹. Det var grundtankarna bakom engagemanget i 1989 års högskoleutredning. Utredningen kallades därför ofta – även av sina egna ledamöter – för ”Grundbulten”. Den tillsattes av den dåvarande socialdemokratiska regeringen men en viktig utlösande faktor var den tämligen massiva kritik av grundutbildningen i högskolan som i olika sammanhang framförts av bl.a. Sveriges Förenade Studentkårer.

Studenternas kritik av undervisningsmiljön sammanfattades i utredningen på följande sätt:

- Undervisningsmeriter spelar en alltför underordnad roll vid tillsättning av lärartjänster.
- Högskolans lärare saknar pedagogisk utbildning; många av dem är dåliga pedagoger som inte förmår förmedla sina kunskaper till studenterna på ett begripligt sätt.
- Undervisningen läggs ofta upp på ett sätt som uppmuntrar till okritiskt inhämtande av detaljkunskaper.
- Examinationen är dåligt anpassad till målen för utbildningen
- Kursutvärderingar saknas; där de förekommer fungerar de ofta dåligt

En generell synpunkt var att undervisningens status måste höjas. Därför borde institutioner och lärare som prioriterade undervisning premieras på liknande sätt som vid goda forskningsinsatser. Högskoleutredningens arbete inriktades bland annat på att bearbeta de nämnda bristerna.

Efter tre intensiva arbetsår kom utredningens huvudbetänkande *Frihet, ansvar, kompetens* (sou 1992:1). I direktiven för utredningsarbetet ingick också att gå igenom resurserna för grundutbildningen och principerna för

¹ Grundbult = liten detalj som en mycket stor helhet är beroende av. (NE:s ordbok). En grundbult är som man kan förstå den bult som håller samman grunden till något. (Kennet Ahl: Grundbulten)

deras fördelning till olika utbildningsområden. Utredningens genomgång och förslag redovisades i en särskild skrift: *Resurser för hög-skolans grundutbildning* (SOU 1992:44).

I dag, 10 år senare, knakar också högskolesystemet i fogarna. Det politiska intresset för högre utbildning och forskning har blivit allt större och mera närgånget. Riksdag och regering talar om kunskapssamhället, men också kommunerna är angelägna. De slår vakt om de regionala och lokala högskolorna och stöder deras strävan att bli universitet. Omvärlden förväntar sig – och kräver – resultat, enligt vår mening utan att till fullo förstå de speciella villkor som högskolan måste kräva.

Sett inifrån högskolan är situationen delvis annorlunda. Nu är det inte så mycket studenternas klagan som dominerar. I stället nås vi av tydliga signaler om sviktande kapacitet och brustna illusioner hos lärarkåren. Lärarnas lojalitet har hittills varit en styrka i svensk högskola (liksom i lägre skolformer). Men de stegrade kvantitativa och kvalitativa anspråken på högskolan och dess lärare, kopplade med den politiska oförmågan att ge högskolan tillräckliga resurser, har skapat en besvärlig situation.

Ökade krav i kombination med urvattnade resurser och tilltagande extern finansiering gör att vi är oroliga för att högskolan kan skadas, särskilt då grundutbildningen. Därmed skadas den viktigaste förutsättningen för Sveriges framtida utveckling – Grundbulten börjar rosta. Situationen blir inte bättre av en ryckig politisk styrning både i centrala forskningsorgan och i högskolornas styrelser.

Detta är huvudanledningen till att några personer som var mycket engagerade i Grundbulten har beslutat sig för att gå igenom utredningens förslag, se vad som blivit beaktat, men också påpeka vad som blivit negligerat eller bortglömt. Vi baserar inte våra omdömen enbart på eget ”tyckande” utan vi har inhämtat synpunkter från en lång rad personer med insikt om förhållandena i högskolan. Vi har även gjort en enkät till andra ledamöter i Högskoleutredningen, liksom till samtliga rektorer för de statliga högskolorna (med en svarsfrekvens på över 90 procent). Därtill har vi utnyttjat de omfattande kontakter med olika personer och organisationer som vi har i vår dagliga verksamhet.

Det är ingen slump att boken kommer ut i samband med Hans Jallings pensionering. I många år har han varit en inspirerande och okonventionell källa till förnyelse av det svenska högskolesystemet, främst som ansvarig för personalutvecklingsprogrammet inom Universitets- och högskoleämbetet. I detta uppdrag har han som ingen annan bidragit till att öka den

internationella medvetenheten inom svensk högskola. Under nu snart 10 år har Hans Jalling som huvudsekreterare spelat en avgörande roll i Högskolans grundutbildningsråd. Hans insats är för viktig för att begravas i en konventionell festskrift. Däremot vill vi med denna bok påminna om hans insats för huvudaktörerna i högskolan, dess studenter och lärare.

*Håkan Westling, Mårten Carlsson, Eva Falk-Nilsson,
Jesper Holmberg, Hans Näslund*

1989 års högskoleutredning

– vad blev det av den?

*Av Håkan Westling, Mårten Carlsson, Eva Falk-Nilsson,
Jesper Holmberg, Hans Näslund*

1. Högskolans utveckling 1989–1999 – Balansgången mellan frihet och ansvar

1989 års högskoleutredning inledde sitt betänkande med några avsnitt som innebar försök till en positionsbestämning för högskolan i det svenska samhället mot slutet av 1980-talet. Det var en genomgång av de senaste utredningarna och besluten som påverkat högskolan. Först berördes 1955 års stora universitetsutredning och av den föranledda reformer. Sedan kom 1977 års stora omstöpning; den gav de grova organisatoriska ramarna för dagens högskolesystem. Då togs också de första stegen från detaljspecificerade anslag till hopklumpade ramanslag inom vilka högskolorna kunde disponera resurserna för olika ändamål.

En söndring mellan grundutbildning och forskning påbörjades 1958: då kom renodlade tjänster för undervisning i form av universitetslektorat. I 1963 års forskarutredning fortsatte separationen mellan grundutbildning och forskning, och 1977 var skilsmässan eklaterad och vi fick en klar boskillnad mellan dessa två huvuduppgifter i högskolan. Samtidigt myntades paradoxalt nog ett nytt honnörsord, ”forskningsanknytning” – all utbildning skulle vila på vetenskaplig eller konstnärlig grund.

Under de 10 år som gått sedan 1989 har högskolan rönt ett betydande intresse från samhällets sida, givetvis i första hand statsmakterna men också från kommunalt håll. Detta intresse har främst resulterat i en kvantitativ expansion av högskolesystemet, med

- fler studenter per högskola,
- fler högskolor
- fler universitet.

Utbyggnaden har haft två huvudorsaker, dels samhällets behov av kompetens, dels behovet att sysselsätta ungdomar, att avlänka dem från en sannolik arbetslöshet.

Men 10-årsperioden har också inneburit flera andra förändringar som påverkat i vilken utsträckning som Högskoleutredningens förslag har beaktats eller kunnat genomföras. Inte minst har önskemålen och kraven på samverkan mellan högskolan och övriga samhället – den ”tredje uppgiften” – fordrat stort engagemang och kraft.

Grundutbildningens status

Ett av Högskoleutredningens viktigaste mål var att höja grundutbildningens status i relation till forskningens, då i första hand på de högskoleenheter som hade fast forskningsorganisation. Statuskillnaden kan enklast beskrivas med meningen: ”Undervisningen är en skyldighet, som man kan bli befriad från – för att bedriva forskning!”. Under de år som gått har grundutbildningens status onekligen förbättrats; så tycker också rektorerna vid de forskande högskolorna. Men man måste tyvärr konstatera att det fortfarande är långt till förhållandena på exempelvis amerikanska elituniversitet där respekten för studentundervisningen och dess krav är helt överordnad även elitforskning.

Det måste alltså fortfarande understrykas att grundutbildningen är högskolans primära samhällsuppgift, och att dess professionella utövande är ett adelsmärke för en god akademisk institution.

Behov av kunskap och högre utbildning

Den politiska insikten om att högskolans utbildning och forskning är viktiga delar av samhällets infrastruktur är gammal. Den har förstärkts de sista decennierna när man sett att sysselsättning och ekonomisk tillväxt är kraftigare i regioner med högskoleresurser. Utbyggnaden av högskole-systemet resulterade snart i att varje län med stolthet kunde konstatera att man nu hade en ”egen” högskola. Snart blev det en politisk strävan även hos större kommuner inom ett län att etablera högskoleutbildning, om inte en ”egen” högskola så i alla fall en filial till en närliggande. Nästa steg i denna utveckling är naturligt nog en önskan att skaffa resurser för forskningsverksamhet i den egna högskolan och helst ge dem status som universitet.

Högskolan som arbetsmarknadspolitiskt instrument

Ett problem är att den högre utbildningen alltmer blivit ett instrument att förverkliga politiska ambitioner och inte längre är en institution för kunskapsökande, utbildning och bildning. 1990-talets ökande arbetslöshet innebar en stor politisk utmaning. Av metoderna för att reducera den öppna arbetslösheten var utbildning en av de mera pålitliga. Genom att öppna högskolan för flera studenter kunde man bespara dem från att gå från skolan direkt ut i arbetslöshet – sådan ”avlänkning” blev ett snabbverkande arbetsmarknadspolitiskt instrument. Vad som händer med ungdomarna efter avslutad högskoleutbildning tycks man än så länge inte ha bekymrat sig så mycket över. Den som vill vara cynisk kunde säga att högskolan utnyttjas som en temporär förvaringsplats för arbetslösa ungdomar. En hotande arbetslöshet bidrar också kanske till att en del studerande i högskolan dröjer med att ta ut sin examen, eller på annat sätt förlänger studierna.

Under hösten 1999 kunde man också notera att etablering av en lokal högskoleutbildning eller ett ökat antal studieplatser föreslogs som ersättning för nedlagd militär verksamhet eller stängning av kärnkraftverk.

Denna pessimistiska synen på högskolan som politiskt verktyg måste naturligtvis modifieras i den trosvisa förhoppningen att högre utbildning alltid är av värde för den enskilde individen och att en generellt ökad utbildningsnivå alltid är av värde för samhället.

Högskolans expansion

Högskolans expansion vad gäller grundutbildningen åskådliggöres i nedanstående tabell. Den ger också för jämförelsens skull expansionen av forskarutbildningen, också den ett resultat av regeringens direktiv

Tabell: *Studenter, examina och lärare 1989–1998.*

		1989/90	1997/98	förändring
Grundutbildning,	antal nybörjare	47 300	64 510	+ 36 %
"	antal registrerade	164 900	306 000	+ 86 %
"	antal examina	30 085	34 648	+ 15 %
Forskarutbildning	antal nyantagna	2 300	3 703	+ 61 %
"	antal aktiva	13 100	20 268	+ 55 %
	antal d-examina	1 030	1 883	+ 83 %
	antal lic.-examina	420	853	+ 103 %

Dessa siffror ska jämföras med det totala antalet lärare och forskare under samma tidsperiod; detta har ökat från 18 000 till 21 060, dvs. med 17 procent. En noggrannare utredning av belastningen på olika lärarkategorier faller utom ramen för denna analys. Det må räcka att konstatera att student/lärarykvoten har ökat från acceptabla 10:1 till 15:1. Ingen kan vara förvånad över att denna utveckling på ett dramatiskt sätt påverkat lärarnas arbetssituation.

Denna utveckling innebär för grundutbildningens del att studenter med lägre betygspoäng från gymnasiet, mindre studievana och varierande bakgrund tas in i högskolan. Detta kan naturligtvis innebära kvalitativa vinster, i varje fall på litet längre sikt, men inledningsvis måste det innebära en utmaning för högskolan och påverka lärarnas arbete genom krav på ökade undervisningsinsatser. Likaså måste förekomsten av studenter med lägre motivationsgrad påverka utbildningsbetingelserna negativt. Internationaliseringen av den högre utbildningen ger också nya och utökade arbetsuppgifter för lärarna.

Enhetlighet och styrning

Det politiska budskapet har varit entydigt: Sverige skall ha en "enhetlig" högskola. Detta budskap har inneburit något av en prokrustessäng. Det är inte lätt, förmodligen inte heller ändamålsenligt, att i samma regel- och normsystem klämma in så olika organisationer som ett gammalt stort universitet och en nystartad mindre högskola. Man kan också fråga sig om det är rationellt att i ett stort universitetet bedriva både traditionella långa akademiska forskningsföberedande utbildningar och korta praktiskt inriktade utbildningsprogram.

Den just nämnda expansionen var naturligtvis inte tänkbar med en högskola som fick leva kvar i gamla tiders elfenbenstorn. Som en alltmer betydelsefull del av samhället blev högskolan föremål för ett större politiskt intresse och inflytande. Riksdag och regering fastställer numera inte bara regler och resurser för högskolan, de griper alltmer in i de enskilda högskolornas ledning.

Den borgerliga regeringen genomförde 1991 kraftiga förändringar i högskolesystemet. Två högskolor omvandlades till privata stiftelser, Chalmers tekniska högskola i Göteborg och Högskolan i Jönköping. Även för övriga högskolor ökades frihetsgraderna, inte minst genom att möjligheter gavs för högskoleledningen att disponera givna klumpanslag på ett friare sätt.

Samtidigt ökade kraven på att statsmakterna skulle få veta vad de fick för pengarna. För grundutbildningen formulerades ett uppdrag för varje högskola, preciserat i antal "helårsstudenter", samt för vissa studieområden även hur många som skulle avlägga en viss examen. Anslagen blev baserade på antalet "helårsstuderande" och antalet "helårsprestationer" upp till ett visst takbelopp. Med prestationsansvaret följde en mera detaljerad revision av högskolornas ekonomiska agerande.

Under den socialdemokratiska regeringen kom utvecklingen från 1995 att kännetecknas av olika "återställare" från den borgerliga frihetsdogmen. Dessa innebar ofta en ökad detaljreglering och ordergivning. Högskolorna kände sig utsatta för ett "växelvarmt" bad.

Högskolan är uppenbarligen en viktig delmängd inom de politiskt prioriterade områdena "skola, vård och omsorg". Men liksom övriga delar av denna "välfärdssamhällets kärna" får högskolan och dess anställda illa av politiskt betingad ryckighet. Den ständiga diskussionen om satsningar, besparingar, omprioriteringar, utvärderingar och omorganisationer kräver stor energi på basplanet och minskar verkningsgraden.

Högskoleledning och samhällsinflytande

Ett ökat samhällsinflytande har blivit påtagligt även i ledningen av högskolan. I kölvattnet av 1968 års studentoroligheter kom de europeiska högskolornas styrning att kännetecknas av en "trehövdad balans": makten i styrelserna delades mellan lärare, studenter och anställda. I och med 1977 års högskolereform kom politiskt utsedda allmänrepresentanter in i de svenska högskolestyrelserna. Än så länge var de i minoritet. På 1980-talet förvägrades de valda fackliga företrädarna för de anställda representation i styrelsen med hänvisning till att de ändå via lagen om medbestämmande kunde påverka styrelsens beslut.

1998 reducerades rektors status i betydande grad. Från att ha varit den valda ledaren för universitet eller högskola och självskriven ordförande i högskolestyrelsen blev rektor den av regeringen utsedda "verkställande direktören". Även om rektor väljs inom högskolan kan styrelsen och regeringen formellt nonchalera valförsamlingens förslag. Denna möjlighet har i praktiken utnyttjats några gånger.

Högskolestyrelsens ordförande börjar i högre grad diktera styrelsens arbete och vara dess företrädare utåt. Den ändrade rollfördelningen mellan rektor och styrelseordförande kan ha positiva effekter; förutsättningarna är

också olika i olika typer av högskolor. Principiellt viktigare är dock att regeringen sedan några år tillbaka utser majoriteten av högskolestyrelsens ledamöter. Därmed förbättras naturligtvis förutsättningarna för att universitetet skall fungera som välartade kuggar i samhällsmaskineriet

En utomstående kunde kanske tycka att rektor och de svenska högskolestyrelserna därmed fått en ställning som rent formellt ungefär motsvarar dem i Europas kommuniststyrda länder före 1989 års omvälvningar. Glädjen bland akademiker i östblockets länder var påtaglig när de under den politiska upptiningen åter kunde få välja sina egna ledare. Det är förvånande att konstatera att protesterna mot den omvända utvecklingen i Sverige har varit så få och lågmälda.

När man tittar tillbaka på andra förändringar i högskolesystemet under de sista 10 åren slås man också av frånvaron av debatt i väsentliga frågor. Även ”reformer” som innebär en potentiell rasering av grundläggande akademiska värden har passerat ganska opåtalade. Det kan ha flera orsaker. Några av förändringarna har haft goda syften, man har velat åtgärda brister t ex inom jämställdheten, forskarutbildningen eller befordringssystemet. Viktiga intressegrupper har härmed blivit tillfredsställda vilket har minskat viljan att påpeka de skadliga sidoeffekter som uppkommit genom att reformer genomförts utan gott förarbete, utan analys av konsekvenser och utan adekvat finansiering.

Kanske har också det faktum att studentrörelsen haft sina egna interna problem gjort att den tidigare samlade och kravställande studentopinionen från Sveriges Förenade Studentkårer har blivit mindre tydlig. Inte heller har det nybildade Sveriges Universitets- och Högskoleförbund bidragit mycket till den offentliga debatten. Inom det förbundet finns också många olika viljor.

En starkt bidragande orsak till att viktiga problemområden fått mindre goda lösningar är att allt nuförtiden skall gå så förtvivlat fort. Det gäller att visa politisk handlingskraft. Komplicerade frågor inom landets högskolepolitik ska bearbetas och lösas på ett halvår, ofta av en ensam utredare.

I sammanhanget bör nämnas att Förvaltningspolitiska kommissionen i sina betänkanden förordade en friare ställning för högskolan i jämförelse med andra myndigheter (*I medborgarnas tjänst* SOU 1977:57, *Byråkratin i backspegeln* SOU 1977:7). En särbehandling vore av värde bl.a. i vissa personalpolitiska frågor och när det gäller de centralt påbjudna ekonomiska administrativa systemen, som inte passar för den ”multifinansierade” verksamheten i högskolan.

Det ovan sagda får inte missförstås så att vi är negativa till högskolans politiska styrning. Tvärtom, lämnad helt ifred torde högskolans egen kraft till förnyelse vara måttligt stor. Men den politiska styrningen bör inskränkas till att fastställa långsiktiga regler, mål och ekonomiska ramar på det nationella planet, inklusive direktiv till ett granskande och samordnande ämbetsverk. Det interna arbetet i en högskola, från styrelsen och neråt, bör däremot bedrivas utan politisk styrning.

Statsfinanserna blev sämre – och bättre igen !

Inom Högskoleutredningen bedrevs ett intensivt arbete för att i görligaste mån fastställa principerna för resursbehoven per student inom olika utbildningsområden. Uppdraget var svårt, men principerna och dess konsekvenser accepterades, vilket föranledde en välkommen anslagsuppräkning.

Från 1995 blev högskolesystemet liksom andra delar av den offentliga sektorn föremål för en hårdhänt behandling från finansdepartementets sida. Visserligen ökade anslagen till högskolan rent numeriskt, men samtidigt byggdes systemet ut ordentligt. Det blev mera att göra för mindre pengar. Detta har behandlats utförligt och kompetent av Lillemor Kim (*Retorik och realiteter*. SACO:s Akademikerfakta nr 2, 1999). Här kan vi bara konstatera att protesterna mot de relativt sett försämrade anslagen varit förhållandevis lama.

I själva verket ser man hela tiden att högskolorna och deras rektorer mycket gärna tagit emot utökade eller nya utbildningsuppdrag, trots att de måste varit medvetna om att tillkommande arbetet måste utföras med mindre resurser än vad som egentligen erfordras. Skälen till denna beredvillighet att göra mer för mindre pengar är oklara. Ett självklart samhällsansvar finns naturligtvis med i bilden men önskan om större pastorat och förhoppningar om möjliga marginalbesparningar finns nog med i bakgrunden.

Minskningen i anslagen per studieplats har i själva verket blivit mer uttalad genom att andra kostnader – i relativ tysthet – ökats eller lagts över på högskolorna. Lokalkostnaderna är de viktigaste. Ökningen av hyran för högskoleenheter fastställs delvis på andra grunder än vad högskolan kan råda över. Även om en högskola rent formellt kan minska sina lokalkostnader genom att säga upp hyreskontrakt är denna möjlighet i praktiken begränsad. Det statliga fastighetsförvaltande bolaget redovisar också tydligt en god avkastning på kapitalet – denna avkastning är naturligtvis till viss

del en återföring av en del av högskolans pengar till staten. Halvårsboks slutet för Akademiska Hus AB visar en vinstprognos på 600 mkr.

Rektorerna för de statliga högskolorna uppskattar att den reella resursminskningen per högskoleplats de senaste 3-4 åren uppgår till 15-20 procent, en uppskattning som stämmer med Lillemor Kims beräkningar. En sådan resursminskning från vad som av Högskoleutredningen på goda grunder beräknats som en miniminivå leder tyvärr till en ofrånkomlig kvalitetsminskning.

Det finns naturligtvis ingen anledning att inte högskolan skulle bära sin del av de besparingar som var nödvändiga; å andra sidan måste förbättrade resurser till högskolan klassas som mycket angelägna när statsfinanserna blivit så bra att de politiska partierna tävlar med varandra i skattesänkingsförslag.

Av komponenterna i den politiskt prioriterade kombinationen "skola-vård-omsorg" är skola och högskola de som har störst och mest avgörande betydelse för samhällsutvecklingen, högskolan tillika för vår internationella konkurrenskraft. Kvaliteten i högskolan är dessutom avgörande för utbildningen av lärare till alla lägre skolformer. Vi anser att detta bör innebära att resurstilldelningen per student i högskolan snarast återställs till den nivå som rekommenderades av Högskoleutredningen. Sverige är inte betjänt av att kvalitet byts mot kvantitet i vare sig utbildning eller forskning.

Några förändringar av icke-politisk natur

Under 10-årsperioden har en hel del andra saker hänt som påverkar högskolans innehåll lika mycket som de ovan beskrivna mera politiskt betingade förändringarna. Det är två saker som vi vill dra fram, *datoriseringen* och *internationaliseringen*. Båda fanns förvisso redan 1989 men sedan dess har de på ett mer djupgripande sätt påverkat högskolans arbete.

Datoriseringen

De första persondatorerna kom till Sverige i början av 80-talet. Därmed startade en utveckling som få kunde förutse. Datorn blev ett rationellt arbetsverktyg för den enskilde läraren och studenten. Högskoleutredningen insåg detta. Vad den inte förutsåg var att persondatorn genom koppling till lokala, nationella och internationella nätverk blev inkörsporten till ett helt nytt system för informationssökning och kommunikation.

Den revolutionerande betydelsen av denna resurs för forskningen blev snart uppenbar medan dess roll för grundutbildningen var mera svårbedömd. Nu är potentialen för grundutbildningen mera tydlig: datorn är ett kraftfullt verktyg för studentens eget aktiva informationssökande och möjliggör att ”utbildning på distans” kan förvandlas till ”privatundervisning med närkontakt”. Med datorns hjälp finns läraren alltid hos sin elev även om han eller hon befinner sig i olika stadsdelar, landsändar eller länder. Den nya informations- och kommunikationsteknologiens roll för individens lärande och kunskapsutveckling är dock ännu oklar.

Internationalisering.

Internationellt samarbete och konkurrens har alltid varit forskningens adelsmärke. Utvecklingen av det europeiska samarbetet har inneburit en kraftigt ökad rörlighet även inom grundutbildningen. I själva verket har samverkan inom utbildning och forskning varit en bärande idé i det ”europeiska projektet” och *Erasmus*-programmet har ibland betecknats som ett av EU:s mest lyckade initiativ. Allt fler studenter i svensk grundutbildning tillbringar en eller två terminer i ett europeiskt land; omvänt deltar fler och fler utländska studenter i svensk grundutbildning. Detta ökar kraven på lärarna påtagligt; undervisningen måste ju i flertalet fall ske på engelska. De pedagogiska förutsättningarna påverkas även på andra sätt på grund av det blandade studentmaterialet.

Här bör också framhållas betydelsen av kontakter även med länder utanför Europa och USA. Samarbetet med det svenska biståndet har varit viktigt för universitetens kompetens när det gäller utomeuropeiska förhållanden och många studenter har fått möjlighet att göra sina examensarbeten i utvecklingsländer på andra kontinenter. Det nya utbildningsprogrammet *Linnaeus*, som regeringen nyss beslutat om, kan bli en viktig faktor för ett bredare internationellt studentutbyte. Men återigen: internationaliseringen är en kvalitetsambition som inte realiserar utan en bättre resursbas.

FÖRSLAG: Högskolan måste accepteras som en viktig del av de prioriterade områdena ”skola-vård-omsorg”. Resurserna för grundutbildning bör snarast återställas till den miniminivå som rekommenderades i Högskoleutredningens betänkande från 1992.

2. Lärarnas situation

På Högskoleutredningens uppdrag gjorde SCB våren 1991 en mycket omfattande enkät till lärare i högskolan (*Högskolans lärare kommer till tals*. UHÄ-rapport 1991:22) Det var 2 000 slumpvis utvalda lärare i den statliga högskolan och 500 ur den landstingskommunala. Frågorna gällde bl.a. arbetsuppgifter, trivsel och synpunkter på grundutbildningen – dess status och hur kvaliteten skulle höjas. Svarsfrekvensen var 80 procent.

Vi begränsar oss här till att enbart återge utredningens slutsatser:

”Den bild som i vår enkätundersökning framträder av lärarkåren i den svenska högskolan är att lärarna trivs bra, är engagerade i sina arbetsuppgifter, ser positivt på studenterna och arbetar hårt trots att de är missnöjda med de materiella villkoren. De skattar friheten, självständigheten och utvecklingsmöjligheterna högt. De är intresserade av fortsatt utveckling och har en mängd förslag till förbättringar. De har en beredskap att medverka till eller bevara eller höja kvaliteten i grundutbildningen.”

Hur är det i dag?

Tid och resurser har inte gjort det möjligt att göra en motsvarande enkät som Högskoleutredningens. Det är därför med försiktighet som vi uttalar oss på grundval av de stämningar som vi tycker oss uppleva bland lärarna. Dessa ger oss dock ett starkt intryck av att situationen har ändrats påtagligt de senaste 10 åren.

En viss uppfattning kan vi dock få genom att jämföra Högskoleutredningens enkät med en liknande undersökning som vårterminen 1998 gjordes av 2 060 lärare vid Lunds universitet (*Läraryrket 1998*). Ungefär 75 procent av de egentliga lärarna besvarade enkäten. Arbetstiden tycks ha ökat påtagligt, från drygt 40 timmar/vecka 1991 till 50 timmar 1998. I Lundaundersökningen angav 57 procent av lärarna också att arbetsbördan var för tung och 45 procent av dem upplevde stress i arbetet.

Enkäter som gjorts av Sveriges Universitetslärarförbund (SULF) ger i stort sett samma bild, särskilt vad beträffar de äldre lärarna. Av dessa anser mer än hälften sin arbetsbelastning ”besvärande stor” eller ”på gränsen till överansträngning”. (*Seniora lärare. Tillgång eller belastning*, SULF:s skriftserie nr 17, 1998).

I ett avseende har vi hårdare fakta, nämligen när det gäller lärarkårens prestationer i form av undervisning och examination i grund- och forskar-

utbildning. Av de data som vi presenterat framgår att ”studenttrycket” på lärarna ökat med ca 50 procent under de observerade åren. Det är ingen försumbar ökning, särskilt som den avser både grund- och forskarutbildning och vad avser grundutbildningen omfattar studentgrupper med lägre gymnasiebetyg och sannolikt även sämre studieförutsättningar.

Siffrorna för antal examina i grund- och forskarutbildningen visar att det inte är något fel på lärarkårens lojalitet och vilja att rätta sig efter statsmakternas direktiv. En förklaring är också att lärarna älskar sitt yrke. Trots arbetsbelastningen trivs de flesta med sitt arbete. I 1998 års Lundaundersökning trivdes 75 procent med sitt arbete. Det är en siffra som stämmer överens med iakttagelserna från 1991 där 81 procent av lärarna angav siffrorna 4 eller 5 på en 5-gradig trivselskala.

Icke desto mindre är vi är övertygade om att situationen nu blivit sådan att kvaliteten i utbildningen börjar äventyras. I sammanhanget måste påpekas att riskerna för kvalitetsnedgång ökar eftersom anslagstilldelningen villkorats med hänsyn till redovisade prestationer i grundutbildningen – ett mycket farligt system i ett läge där resurserna är ansträngda. Vi skriver om detta i avsnitt 3.

Den ökade belastningen på lärarna med mera undervisning, på flera olika kurstyper, och med större grupper, leder sannolikt i första hand till en minskad insats när det gäller utveckling av undervisningen på olika sätt; därefter följer minskade möjligheter att upprätthålla den egna kompetensen. Dessa effekter ger inget omedelbart utslag, men har givetvis på längre sikt förödande konsekvenser för utbildningens kvalitet.

Sist men inte minst kännetecknas dagens situation av frustration och resignation hos stora delar av lärarkåren. Med detta följer bristande motivation att göra en arbetsinsats som permanent avsevärt överstiger den normala, särskilt om den sker till priset av bristande professionell utveckling vad avser teori och praktik för utbildning och undervisning.

Vår slutsats blir – trots brister i underlaget – att belastningen på högskolans lärare har ökat både kvantitativt och kvalitativt. Det som nu behövs är dels ökade resurser, dels att ledningen på alla nivåer är medveten om problemet, visar lärarna sin uppskattning och ger dem medinflytande.

3. Undervisning och examination

Pedagogisk forskning och utveckling

Högskoleutredningen gick genom de viktigaste resultaten av aktuell pedagogisk forskning och utveckling. Utredningen drog följande slutsatser:

- Undervisning och examination bör planeras och genomföras med utgångspunkt i det pedagogiska forsknings- och utvecklingsarbete som ägt rum de senaste decennierna.
- Varje lärare bör beredas möjlighet att ta del av dessa FoU-resultat inom ramen för sitt individuella utvecklingsprogram.
- Som ett led i lärarnas kompetensutveckling bör fackdidaktiskt projektarbete uppmuntras.
- Högskolorna bör avdela ekonomiska och personella resurser för pedagogiskt-didaktiskt utvecklingsarbete

Vår uppfattning är att de pedagogiska rönen beaktas i större utsträckning nu än för 10 år sedan men det finns fortfarande ingen klart uttalad inställning att undervisningen – den viktigaste uppgiften i högskolan – görs till föremål för ett kontinuerligt forsknings- och utvecklingsarbete. Det har sagts att universiteten studerar allt utom sin egen verksamhet. Ämnesdidaktisk verksamhet måste bedrivas i ökad utsträckning. För detta torde nya ”öronmärkta” resurser fordras, såväl på nationell nivå som centralt inom varje större högskoleenhet.

Undervisningsformer

I nästa avsnitt av Högskoleutredningen belystes undervisningsformerna. Utredningens synpunkter sammanfattades på följande sätt.

- Vi tror inte att det är möjligt att slå fast allmängiltiga riktlinjer för avvägningen mellan olika undervisningsformer. Men vi vill framhålla att lärarinsatserna, oavsett vad de kallas, alltid skall stödja och främja studenternas egen aktivitet.
- Med denna utgångspunkt är det önskvärt med en ökad tonvikt på undervisning i seminarieform.
- En utveckling mot mer individcentrerade former av lärarstöd i analogi med det engelska universitetssystemets tutorials är enligt vår uppfattning också nödvändig, särskilt i ett friare studiesystem.
- Professorernas och andra seniora forskares kompetens bör komma

grundutbildningen till godo i större omfattning än vad som sker i dag.

- Utredningen föreslog också att såväl lokala som centrala utvecklings- och utvärderingsresurser fortsatt satsas på försök med problem-baserad inläring (PBI), också inom andra områden än vårdutbildningar, samt
- att dessa försök följs av systematiska utvärderingar som tar fasta på förändringar i kunskaper, färdigheter och föreställningar hos studenterna.

Det är i dessa avseenden som utvecklingen entydigt gått i motsatt riktning mot utredningens förslag: minskade resurser har lett till att lärarmedverkan i allt större utsträckning måst förskjutas till storföreläsningar och färre studentkontakter överhuvudtaget. I den tidigare nämnda enkäten till de statliga högskolerektorerna poängterar flertalet att de minskade resurserna lett till en minskad kvalitet i utbildningen. Denna yttrar sig främst i en förskjutning från gruppundervisning till föreläsningar, ökat antal studenter i föreläsningssalar och grupprum, minskade möjligheter till färdighets-träning, t.ex. i språk, samt indragning av undervisning i ämnen med litet antal studenter.

I förstone skulle man kunna tro att tillgång till datorer i någon mån skulle kunna kompensera dessa förhållanden. Detta är riktigt vad avser studentens egen möjlighet att inhämta information och så lägga grunderna för exempelvis grupparbete och problembaserad inläring. Men vad gäller samverkan mellan lärare och student innebär kontakten via dator väsentligen ett merarbete för läraren. Enda kompensationen är att kontakten till viss del kan förläggas på för lärare och student valfri tid. I praktiken innebär detta ofta att läraren tar ställning till studenters frågor, examination mm utanför normal arbetstid. På det viset ger informations- och kommunikationsteknologi möjlighet att krama ut mer av läraren som resurs.

Vi har fått uppfattningen att det i landet finns ett stort intresse för att utveckla nya undervisningsformer som leder till aktivt lärande hos studenterna. En positiv utveckling har exempelvis kunnat noteras när det gäller s.k. ”problembaserat lärande” (PBL), men den bristande resurstillgången utgör för närvarande en kraftig broms på utvecklingsarbetet. Denna resursbrist leder med andra ord till en ofrånkomlig kvalitetsförlust.

Olika högskolor väljer att genomföra de nödvändiga besparingarna på olika sätt. Tyvärr har ”osthyvelmetoden” redan använts så mycket att den

inte räcker särskilt långt när det gäller rörliga driftskostnader. Personaluppsägningar blir därför ofrånkomliga. Men de effektivaste besparingarna måste använda "tårtspaden" och innebära nedläggning av hela kurser, ja t.o.m. ämnesområden t.ex. språkutbildningar med få studenter.

Detta aktualiserar en viktig fråga, nämligen den nationella kompetensen i sin helhet. Som det nu är riskerar Sverige att plötsligt mista kompetens i ett visst språk – detta kan t.o.m. få diplomatiska konsekvenser. Lösningen heter samverkan och profilering mellan lärosäten. För att en sådan skall få reell betydelse fordras att regeringen ger en viss högskola, med hjälp av specificerade öronmärkta resurser, ansvar för ett visst ämne. Valet av ansvarshögskola görs bäst genom Sveriges Universitets- och Högskoleförbund, gärna efter ett "anbudsförfarande".

FÖRSLAG: Högskolornas profilering inom grundutbildningen bör öka, särskilt avseende små ämnen t.ex. vissa språk. Central öronmärkning av resurser fordras för att säkerställa den "nationella kompetensen".

Examination.

Högskoleutredningen lade stor vikt vid examinationen. Det beror på att all erfarenhet visar att *examinationen är den viktigaste faktor som styr studentens beteende och lärande*. Examinationen i högskolan skall naturligtvis utformas så att den mäter i vad mån studenten uppnått målen för utbildningen.

Enligt högskolelagen skall utbildningen, inom det område den avser, ge

- kunskaper och färdigheter,
- förmåga till självständig och kritisk bedömning,
- förmåga att självständigt lösa problem,
- förmåga att följa kunskapsutvecklingen, och
- förmåga till informationsutbyte på vetenskaplig nivå.

Högskoleutredningens slutsatser och förslag var följande:

- Examinationen, som är en viktig del i kvalitetssäkringen av högskolans utbildning, får inte inskränkas till enbart kontroll av vissa faktakunskaper. Den skall stå i samklang med det överordnade syftet att främja studenternas självständiga och kritiska förhållningssätt till kunskapsstoffet.
- Examinationen bör därför omfatta betydligt större undervisningsavsnitt än i dag – om möjligt 20–40 poäng – så att man kan bedöma

mer övergripande kunskaper och färdigheter hos studenterna. Detta utesluter inte deltentamina eller motsvarande på mindre kursavsnitt.

- Enligt vår uppfattning bör examination av sammanfattande karaktär eller omfattande större avsnitt generellt ske under medverkan av externa examinatore. Som ett förstahandsmål vill vi föreslå att varje utbildningsprogram som leder till examen skall omfatta åtminstone en sådan examination.

Våra intryck är att examinationen i högskolan inte på något avgörande sätt förändrats i riktning mot en form som motsvarar högskolelagens mål eller Högskoleutredningens förslag. Detta är så mycket mera beklagligt som arbetsmarknaden entydigt kräver att en högskoleutbildad inte bara skall ha vissa definierade kunskaper och färdigheter utan också ha förmåga att uttrycka sig väl i tal och skrift, att kunna inhämta, värdera och sammanfatta ny kunskap, samarbeta och lösa problem. Sådant mäts oftast inte i dagens examinationsformer.

Vi kan dock konstatera att det finns en strävan mot en kvalitativt förbättrad examination, inkluderande sådan på större kursavsnitt. En bromsande faktor – förutom lärartid – är dock nuvarande studiemedelssystem som förutsätter en relativt jämn redovisning av framsteg i studierna. Därvidlag är en god tillgång på ”växelmynt” i form av mindre kursavsnitt (upp till 5 poäng) till stor nytta för studenten. I Högskoleutredningen påpekades att man kunde tillgodose studenternas (och CSN:s) önskemål i dessa avseenden genom att kombinera prov på mindre kursdelar med en avslutande större examination, som prövade överblick över större ämnesområden.

I Högskoleverkets stora och värdefulla examinationsprojekt (*Examinationen i högskolan*, Slutrapport 1997:39 R) fokuserades intresset på olika aspekter av examinationen, och dess fundamentala roll i kvalitetssäkring. Men vi är inte övertygade om att Högskoleverkets rekommendationer har satt några djupare spår i praxis.

Insyn utifrån är i allmänhet en viktig kvalitetshöjande faktor. Detta gäller också examination. Högskoleutredningen redovisade resultaten av några försök med *externa examinatore*, eller samexamination – dvs. kunskapskontroll under medverkan av lärare utanför den egna institutionen, företrädesvis från annan högskola. Erfarenheterna var entydigt positiva. Extern examination stimulerade den pedagogiska idédebatten, motverkade isoleringen i lärarrollen, och ökade informationsutbytet mellan

högskolorna. En annan intressant konsekvens var att lärarrollen frikopplades från den kontrollerande rollen som examinator. Detta ledde till att lärare och studenter kunde koncentrera sig på det *gemensamma* målet att åstadkomma så goda studieresultat som möjligt

I slutrapporten från Högskoleverkets stora examinationsprojekt föreslås också att högskoleförordningen ändras så att extern medverkan i examinationen, med beslutanderätt, ska vara möjlig även i svensk högskola (liksom i anglosaxiska länder och Danmark).

Tyvärr tycks extern examination enligt högskolerektorernas utsago fortfarande vara en sällsynt företeelse i grundutbildningen. Som bekant är det en regel i forskarutbildningen: varje avhandling bedöms av en opponent utanför den egna institutionen. Det förekommer någon gång att examensarbete i grundutbildningen bedöms även av en extern lärare; för övrigt är detta sällsynt.

Vi återkommer till frågan om extern examination som kvalitetskontroll längre fram i den här boken.

Våra slutsatser är att examinationen fortfarande är en underutvecklad komponent i utbildningen. Dess utformning bör ändras så att den prövar i vad mån studenten (och läraren) uppnått de mål som uppsatts. Examination på större kursavsnitt bör införas. Extern examination bör öka. Den bör vara obligatorisk för alla examensarbeten och rekommenderas för andra samlade större studieprestationer. Det är en viktig komponent i ett kvalitetssystem och medför även ett värdefullt informationsutbyte mellan olika högskoleenheter, samt att undervisningen lyfts mot den "bästa nivån".

FÖRSLAG: Examinationen i högskolan måste förändras, så att den bättre anpassas till målen för utbildningen. Obligatorisk medverkan av examinator från annat lärosäte i någon del av varje utbildning bör införas som kvalitetsgaranti.

4. Kvalitet och utvärdering

I dagens högskola är grundutbildningens kvalitet och dess utvärdering förmodligen den allra viktigaste frågan. Det beror främst på den kraftiga ökningen i studentantal utan motsvarande resursökning och den härav oundvikliga konsekvensen att kvalitet måste offras för kvantitet.

Ett annat förhållande som ökar intresset för kvalitet och utvärdering är allmänhetens intresse för jämförelse mellan olika högskolor. En ”rankning” av högskolor har redan utförts av massmedia. Förebilden är amerikansk. Oavsett vad man må tycka om en sådan rankning torde den i dagens läge vara svår att stoppa. Därför är det självfallet nödvändigt att högskole-systemet själv deltar i och gör så att de som sysslar med denna typ av externa värderingar åtminstone har ett bättre faktaunderlag att utgå från.

Högskoleutredningen ägnade ganska stort utrymme åt kvalitetsfrågorna. Dess slutsatser och förslag rörande kvalitet kondenserades i tre avsnitt: om högskolans redovisningsansvar, om kvalitet och om kvalitetssäkring.

Som samhällsfinansierade institutioner har högskolorna ett självklart redovisningsansvar både vad gäller användningen av resurserna och i fråga om resultatet av verksamheten, kvantitativt och kvalitativt. För forskningen finns ett väl fungerande system för kvalitetskontroll. Någon motsvarighet för grundutbildningen finns inte i dag. Utredningen framhöll att den svenska högskolan behövde ett ”kvalitetssystem” även för grundutbildningen

Utredningen menade att grunden för kvalitetsbedömning till slut måste vara utbildningsresultatets kvalitet – dvs. vad studenten tillägnat sig, när utbildningen slutförts, och hur han/hon har utvecklats. Det är denna kvalitetsaspekt som högskolans intressenter (både studenterna och samhället/arbetslivet) i första hand har anledning att intressera sig för.

Kvalitetssäkring

Utvecklingen mot en alltmer uttalad mål- och resultatstyrning gör det nödvändigt att finna adekvata former för att säkra kvaliteten. Kvalitetskontrollen måste i allt väsentligt vara en sak för högskolorna själva. Men det är samtidigt viktigt att samhället kan lita på att högskolorna tar det fulla ansvaret för kvalitetssäkringen.

Några mekanismer för kvalitetssäkring som vi bedömer som betydelsefulla är:

- Nya kurser eller utbildningsprogram måste utsättas för en opartisk kvalitetsgranskning innan de startar.
- En utvärdering av undervisningen från studenternas synpunkt måste ske kontinuerligt.
- Examinationen är en grundläggande element i kvalitetskontrollen. Vi anser att externa examinatorer bör bli en normal företeelse i den svenska högskolan. Detta förutsätter sannolikt en övergång till sammanfattande examination på större utbildningsavsnitt än i dag.

Vidare är det angeläget att gemensamma eller samordnade prov utnyttjas oftare än nu.

- På den nationella nivån behövs någon form av ämnesbaserade organ för erfarenhetsutbyte, samråd och samordning.

Uppföljning och utvärdering

Mot bakgrund av den då aktuella diskussionen gjorde Högskoleutredningen en summarisk genomgång av frågorna om uppföljning och utvärdering. I det mesta anslöt sig utredningen till de riktlinjer som dåvarande UHÄ dragit upp. Utredningens slutsatser och förslag blev följande.

Vi ansluter oss i huvudsak till den syn på utvärdering som i olika sammanhang framförts av UHÄ. Varje utvärdering bör bygga på en *självvärdering* av dem som lokalt svarar för utbildningen. Till denna självvärdering fogas så en *extern bedömning* ("peer review") som delges de berörda och kan ligga till grund för utveckling och förändring. Slutligen *måste utvärderingen leda till åtgärder* om den skall kunna betraktas som meningsfull.

Varje instans i högskoleorganisationen har ett ansvar för att följa upp och utvärdera sin verksamhet. På den lokala nivån bör det vara högskolestyrelsen som bär det formella ansvaret för utvärderingen inom den egna högskolan. Det praktiska utvärderingsarbetet måste dock ske inom den enskilda institutionen. Ibland måste dock utvärderingen fokusera på utbildningsprogrammet (linjen) i stället för institutionen, speciellt när det gäller sammanhållna examensinriktade utbildningar.

Därutöver behövs också nationella sammanställningar och analyser av resultaten av högskolornas verksamhet. Men det är också viktigt att utvärderingar på nationell nivå, med internationella perspektiv, kommer till stånd. Det bör upprättas en långsiktig plan för utvärderingsarbetet under t ex en femårsperiod, så att högskolorna har klart för sig vilka områden som kommer att utvärderas på nationell nivå och kan anpassa det lokala utvärderingsarbetet därefter.

Även i det nationella utvärderingsarbetet är det nödvändigt att anlita externa, gärna utländska bedömare. Här bör de "ämnesråd" som vi föreslår kunna medverka.

Utvärdering av kurser

Högskoleutredningen vände sig mot mekaniska kursvärderingar gjorda av studenterna utan konkreta resultat i form av märkbar feedback till

kommande kurser och studentkullar. En förändring från ”*enkel studentbedömning*” till ”*interaktiv kursutvärdering*” efterlystes.

Utredningens slutsatser blev följande punkter:

- Studenternas medverkan skall vara ett naturligt inslag i olika typer av kursvärdering. I princip skall varje kurs utvärderas. Detta bör ses som en hörnsten i kvalitetssäkringen av högskolans grundutbildning.
- Utredningen föreslår att alla längre kurser successivt skall utvärderas av studenter och lärare tillsammans, och att resultaten skall påverka kursens fortsatta uppläggnig. Intresset bör fokuseras på utvecklingens av studenternas kunskaper, färdigheter och attityder i relation till uppställda mål.
- Utvärdering efter avslutad kurs kan sammanfattas och bedömas i en kursrapport, vilken bl a utgör underlag för beslut om förändring.
- Ansvaret för att utvärdering kommer till stånd ligger ytterst hos högskolestyrelsen, även om utförandet normalt delegeras till institutionen.

Vad har hänt?

Inom det stora och komplexa området kvalitet och utvärdering har mycket hänt sedan Högskoleutredningen slutade sitt arbete. Detta bidrog säkerligen till att frågeställningar om utbildningens pedagogiska halt, både i form av dess olika kvaliteter och dess ”totala” kvalitet, kom upp ordentligt på bordet.

I andra länder, t.ex. Storbritannien och Holland, hade utvärdering av universitet och högskolor redan på 1980-talet blivit vardagsmat, låt vara ganska omdiskuterad. Det var med spänning som man i Sverige avvaktade hur situationen skulle utveckla sig. Rädslan för att det engelska systemet med relativt enkla numeriska ”performance indicators” skulle tillämpas i Sverige var stor. Här valde dåvarande universitetskansler Stig Hagström en betydligt mjukare linje, under mottot ”granska för att främja”. Det nu genomförda kvalitetssäkringsarbetet har enligt högskolerektorerna haft en positiv inverkan på kvaliteten, dock inte särskilt uttalad.

Enligt vår mening har särskilt den senaste utvecklingen med minskade resurser gjort det motiverat att svensk högskola skaffar sig mer handfasta mekanismer för säkring av kvaliteten och ett mera strukturerat system för regelbunden utvärdering och bedömning av utbildningsområden. Man kunde kalla det för steg 2 i den av Stig Hagström påbörjade processen. Den nya ordning som aviserats i regeringens kvalitetsproposition i december

1999 måste mot den bakgrunden ses som ett steg i rätt riktning. Utan resursförstärkning finns det dock risk för att förändringarna blir ett slag i luften.

Inför den kvalitetsgranskning som i framtiden alltså skall ske i nya former bör man vara medveten om att flera av landets högskolerektorer nu är rädda för att kvaliteten redan påverkats av de bristande resurserna. De anser också att systemet med resurstilldelning efter examinationsfrekvens kan påverka kunskapskraven negativt.

När det gäller Högskoleutredningens förslag är det nog bara de studentbaserade kursvärderingarna som ökat i antal och nu är regel snarare än undantag.

I övrigt syns följande påståenden motiverade:

1. Nya kurser och utbildningsprogram vid redan etablerade enheter utsätts nästan aldrig för en opartisk kvalitetsgranskning innan de påbörjas. Det är beklagligt eftersom det kan innebära att de första studentkullarna blir försökscaniner.
2. Externa examinatorer används mycket sporadiskt, likaså gemensamma eller samordnade prov. På det viset missar den svenska högskolan en värdefull komponent i kvalitetssäkring av själva studieresultatet
3. Nationella ämnesbaserade organ för erfarenhetsutbyte mm är sällsynta. Vi tror fortfarande att sådana organ skulle vara värdefulla för den samlade kvaliteten i landet.
4. Olika ämnes- eller studieområden i landet bör regelbundet utvärderas och betygsättas av Högskoleverket i ett rullande och i förväg känt program. Resultaten bör offentliggöras. Högskolan måste ta initiativ och inte reagera passivt på kommersiella mer eller mindre seriösa rankningar.

FÖRSLAG: Kvaliteten i högskolan bör säkras genom att Högskoleverkets rullande utvärderingsprogram av ämnen och utbildningsområden utökas och systematiseras och att resultaten görs offentliga. Varje enskild högskola bör kvalitetssäkra nya kurser och utbildningsprogram genom extern medverkan.

5. Pedagogisk meritering och kompetensutveckling

Ett centralt avsnitt i Högskoleutredningen gällde lärarnas kompetensutveckling samt bedömningen av pedagogiska meriter. Utredningen kartlade hur praxis egentligen var när det gällde bedömningen av den pedagogiska skickligheten. Utredningen ägnade också mycket uppmärksamhet åt hur lärarnas yrkeskompetens skulle kunna utvecklas och säkras. Arbetet mynnade ut i ett förslag till systematiskt handlingsprogram för den pedagogiska utbildningen av högskolans lärare.

Vår generella bedömning är att dessa frågor utvecklats i den riktning som utredningen föreslog. Det finns många goda ansatser men omfattning och uppföljning är fortfarande otillräckliga.

Pedagogisk meritering

En kortfattad summering av utredningens synpunkter på pedagogisk meritering var följande:

- Vid bedömning av akademiska meriter – i samband med tillsättning av lärartjänster, vid lönesättning m.m. – skall både vetenskapliga och pedagogiska meriter alltid beaktas, om än med olika tyngd beroende på tjänstens inriktning.
- En förutsättning för att de pedagogiska meriterna skall kunna beaktas mer än vad som hittills skett är att de dokumenteras bättre och i större omfattning än nu. I första hand är det den sökandes ansvar att se till att meriterna finns tillräckligt dokumenterade.
- Vi bifogar dels ett förslag till riktlinjer för dokumentation och värdering av pedagogiska meriter, avsett för sökande såväl som tillsättningsmyndigheter, dels en promemoria med förslag till kriterier på pedagogisk skicklighet.
- Vi föreslår att kravet på pedagogisk kompetens för behörighet skall preciseras i högskoleförordningen. Kravet bör motsvara den pedagogiska grundutbildning (motsvarande sammanlagt sex arbetsveckor) som ingår i vårt principprogram för kompetensutveckling för högskolans lärare. För behörighet att antas som oavlönad docent bör därutöver krävas tio veckors successiv pedagogisk utbildning.
- Som underlag för bedömningen av lärarskickligheten bör varje lärare ha rätt att få ett omdöme om sin skicklighet. Detta bör normalt utfärdas av prefekten för den institution där läraren är anställd. Förutsättningarna och formerna för denna bedömning diskuteras utförligt.

Hur är läget i dag?

Högskoleförordningen föreskriver nu att "lika omsorg" ska ägnas prövningen av den pedagogiska och den vetenskapliga (konstnärliga) skickligheten vid tillsättning av professurer; motsvarande gäller vid tillsättning av lektorat. Varje högskola skall fastställa en anställningsordning i linje med gällande bestämmelser.

Däremot visar närmare 50 års erfarenhet att praxis rörande pedagogisk meritering sällan är i harmoni med regelverket. En noggrann uppföljning av tillämpningen måste därför göras regelbundet, såväl inom varje högskola som nationellt. Enligt uppgift planerar Högskoleverket det senare.

Högskoleutredningens förslag om vikten av anvisningar från tjänstetillsättningsnämnder, om behovet av dokumentation samt riktlinjer för bedömning av de pedagogiska meriterna verkar ha blivit allmänt accepterade. Dock är det långt kvar till att bedömningen av de pedagogiska meriterna sker på samma självklara sätt som bedömningen av de vetenskapliga.

I en studie från Uppsala universitet (*Pedagogisk skicklighet och vetenskaplig skicklighet i lika mån?*, Grönbladh & Giertz, Enheten för utveckling och utvärdering, rapport nr II, februari 1998) visas t.ex. att de sakkunniga bedömer den pedagogiska skickligheten framför allt utifrån den pedagogiska erfarenhetens omfattning, dvs. efter kvantitativa kriterier. En förklaring till detta är fortfarande brister i det underlag som de sökande lämnar in.

På många håll i världen har man konstaterat samma brist och därför utvecklat krav på lärarna att löpande dokumentera sin pedagogiska verksamhet och skicklighet i en s.k. *teaching portfolio*. Precis som en lärare/forskare fortlöpande dokumenterar sin vetenskapliga aktivitet och skicklighet i form av publicerade uppsatser, kongressföredrag, bevisade kongresser och erhållna forskningsanslag m.m. bör den pedagogiska skickligheten kontinuerligt dokumenteras i en "portfölj". Den skall i första hand givetvis rymma genomförda utbildningsuppdrag, utvecklade kurser och läromedel, företagna studieresor och eventuella anslag för utvecklingsprojekt. Allt vanligare är också att man förväntar sig inte bara en vetenskaplig utan också en "pedagogisk" programförklaring. Skickligheten kan bedömas genom kursutvärderingar samt, framför allt, genom personligt och nyanserat omdöme från prefekt, studierektor (eller motsvarande) efter genomförda större undervisningsuppdrag. Enligt vår mening borde lärarnas fackliga organisation ge rekommendationer i detta avseende.

Idén med pedagogisk portfölj tycks så sakteliga anammas även inom svenska högskolor, dock inte särskilt helhjärtat. Vi vill starkt rekommendera lärare och högskolor att, inte minst med hänsyn till internationell konkurrens, ägna större uppmärksamhet åt användningen av en pedagogisk meritportfölj.

Kompetensutveckling för lärare

Historiskt sett var det studenterna som ivrigast förespråkade, ja krävde, att högskolans lärare skulle ha pedagogisk utbildning. I Högskoleutredningens enkät till lärarna (*Högskolans lärare kommer till tals*) märktes samma önskan från lärarna själva.

Utredningen föreslog följande:

- Ett handlingsprogram för pedagogisk utbildning inom ramen för lärarnas tjänstgöring. Programmet har sin tyngdpunkt i utveckling av verksamheten vid den egna institutionen.
- För behörighet som lärare skall krävas genomgång av den första delen av programmet (6 veckor). Denna del skall kunna vara avslutad under det första tjänstgöringsåret.
- För behörighet som docent skall dessutom krävas genomgång av andra delen av programmet (10 veckor under 5 år). För samtliga lärare skall den andra delen vara en skyldighet inom tjänsten.
- Den tredje delen av programmet (1 vecka per år) skall vara en rättighet för samtliga lärare.
- Varje institution svarar för att dess lärare bereds möjlighet att följa handlingsprogrammet och att en ”mentor” utses, speciellt för nya lärare.
- De organ som ansvarar för forskarutbildningen svarar också för att den grundläggande kursen (introduktion på 2 veckor av de ovan nämnda första 6) erbjuds eller krävs inom ramen för forskarutbildningen.
- Varje högskola ansvarar för att det finns en basorganisation jämte driftsresurser som stöd åt handlingsprogrammets genomförande. Högskolan ansvarar för gemensamma kurser för både lärare och mentorer, studierektorer och prefekter samt kursledare.
- De kurser som ingår i programmet skall granskas och utvärderas med hjälp av kollegor till de kursansvariga (”peer review”)
- Förslaget förutsätter ett nationellt samordningsorgan för frågor rörande kompetensutveckling.

Hur är läget i dag?

Fast det borde vara angeläget tycks detta program i sin helhet inte vara genomfört vid någon högskola, möjligen med undantag för Sveriges Lantbruksuniversitet. På enstaka andra ställen finns krav på en viss pedagogisk minimikompetens.

I dag hörs inte studenternas krav lika kraftigt medan däremot lärarna börjar se det som en rättighet att få stöd för sin professionella pedagogiska utveckling. Detta kräver engagemang på alla nivåer, såväl politiska som inom högskolan. Det är intressant att notera att Riksdagens utbildningsutskott i maj 1998 uppdrog åt sitt kansli att granska förekomsten av pedagogisk utbildning för högskolelärare. Behovet av sådan utbildning hade tagits upp i fem olika partiets motioner och frågorna hade gång på gång uppmärksamrats i riksdagen. Utbildningsutskottets utredning konstaterade också att högskolorna och dess styrelser inte har något samlat grepp om behovet av kompetensutveckling, låt vara att ambitionsnivån är stigande. I regleringsbrevet för 1999 anges också att ”högskolorna skall utbilda alla nya lärare”.

Mot den bakgrunden är det förvånande att konstatera att den första omgången av Högskoleverkets granskning av kvalitetsarbetet vid högskolorna endast undantagsvis berörde personalens pedagogiska kompetens, inte heller hur den skulle säkerställas eller utvecklas.

Vad som i dag saknas är framför allt *tid för lärarna*. Om de ska utveckla sin kompetens, om pedagogiskt utvecklingsarbete ska komma till stånd, och om ny teknologi skall kunna användas på ett kvalitativt godtagbart sätt, måste ledningen i högskolan se till att lätta på lärarnas vardagliga arbetsbörda. Detta är avgörande för att högskolorna skall kunna utgöra en kraft i samhällets utveckling. I grunden är detta naturligtvis en fråga om vilka resurser som ställs till högskolans förfogande.

Ackreditering av lärare i högskolan

I förlängningen av kravet på pedagogisk minimikompetens ligger frågan om ackreditering av högskolans lärare. Inom detta området händer det en del utomlands. Vi föreslår därför att det tillsätts en utredning för att ta tillvara de initiativ till ackreditering som det finns exempel på på andra håll i världen. I England har SEDA (*The Staff and Educational Development Association*) som funnits sedan 1993 utarbetat riktlinjer och genomfört ackreditering av såväl program för pedagogisk utbildning som av enskilda lärare (nätadress: www.seda.demon.co.uk/fellow.html). Nyligen har i England också skapats ett *Institute for Learning and Teaching*, vid vilket lärare

kan ansöka om ”fellowship” (näadress: www.ilt.ac.uk). I Australien pågår liknande arbete i regi av HERDSA (*Higher Education Research and Development Society of Australasia* – näadress: <http://sunsite.anu.edu.co.au/education/herdsa>). I en nyligen utkommen rapport från det engelska Open University (*Institutional learning and teaching strategies*) sägs att pedagogisk utbildning av nyanställda lärare numera är något etablerat vid de flesta universitet och att detta också kopplas till ackreditering.

Den dag man beslutar om ett krav på pedagogisk behörighet för högskolelärare måste statsmakterna, gärna i samverkan med Sveriges Universitets- och Högskoleförbund, tillgodose behovet av utbildning. En kombination av lokala och nationella program måste till för att i god tid få fram goda lärare i högskolan. Detta bli särskilt viktigt om några år då högskolorna har stora pensionsavgångar.

Slutsatsen blir att Högskoleutredningens förslag om ett i högskoleförordningen preciserat krav på 6 veckors pedagogisk utbildning för behörighet som lärare fortfarande har stor aktualitet. I vår förfrågan till landets högskolerektorer tillstyrks det.

En pedagogisk minimikompetens skulle vara ett konkret sätt att slå fast grundutbildningens betydelse och status. Det finns ingen anledning att krav på elementär yrkesskicklighet som lärare skulle saknas i högskolan, särskilt inte om man jämför med kraven på lärarkompetens inom lägre skolformer. Frågan om ackreditering av högskolelärare bör prövas seriöst.

FÖRSLAG: En viss pedagogisk utbildning bör införas som minimikrav för att få fast tjänst som lärare i högskolan. Särskilda resurser för professionell utveckling av lärarrollen bör anvisas.

6. Organisation och ledning

I det kraftigt decentraliserade högskolesystem som utvecklades under 80-talet fick de enskilda högskoleenheterna allt större befogenheter. Även inom högskolorna decentraliserades beslutsfattande och ansvar. Dessa förändringar ökade intresset för organisations- och ledningsfrågor, inklusive rekrytering av ledare. Utredningen uppdrog åt en expert att författa en särskild skrift om dessa frågor (Magnus Söderström: *Ledning och ledarskap inom Högskolan*. SOU 1992:15). Den analyserade och sammanfattade på ett värdefullt sätt de särskilda villkor och problem som är förenade med att utöva ledarskap i en ”multiprofessionell organisation”, där verksamheten är

så starkt beroende av yrkesgruppernas kunskap, engagemang och egna initiativ.

Utredningens slutsatser och förslag blev följande:

”Ledningsfrågorna kommer att få ökande betydelse i den decentraliserade högskolan. Diskussionen bör utgå från att högskolan kan karakteriseras som en multiprofessionell organisation. Ledningen på olika nivåer måste ta fram värderingar och visioner som är gemensamma för de professionella grupperna, vilket ger förutsättningar för synergieffekter och för att rekrytera bra ledare.

Högskoleenheternas inre organisation måste få variera beroende på deras storlek och grad av diversifiering. Det organisatoriska sambandet mellan utbildning och forskning bör stärkas.

Våra förslag kan sammanfattas i följande punkter.

- Organisationsstrukturen bör ha fyra kärnfunktioner: starka och självständiga institutioner, en strategiskt sammanhållande högskoleledning, vid behov beslutsorgan för utbildning och forskning på mellannivå samt administrativa stödfunktioner med hög kompetens och god servicenivå.
- Vid särskilt de större enheterna bör man överväga att inrätta ett ”akademiskt lärarråd”.
- Varje högskola bör sörja för sitt eget chefsutvecklingsprogram, gärna i regionalt och nationellt samarbete med andra högskolor.

Nationell decentralisering och lokal centralisering

Den alltmer ökande decentraliseringen till den enskilda högskolan har gjort det nödvändigt att förstärka dess ledning, rektor och styrelse. På dem har lagts allt fler och maktpåliggande avgöranden, framför allt uppdelning av de statliga anslagen på olika ändamål och enheter inom högskolan. Anslagen har alltmer fått karaktären av klumpanslag; det är inte längre mycket som är öronmärkt. Även statliga beslut om anslag till olika fakultetsområden kan ”moduleras” genom mindre procentuella omfördelningar samt lokala debiteringsföreskrifter av olika slag. Utvecklingen har inneburit en paradox, nämligen att *decentraliseringen från centrala instanser till den enskilda högskolan* har förenats med en *centralisering inom högskolan*. I varje fall har man intrycket av att den klyfta som tidigare fanns mellan högskolan och centrala instanser nu förflyttats neråt. Det beror på att konfliktskapande fördelningsdiskussioner nu lokaliserats inom en högskola eller en fakultet. Ute på institutioner har lärare och forskare alltmer

fått en känsla av att inte vara delaktiga i beslutsfattandet i högskolan. Det kan diskuteras om en sådan känsla är ”rätt” eller ”fel”, faktum kvarstår att den finns.

Förstärkningen av den verkställande makten i högskolan har lett till att en ny typ av rektorer vuxit fram. Från att tidigare har varit den valde akademiske representanten för lärare, övriga anställda och studenter har rektor tenderat att bli en rekryterad VD. I stället för att begränsa sökandet efter ny rektor till lärarna vid den egna högskolan bedrivs ”head-hunting” från andra lärosäten. Administrativ skicklighet och ledaregenskaper har blivit viktigare än akademiska meriter och ställning som ”primus inter pares”. Om utvecklingen fortsätter är det troligt att högskolans verkställande ledning anförtros åt personer med samma typ av kompetens som eftersträvas i näringslivet.

Redan på 1970-talet började rektorsuppdraget ta alltmer tid. Ännu på 1960-talet kunde rektor vid Lunds Universitet samtidigt upprätthålla en överläkartjänst vid Universitetssjukhuset, på 80-talet var detta helt omöjligt. Rektorsarbetet har blivit så betungande att sysslan som prorektor, tidigare mera hedersuppdrag än tjänst, också den börjar bli ett heltids-engagemang. Vid några större högskoleenheter har helt nya positioner skapats i form av vice-rektorer med speciella ansvarsområden.

Posten som dekanus har undergått likartade förändringar som rektorsposten. Genom delegering av arbetsuppgifter från rektor till dekanus och från denne till institutionsprefekt blir det också viktigt att rätt personer väljs till dessa poster. Genom att högre instans, rektor resp. dekanus, utser dekanus resp. prefekt uppkommer en konflikt mellan den kollegialt-demokratiska processen och beslutet i den högre instansen. Här kan toppstyrning ske genom att rektor har synpunkter på vilka som bör väljas till dekanus och dekanus har synpunkter på dem som väljs till prefekt. Samma konflikt finns inbyggd i mekanismen för rektors tillsättning.

”Senat” för akademiska frågor

Det är svårt att nu rekommendera effektiva botemedel mot nackdelarna i ovanstående utveckling. Högskoleutredningens förslag om ett ”*akademiskt råd*” synes dock fortfarande värt att pröva. Rådet skulle vara en motsvarighet till den ”senat” som spelar stor roll i engelska och amerikanska universitet. I senaten skulle rent akademiska frågor rörande grundutbildning och forskning diskuteras och till en del beslutas. Senaten skulle kunna bli en motvikt mot den lekmannadominerade styrelsen. I senaten skulle

synpunkter från lärare/forskare och även studenter kunna ventileras och tas bättre tillvara. En sådan organisation har nyligen införts vid Uppsala universitet.

Ökade anspråk på ledningsfunktionerna har också uppkommit genom en annan konfliktskapande omständighet, nämligen att högskolans resurser alltmera börjar bestämmas av andra anslagsgivare än riksdag och regering. För forskningen vid de stora högskoleenheterna gäller just nu att en minst lika stor del kommer från externa källor. Dessa resurstillskott förutsätter att inom högskolan finns goda forskningsprojekt; dessa initieras av, och beror helt på forskare och forskargrupper ute på institutionerna. Vid en del institutioner kommer den ojämförligt största delen av forskningsmedlen från talangfulla forskare inom ämnesområden där de disponibla externa forskningsresurserna är stora. Dessa forskare, deras initiativkraft och prestationer, är själva motorerna i systemet. Ledningen av en högskoleenhet måste i själva verket ta stor hänsyn till dem; åtgärder som minskar deras motivation är livsfarliga.

Vad som just sagts om forskningsanslag har också börjat gälla för grundutbildningen – redan nu finns tendenser att bristande statliga anslag leder till en ökad extern finansiering och en därmed följande rubbning av maktförhållandena. Denna utveckling gäller särskilt fort- och vidareutbildning. Den externfinansierade utbildningen styrs självfallet – liksom sin motsvarighet inom forskningen – av krafter utanför högskolan; det gör att den ställer ytterligare anspråk på en sammanhållande ledning.

Kraftfull externfinansiering, av forskning såväl som grundutbildning, medför alltid en påtaglig risk för undanträngning av högskolans egentliga uppgifter och att dess funktion som samhällets organ för långsiktig kunskapsutveckling och utbildning äventyras, till förmån för insatser med kortsiktigare politiska och arbetsmarknadsmässiga fördelar. Ökad extern verksamhet borde därför alltid kopplas med förstärkta resurser för högskolans kärnverksamheter.

De utvecklingstendenser och problem som här skildrats innebär stora utmaningar och därmed också en kraftig stimulans till förnyelse inom högskolan. Ökad externfinansiering av forskning och grundutbildning ställer ökade krav på ledningen: Att få en effektiv och lojal samverkan mellan starka externfinansierade grupper är inte lätt.

FÖRSLAG: Ledningsfunktionen i högskolan bör ses över med särskild hänsyn till behovet av engagemang av lärare/forskare. Vid de stora enheterna bör en "akademisk senat" inrättas; den bör innehålla valda studenter och lärare och ha ett starkt inflytande i frågor rörande utbildningens och forskningens innehåll.

Den goda institutionen.

Ett särskilt avsnitt i utredningens direktiv gällde hur man skulle åstadkomma en utveckling av "den goda institutionen", där grundutbildning och forskning liksom andra uppgifter på ett självklart sätt blev en angelägenhet för alla medarbetare. Samtidigt var det uppenbart att en hel del akademiska institutioner var för små, kanske bara med några stycken anställda, och inte kunde erbjuda tillräckligt goda basala resurser och demokratiska styrformer.

Högskoleutredningens slutsatser blev:

"Vi stöder en utveckling mot större institutioner, något som enligt vår mening ger bättre förutsättningar för en god vetenskaplig och pedagogisk miljö. Vi har i det föregående försökt analysera de faktorer som gynnar framväxten av en "god" institution och vi har identifierat fyra funktioner i institutionsledningen: prefektens, ämnesföreträdarens, studierektorns och högskolesekreterarens.

Vi vill sammanfatta våra förslag på följande sätt:

- Högskolans verksamhet skall äga rum i ämnes- eller ämnesområdesbaserade institutioner, där utbildning och forskning och andra arbetsuppgifter kan vara gemensamma åtaganden och åligganden.
- En institution bör i regel vara av sådan storlek att en styrelse blir den naturliga ledningsformen.
- Önskemålet att ha stora, administrativt slagkraftiga institutioner måste emellertid vägas mot önskemålet att ha institutioner med homogena arbetsuppgifter.
- Högskoleledningen bör överväga att inrätta institutionsgrupper som alternativ till mycket stora institutioner.
- Lokalförsörjningen bör ordnas så att varje institution erhåller väl sammanhållna lokaler, innefattande utrymme för studenterna.
- En viktig del av ledningsansvaret för en institution är bland annat att göra målen för verksamheten kända och accepterade av alla medarbetare.

- Ställföreträdande prefekt är en funktion som bör finnas i större utsträckning än i dag.
- Högskoleledningen bör genomföra personalutvecklingsprogram med institutionen och dess ledning i fokus.

Högskoleutredningen talade om två typer av institution, den ”goda” och den ”administrativt lämpliga” institutionen. Inom högskolorna fanns det många exempel på väldigt små institutioner vilka uppenbarligen inte kunde betraktas som en tillräckligt kraftfull intellektuell miljö. Dessa borde gå samman med andra enheter. Detta är viktigt, både för grund- och forskarutbildningen.

Men utvecklingen har inom en del högskolor och fakultetsområden gått betydligt längre. I strävan att dekanus och fakultetsstyrelse skulle få ett lättare arbete har man gått in för mycket stora enheter. Även om de är administrativt lämpliga utgör sådana bildningar ofta artificiella sammanslagningar av enheter som saknar ämnesmässiga samband. Personalen inom den stora enheten saknar lojalitet med enheten. Följden av detta blir att det skapas en beslutsnivå till, i form av avdelningar eller forskningsenheter, inom den stora institutionen. Det ”administrativt lämpliga” har blivit det ”godas” fiende.

I departementschefens direktiv till högskoleutredningen löd avsnittet om institutionerna som följer:

Ett rimligt sätt att betrakta en arbetsenhet inom högskolan är att särskilja två huvuduppgifter. Den ena är forskning och forskarutbildning. Den andra är grundläggande utbildning på linjer och inom ramen för fristående kurser. Därtill kommer en varierande mängd forskning inom ramen för tidsbegränsade kontrakt med forskningsråd och sektorsorgan samt uppdragsforskning och uppdragsutbildning av olika slag.

Mångfalden av åligganden och åtaganden representerar en stående utmaning för dem som leder och verkar inom en arbetsenhet. De måste fortlöpande kunna bedöma vilka ytterligare åtaganden, som arbetsenheten kan och bör åta sig samt med vilken personal redan gjorda åtaganden skall bestridas. Ytterligare åtaganden får inte leda till att vad man redan förpliktat sig att åstadkomma blir sämre tillgodosett. Kvaliteten som helhet bör tvärtom stiga. Allt vad en institution ytterligare åtar sig skall ha detta som följd.

Målet är den goda institutionen. Kommittén bör noga överväga vad det är som gör, att den grundläggande utbildningens anseende och

faktiska kvalitet kan fås att stiga, Enligt min mening sker detta i den mån samtliga åligganden och åtaganden på ett självklart sätt blir till en angelägenhet för alla, som är verksamma inom en arbetsenhet. Vilka är betingelserna för att detta skall äga rum?

Fortfarande går det inte att ge några generella riktlinjer för hur detta idealiska tillstånd skall uppnås. Det är emellertid klart att ledningen och organisationen av en högskola i större omfattning än nu måste ta hänsyn till arbetsglädje och effektivitet ute i de minsta enheterna, där det egentliga arbetet utföres. Det är ju också därifrån som en ökande del av de tillgängliga resurserna mobiliseras.

Ämnesinstitutioner kontra centrumbildningar

Det finns också en annan utveckling som äventyrar bildandet och existensen av lagom stora ämnesinstitutioner, nämligen behovet av ”flervetenskapliga” organisationer för forskning och grundutbildning. S.k. centrumbildningar är viktiga för att katalysera samverkan mellan forskare i olika discipliner. Det kan gälla t.ex. miljöfrågor, arbets- eller vårdvetenskap. Samma utveckling gör sig alltmer gällande inom grundutbildningen där ”linje-” eller ”programinstitutioner” svarar för koordinering och ibland direkt styrning av utbildningen. På kort sikt kan detta vara bra, men på litet längre sikt berövar det ämnesinstitutionerna inflytande och ansvarskänsla för grundutbildningen. Vidare ökar en sådan matrixorganisation för forskning eller utbildning den inre komplexiteten i högskolan, vilket kan försvåra beslut och handling.

Nya centrumbildningar och motsvarande organisatoriska strukturer kan vara viktiga genom att de utgör embryon till nya ämnesinstitutioner i randzoner mellan olika vetenskapsområden; därför bör de om möjligt ha ansvar både för utbildning och forskning.

Det bör också nämnas att en långtgående decentralisering av resurser och beslut till institutioner, ofta stora, kan vara till skada för ”flervetenskapliga” projekt. Ledningen i en högskola, på styrelse- eller fakultetsnivå, måste därför alltid säkerställa sin egen beslutskapacitet genom att reservera medel för sådana initiativ som fordrar ett engagemang från flera institutioner och därmed skulle äventyras om inte särskilda resurser var säkrade genom beslut ”i högre instans”.

Den institutionella indelningen av högskolan är en viktig fråga för ledningen. Vår slutsats är att en ämnesinstitution med homogena arbets-

uppgifter är den mest effektiva arbetsenheten. Den bör inte vara så stor att underavdelningar uppstår i den. Om nya centra eller organisationer skapas bör de om möjligt ha ansvar både för utbildning och forskning.

7. Pedagogisk utveckling

Högskoleutredningen lade ganska stor vikt på att föra fram pedagogisk utveckling och forskning, samt pedagogisk meritering, som betydelsefulla även för undervisningen på högskolenivå. Konsekvenserna av utredningens tidigare resonemang blev därför att resurser för pedagogisk utveckling måste identifieras och säkerställas på alla nivåer i högskolan.

Utredningens slutsatser och förslag angående pedagogisk utveckling blev dessa:

- Varje högskola bör utarbeta ett lokalt pedagogiskt program, och avsätta de resurser för utvecklingsarbete som behövs för att förverkliga programmet.
- Varje högskola bör överväga att till ledningen knyta en grupp för gemensamma frågor rörande kvalitet och utveckling – ett ”pedagogiskt råd”.
- Varje högskola bör ta ställning till vilken organisationsform en funktion för pedagogisk utveckling bör ha – en funktion som kan ge stimulans och stöd åt institutionerna samt ansvara för vissa gemensamma frågor.
- Högskolans grundutbildningsråd bör fortsätta sin verksamhet i stort sett enligt nu gällande principer. Rådet bör dock ges ställning som självständig myndighet.

Enligt vår mening har högskolorna i stort sett anammat de förslag som utredningen framförde. Det pedagogiska utvecklingsarbetet har fått ökad betydelse inom den enskilda högskolan. Rektorer anser i gemen att det vid deras högskola finns tillräckligt med centrala resurser, öronmärkta för pedagogiskt utvecklingsarbete. Att studierektorer och lärare inte alltid delar denna uppfattning är ganska naturligt. Situationen har starkt försämrats genom de senaste årens resursminskning.

Högskolans grundutbildningsråd

Vi vill i sammanhanget kommentera *Högskolans grundutbildningsråd*. Sedan detta råd också fått ansvar för att utveckla forskarutbildningen har

det nyligen bytt namn till *Rådet för högskoleutbildning*. (Vi kan inte underlåta att påpeka att namnbyten skapar oklarheter och minskar identiteten inte bara för banker och andra företag utan också för centrala myndigheter.)

Redan tidigt i sitt arbete kom Högskoleutredningen fram till att det behövdes en ny fristående central instans för utveckling av högskolans utbildning, ett ”råd för grundutbildning”. Härvid spelade analogien med forskningen och forskningsråden en betydelsefull roll. I högskoleorganisationen fanns ingen instans som för den grundläggande utbildningens del kunde spela den roll som forskningsråden har för forskning och forskarutbildning. Forskningsrådets betydelse är allmänt känd och erkänd. Deras verksamhet är prestigefylld genom att de är självständiga myndigheter och att de styrs av valda representanter för forskarna själva.

Ett ”grundutbildningsråd” skulle ge möjlighet till finansiering av nya utvecklingsprojekt. Det skulle på så sätt också innebära en ”kvalitetsstämpel”, till ledning i det fortsatta arbetet i den lokala högskolan. Rådet skulle också kunna finansiera sådana projekt som innebar ett stort risktagande, och därmed var alltför äventyrligt för en enskild högskola. Därtill skulle rådet höja grundutbildningens status; duktiga lärare skulle dra pengar till institutionen precis som duktiga forskare. Sist men inte minst skulle ett anslag från rådet kunna vara en viktigt pedagogisk merit.

Regeringen anammade detta förslag omgående och ett grundutbildningsråd inrättades i juli 1990. Rådets första verksamhetsår var framgångsrika. Dess utvecklingsresurser har möjliggjort projekt som annars inte skulle blivit av (se kapitlet om rådets arbete). Genom sina krav på internationell sakkunnigbedömning av utvecklingsprojekten har rådet åstadkommit en betydande nivåhöjning på svensk högskoleutbildning och förbättrat dess internationella kontaktnät.

Rådets verksamhet fick särskild relevans genom att studentinflytandet var mycket tydligt; rådets vice ordförande var också student. Det visade sig att ett stort reellt studentinflytande kan få ett akademiskt råd att fungera bättre. Över huvud taget ligger rådets verksamhet väl i linje med studentrörelsens krav på höjning av grundutbildningens status, studentinflytande, pedagogiska utvecklingsresurser och bättre pedagogisk meritering.

Rådet har också väckt stort internationellt intresse och respekt; i Australien har en liknande organisation bildats.

Men rådet är fortfarande alltför dåligt känt ute i verksamheten, både bland de akademiska lärarna och i studentorganisationerna. Detta kan vara

orsaken till att en del ämnesområden lockat få ansökningar. Samarbetet med högskolornas pedagogiska enheter kan också förbättras. Spridningen av lyckade rådsfinansierade projekt har varit alltför liten. Dessa kritiska synpunkter tyder på att Rådet i fortsättningen måste marknadsföras bättre.

Förändrad status och målkonflikter

För några år sedan saboterades en av grundtankarna bakom rådet när regeringen berövade det status som egen myndighet och det förvandlades till en enhet inom Högskoleverket. Denna myndighet har bl.a. till uppgift att kontrollera och utvärdera de enskilda högskoleenheterna. Det innebär en tydlig målkonflikt med Rådets uppgifter. Detta har också uppmärksamats av Riksdagens revisorer. Ett exempel på det stora ämbetsverkets vilja till styrning av Rådets arbete är följande passus i sammanfattningen till Högskoleverkets examinationsprojekt: ”*Genom Grundutbildningsrådet påverkar Högskoleverket inriktningen av kvalificerat utvecklingsarbete för en förbättrad högskoleutbildning. En ökad andel projekt som behandlar examinationen bör ge kunskap som främjar kvaliteten i utbildningen*”. – Den som inte inser att Rådets inrangering i Högskoleverket innebär en statusförlust kan ju leka med tankeexperimentet att Medicinska forskningsrådet inkorporerades i Socialstyrelsen.

Inkorporeringen av rådet i Högskoleverket är ett exempel på missriktat städnit: man hävdade från regeringens sida att det inte borde finnas för små myndigheter. För rådets trovärdighet och status, psykologiskt så väl som reellt, är det ytterst väsentligt att det är en fristående myndighet, med en ställning som är analog med forskningsrådets.

Enligt vår mening fyller rådet en viktig funktion även i dag. Det bör bli en självständig myndighet. I ljuset av det senaste förslaget angående de statliga forskningsråden kan man också tänka sig att rådet inordnas i den nya organisationen, vid sidan av de övriga råden. Utbildningsrådets anslag bör årligen vara 1 procent av det totala grundutbildningsanslaget i landet, enligt Högskoleutredningens ursprungliga förslag. Med tanke på att rådet nyligen givits uppdrag att även stödja utvecklingen av forskarutbildning bör anslagsbasen öka ytterligare. Dessa överväganden pekar mot ett anslagsbehov på ungefär 100 miljoner kr. För den som tycker att summan är hög kan påpekas att det centrala statliga stödet till forskning vid högskolan är av storleksordningen 5–10 miljarder, dvs. 50–100 gånger större.

FÖRSLAG: Inom ramen för det återställda grundutbildningsanslaget bör resurser för pedagogiskt utvecklingsarbete öronmärkas av högskolestyrelsen.

Rådet för högskoleutbildning kom till som en parallell till forskningsråden. Dess ställning och organisation bör ses över i anslutning till den kommande forskningsrådsreformen. Rådet bör få ett anslag som uppgår till 1 procent av det samlade grundutbildningsanslaget.

8. Bibliotek och information

Högskoleutredningen betraktade biblioteken i högskolan som en strategiskt viktig resurs. En särskild konferens avhölls i utredningens regi och på basen därav utarbetades rapporten *En kreativ studiemiljö – högskolebiblioteket som pedagogisk resurs* (SOU 1991:72).

Utredningens slutsatser blev dessa:

- Svenska högskolebibliotek ligger med få undantag under jämförbar internationell standard. En upprustning är nödvändig, inte minst vid de nya högskolorna. Regeringen bör ta initiativ till en särskild översyn av högskolebibliotekens resursbehov, även om detta innebär ett – tillfälligt – avsteg från principen att varje högskola själv skall bedöma resursbehovet för olika verksamheter,
- Upprustningen bör kopplas till organisatoriska förändringar samt en rad rationaliseringsåtgärder. (...) Målsättningen för bibliotekens verksamhet bör vara service till forskare, lärare och studenter snarare än vård av samlingar.
- Högskolans lärare måste i internutbildningen ges bättre förutsättningar för att kunna utnyttja bibliotek och andra informationskällor, inte minst i sitt pedagogiska arbete (jfr även avsnittet om datorer nedan)
- I målen för högskoleutbildning skall ingå att alla studenter måste ges kunskaper och färdigheter i att använda bibliotek och andra informationskällor, vilket enklast realiseras genom att de får arbetsuppgifter, som fordrar detta.
- Vid planering av bibliotekslokaler bör studenternas behov av läsplatser och grupprum beaktas.
- Bibliotekens roll i informationsförsörjningen bör beaktas vid utbildning och vidareutbildning av bibliotekarier.

Utredningens förslag resulterade i en upprustning av många högskolebibliotek till acceptabel standard och flertalet rektorer anser numera att biblioteksresurserna vid deras högskolor är acceptabla.

Den snabba utvecklingen inom informationsteknologin gör emellertid att bibliotekens situation och kundkrets snabbt förändras. Forskare, särskilt inom medicin, naturvetenskap och teknik, utnyttjar alltmera sällan det konventionella bibliotekets resurser – från sina arbetsrum har de via nätkoppling en mängd aktuell litteratur till hands. I gengäld måste studenterna i ökad utsträckning söka assistans på biblioteken. Snart sagt alla typer av studenter behöver läsplatser och grupprum med biblioteksfaciliteter för nya typer av undervisning.

Det finns också en konflikt mellan det stora centrala biblioteket och decentraliserade bibliotek till fakultet eller institution.

Dessa problem behandlas utförligt i ett senare kapitel. Där avlivas också några myter, t.ex. att bibliotekens viktigaste uppgift är att skaffa in och låna ut böcker, att Internet gör biblioteken överflödiga, att studenterna lika gärna kan läsa hemma, och att forskarna klarar sig utan bibliotek.

Vi anser att de senaste årens utveckling – med den kraftigt ökade kunskapsmängden i förening med ökat studentantal och krav på fort- och vidareutbildning – förstärker biblioteksfunktionens centrala roll inom högskolans infrastruktur. En kraftfull biblioteksservice är nödvändig för att på ett rationellt och värdigt sätt möta samhällets krav på utbildning och kunskap för alla. Detta bör beaktas vid central tilldelning av resurser och vid fördelning av sådana inom varje enskilt lärosäte.

FÖRSLAG: Högskolebiblioteken bör ses som en integrerad del av högskolans informationssystem.

9. Informations- och kommunikationsteknologi

Högskoleutredningen arbetade med en annan rubrik: ”Datorer i grundutbildningen” – bytet av rubrik är symtomatiskt. Datorn är visserligen fortfarande en viktig apparat, men inte som ensam företeelse. Det som verkligen innebär en ny potential för utbildningen är datorn som ingång i ett gigantiskt nätverk för information och kommunikation. Detta har oåterkalleligen förändrat förutsättningarna för all undervisning; det kom-

mer också att skärpa konkurrensen med utbildningsanstalter i andra länder och med utbildning anordnad av privata företag.

Högskoleutredningen såg till att användningen av datorer i undervisningen blev kartlagd. Bilden var splittrad, men det var tydligt att datorn började betraktas som ett värdefullt verktyg även i grundutbildningen, låt vara i olika grad inom olika fakultetsområden. Datorer användes inte bara för ordbehandling och komplicerade räkneoperationer utan också för litteratursökning och åtkomst av databaser av olika slag.

Däremot var det sämre beställt med datorns utnyttjande för mera sofistikerade pedagogiska ändamål. Med stöd av utredningen kunde emellertid forskare i Göteborg visa att simulering av olika förlopp kunde öka förståelse och inläring inom civilingenjörsutbildningen (*Datorns användning som hjälpmedel inom högskoleundervisningen*. Högskoleutredningen projektrapport 1991:2)

Utredningens rekommendationer blev:

- Användningen av datorer bör vara ett reguljärt inslag i högskoleutbildningen. Datorer och datanät bör i större utsträckning göras tillgängliga för studenterna. Detta kan motivera en höjning av basanslaget. (Denna fråga diskuterades ytterligare i det separata betänkandet rörande resurser för grundutbildningen)
- Utvecklingen av lämpliga metoder för datorstöd vid inläring och undervisning skall betraktas som en pedagogisk meritering för lärare.
- Användning av datorer och datornät bör ingå i personalutbildningen för lärare.
- Högskolans grundutbildningsråd bör få medel för ett treårigt program med ämnesbaserade utvecklingscentra.

Datorexplosionen

Utredningens förslag innebar något av en inslagen öppen dörr: dator-explosionen var redan i full gång. I Sverige kunde Grundutbildningsrådet verka som en ytterligare katalysator för utvecklingen framför allt när det gällde att stimulera lärare att själva utarbeta program för undervisningen.

Den nya informations- och kommunikationsteknologien (IT) innebär en pedagogisk utmaning som inte är till fullo utnyttjad, vi har förmodligen knappast sett slutet på början. Den borde kunna tillföra helt nya kvaliteter till utbildningen, utöver de vinster som ligger i möjligheterna till effektiv informationssökning och bättre kommunikation mellan lärare och student, liksom mellan studenter. För detta fordras pedagogisk forskning om

själva lärandeprocessen, kunskapsbildningen om man så vill. En ny pedagogik, byggd bland annat på simulering och virtuella miljöer, måste utvecklas i intimt växelspel mellan kognitiv och pedagogisk forskning och den praktiska undervisningssituationen.

En aktuell genomgång från Australien (Shirley Alexander och medarb.: *An Evaluation of Information Technology Projects for University Learning*, 1998) visar att IT, rätt använd, kan innebära avsevärda pedagogiska vinster. Studenternas lärande förbättrades, liksom deras produktivitet och inställning till lärandet. Vackra exempel på kvalitetsförbättringar redovisades från områden som statistik, japanska (Kanji-tecken) och internationell politik. Förutsättningarna för framgång med ett projekt var att det utgick från studenternas behov, att högskolans ledning stödde det och att engagerade lärare kunde disponera tillräcklig med tid och pengar.

I framtidens högskola kommer rollfördelningen mellan lärare och student att kunna modifieras så att läraren i första hand koncentrerar sig på planering och ledning, introduktion, genomgång av centrala eller svårare avsnitt samt examination. Studenten kan i gengäld med hjälp av IT få stöd för det egna lärandet, problemlösning och samling av referensdata i form av en ”elektronisk portfölj” som byggs upp för livslång användning. Därtill kan undervisningen berikas genom särskilda program; att skapa sådana kommer dock att ta mycken tid och kraft.

Nya IT-anpassade studiemiljöer

Samtidigt torde helt nya studiemiljöer behöva utvecklas, där studenterna smidigt kan alternera mellan olika undervisningsformer, föreläsningar, grupparbete och enskilda studier, hela tiden med tillgång till IT. För att denna utveckling av moderna lokaler ska bli snabb och rationell fordras samordning och under en övergångstid öronmärkta resurser. Kostnaderna är svåra att beräkna men en satsning på 40 mkr per år i 5 år synes inte orimlig.

Av beviljade ansökningar om stöd från Grundutbildningsrådet har många gällt användningen av IT. Rådet har även genom särskilda planerings- och samordningsorgan verkat som en katalysator för utvecklingen. Vägledande för rådets satsningar har varit att IT-projekten skulle utgå från studenternas behov snarare än teknikens möjligheter och lärarnas intresse. Regeringen har också genom uppdrag till Högskoleverket tagit värdefulla initiativ inom IT-området. För verkets räkning har Grundutbildningsrådet nyligen redovisat läget i landet (skrivelse till Regeringen 1999-03-02, Reg.nr 12-04-97) Av redovisningen framgår bl a att Sverige tack vare gjorda insatser

ligger på framkanten av utvecklingen i Europa när det gäller utbildningsprogram för högskolan. Särskilt bör då nämnas ett antal medicinska ämnen samt moderna språk.

Utvecklingen av nya programtyper och nya studiemiljöer innebär dryga kostnader. Det vore väl värt att anslå särskilda resurser och koordinera försöksverksamhet i landet så att misstag inte görs på flera ställen än nödvändigt. Det tycks också som om vi i Sverige behöver en form av ”moderorganisation” för att permanent underhålla och tillhandahålla utbildningsprogram som utvecklats på en enskild högskola. Detta är en uppgift för Högskoleverket, minst lika viktig som investering i och underhåll av olika typer av nät – ”bredbandssatsningar”. Driftkostnaderna för denna organisation bör ligga runt 6 mkr per år.

Ett ökat nyttjande av IT i utbildningen kommer dessvärre inte att innebära minskat resursbehov. Utvecklingskostnaderna är stora. För full effektivisering fordras arbete utanför normal arbetstid. Dator- och nätarbetet kräver kostsamma stödfunktioner och sist, men inte minst, drar systemen dryga avskrivnings- och underhållskostnader. Men – investering av tid och pengar i IT torde vara den enda chansen att på ett någorlunda värdigt sätt ge fler ungdomar möjlighet till högre utbildning.

Vår slutsats blir att modern informations- och kommunikationsteknologi innebär en pedagogisk utmaning av rang. Sveriges förmåga att hantera denna utmaning avgör vår ställning som kunskapsnation. Vi föreslår att en moderorganisation skapas för att tillhandahålla och underhålla utbildningsprogram, liksom en särskild nationell satsning för att stödja utvecklingen av nya pedagogiska miljöer.

FÖRSLAG: Informations- och kommunikationsteknologi innebär en pedagogisk utmaning som måste mötas mer målmedvetet. Detta fordrar en temporär insats av särskilda resurser.

Studenterna

– en resurs att ta vara på

Av Jesper Holmberg och Jeanette Winterling

Högskolan är idag en institution dit allt fler vänder sig för att under en period i livet skaffa sig nya kunskaper och utvecklas som individer. Den stora expansion som skett under 90-talet har ökat det samhälleliga intresset för högskolans verksamhet, och samhället har i dag högre förväntningar och större krav på vad som där ska erbjudas. Högskolans uppgift har inte bara breddats kvantitativt i form av fler studenter, dess uppdrag har också vidgats till att erbjuda utbildning till studenter i alltmer skiftande livssituationer. Vi vill i detta kapitel argumentera för att det är här vi finner både de stora utmaningarna och de stora möjligheterna för den svenska högskolan.

I dag går en större andel än någonsin av befolkningen vidare till högre utbildning, vilket får till följd att fler studenter som traditionellt uppfattats av högskolan som svagare bereds plats. Det blir också allt vanligare att man återvänder till högskolan flera gånger under sitt yrkesliv för kompetensutveckling eller nyorientering. Denna stora, heterogena studentgrupp är här för att stanna och högskolan måste lära sig att utnyttja den till sin fördel. Vi förespråkar en vidare syn på vad som är högskolans uppgift och vilken som är dess relation till sina studenter. Den nya situationen kräver att högskolan tar ett större ansvar för sina studenters livssituation än vad den tidigare gjort. Som vi ser det är ett utvecklande av pedagogiken i högskolan en central metod för att på ett effektivt och positivt sätt tackla de nya utmaningarna. Vi vill också beröra resultatet av högskolans verksamhet, dvs. diskussionen om utbildningskvaliteten och hur man ser till att den blir fortsatt hög.

Massutbildningen har förändrat högskolans förutsättningar. Vi är väl medvetna om de bistra resursmässiga förutsättningar som råder inom den svenska högskolan idag. Men nu måste den svenska högskolan med kraft ta tag i de uppgifter den nya situationen för med sig och se de möjligheter

till förnyelse och utveckling som erbjuds. En högre andel studenter medför ändå att den samhälleliga nyttan av den högre utbildningen ökar. Att högskolan blir en central institution i många svenskers liv kan, menar vi, utnyttjas till mycket positivt och erbjuder möjligheten för högskolan att bli en respekterad och välutnyttjad tillgång i samhället.

Politiska förutsättningar

Om den politiska retoriken under 90-talet till stor del handlat om en ambitiös satsning på den högre utbildningen så talar de konkreta handlingarna ett annat språk. Klyftan mellan vad som sagts och vad som gjorts har i den nationella politiken varit mycket stor.

Den snabba utbyggnaden av antalet högskoleplatser är det mest slående exemplet, där förändringarna beskrivits i bombastiska ordalag från ledande politiker. I kvantitativ bemärkelse kan ingen förneka att en reell utökning skett, men detta till priset av försämrade förhållanden för studenter och anställda inom högskolan. Resurserna per student har sjunkit drastiskt, vilket självklart gör det mycket svårt att försäkra sig om en positiv utveckling av utbildningskvaliteten. Från politikerhåll har man sällan insett att en satsning på fler högskolestudenter också medför krav på ökade kringresurser; det bästa exemplet är kanske den skriande brist på studentbostäder som råder vid många studieorter idag.

Att högskolan haft svårt att anpassa sig till den nya student-sammansättningen kommer vi att beröra senare i detta kapitel, men det är tydligt att politikerna har haft lika svårt att inse vilka nya behov en förändrad studentsammansättning medför. Den allvarligt försenade studiemedelsreform som regeringen nyligen föreslagit visar att man inte förmår uppfatta vad som krävs. Om man från politikernas sida menar allvar med att bryta den sociala snedrekryteringen och dessutom ser en utveckling där stora delar av befolkningen någon gång under sitt liv kommer i kontakt med högskolan som positiv, måste man också skapa ett studiestöd som försäkrar studenterna ett visst mått av trygghet under studietiden. Trygghets-systemen för studenterna är idag så gott som obefintliga, vilket är orimligt om man på allvar vill att högre utbildning ska vara ett realistiskt livsval för ett ökat antal studenter. Att idag satsa på högre utbildning för den som inte är ung, frisk och barnlös, med ett gott stöd hemifrån, är ett stort risktagande.

Ett annat exempel på politikernas bristande förståelse för studenternas behov och önskemål är den närmast monomana fixeringen vid en utbyggnad av tekniska och naturvetenskapliga utbildningar. Det står klart att

många av dagens studenter inte delar politikernas åsikt att naturvetenskap och teknik kommer att frälsa landet och vi ser mycket lite som talar för att politikerna skulle vara de bäst lämpade att förutsäga framtidens behov av arbetskraft. Denna politik har fått till följd att många tekniska och naturvetenskapliga utbildningar har svårt att rekrytera tillräckligt många studenter för att fylla antalet platser, samtidigt som söktrycket inom andra områden ofta är extremt högt. Den negativa utvecklingen har dessutom förvärrats av att resurstilldelningen inom de s.k. kulturvetenskaperna blivit oacceptabelt låg. Vi tror att man för att försäkra sig om en mer framsynt och mer dynamisk utveckling av högskolan måste säkerställa att studenternas egna studieval i högre grad än idag får påverka vilka utbildningar som får ett utökat antal platser.

SLUTSATS: Högskolan och dess studenter måste ges de resurser som krävs för att säkerställa en hög standard på den högre utbildningen. Dessutom måste dimensioneringen av utbildningar i högre grad än idag följa studenternas val.

En stor, heterogen studentgrupp

Högskolan har förändrats; elituniversitetet finns inte längre. I dess ställe har en högskola som lockar stora skaror studenter med skiftande bakgrund och livssituation inträtt. Många gånger har högskolorna haft svårt att anpassa sig till den nya situationen. Man väljer att beskriva problemet som att en ökande mängd svaga eller studieovana studenter måste tas omhand. En lika riktig beskrivning är emellertid att den rigida undervisning som försöker behandla alla studenter efter samma mall inte längre håller måttet.

Ett belysande exempel är matematikundervisningen, ett område som i pedagogiskt hänseende stått så gott som stilla under de senaste decennierna. Undervisningen har bedrivits på i huvudsak samma traditionella sätt, med långsamt ökande studentkullar som enda förändring. När den stora expansionen inom teknik och naturvetenskap slog till, stod matematikinstitutioner över hela landet handfallna. I tidningarna kunde vi läsa krisartiklar om hur studenternas kunskapsnivå sjunkit dramatiskt. Istället för att självkritiskt se på sin undervisning, och konstatera att den pedagogiska diskussionen inom ämnet i stort sett legat död i decennier, fokuserade många akademiska matematiklärare på den bristande kvaliteten på råmaterial, studenten. Lyckligtvis håller det på att förändras, och det är vår övertygelse att en förändring och utveckling av de pedagogiska metoderna är nödvändig om situationen ska kunna lösas på ett tillfredsställande sätt.

Givetvis innebär en förändrad studentgrupp nya påfrestningar och utmaningar för högskolorna. Men att vi får en bredare studentgrupp erbjuder också nya möjligheter. Hos en grupp studenter kan man idag räkna med en mångfald av tidigare erfarenheter, perspektiv och förkunskaper som om den utnyttjas på rätt sätt kan förstärka allas utbyte av utbildningen. Mångfalden är därför en stor, ofta outnyttjad, pedagogisk resurs för lärarna. Denna mångfald innebär i sig också en möjlighet för studenten att redan under utbildningen komma i kontakt med personer med andra perspektiv än dennes egna. Denna situation ställer också högre krav på studenterna, som själva måste lära sig tackla en utbildningssituation som erbjuder olika saker till olika individer. Flexibilitet kommer att krävas av både lärare och studenter.

Den stora utmaningen idag är att förändra utbildningen så att den kan tillgodose de krav en heterogen studentgrupp ställer. Den lösning vi vill varna speciellt för är att låta högskolan bli en utbildningsfabrik där studenter på löpande band skyfflas genom utbildningen. I en sådan utnyttjas inte studenternas potential, och inte heller ges de tillfälle att utvecklas till kritiskt tänkande individer som kan reflektera över sina egna kunskaper. I stället måste högskolan tackla mångfalden genom en motsvarande mångfald av utbildningsformer. Det pedagogiska utvecklingsarbete som Högskoleutredningen föreslog, har bara påbörjats och det finns mycket kvar att göra. Det är viktigt att den pedagogiska diskussionen på allvar tar fart inom respektive ämne. De traditionella undervisningsformerna som bygger på, och leder till, passiva, alienerade och konservativa studenter måste förkastas. Istället är det viktigt att de akademiska lärarna utvecklar undervisningsmetoder som aktiverar studenterna. Vid många högskolor har ett stort arbete lagts ner på utveckling av undervisningsformerna. Ett intressant exempel är Hälsouniversitetets i Linköping användning av problembaserat lärande i vårdutbildningarna, men på många andra håll har utvecklingen ännu inte kommit igång.

Lika viktig, men mer försummad, är utvecklingen av examinationsformerna. Det har visats att inget styr studenters inläring mer än examinationen. Ändå har förbluffande lite utveckling skett sedan Högskoleutredningen presenterades i början av 90-talet. Högskoleverket har förvisso uppmärksammat frågan i en skriftserie, men ute i verksamheten genomförs flertalet examinationer på traditionellt sätt. För att på allvar förändra utbildningen måste högskolorna reflektera över vilka kvaliteter som premieras av examinationsformerna och inte fortsätta med metoder som uppmuntrar till ytinläring och fragmentariska kunskaper.

SLUTSATS: Mångfalden av högskolans undervisnings- och examinationsformer måste öka för att fördelarna med en heterogen studentgrupp ska kunna tas till vara.

Helhetsperspektivet

Den traditionella synen på högskolans uppgift har varit att den ska vara en institution som producerar och tillhandahåller kunskaper. I dag ser vi hur den bilden blir alltmer ifrågasatt. Målet för högskolan måste enligt vår och många andra studenter mening vara ett vidare: att utveckla studenterna som individer. Detta medför en rad konsekvenser när det gäller de uppgifter högskolan måste ta på sig och de resurser som statsmakterna måste ställa till förfogande för att dessa uppgifter ska kunna utföras.

Att högskolans roll måste förändras är en naturlig följd av att dess studenter förändrats. Vi har idag allt färre studenter som uppfyller den gängse normen: ung, studiebegåvad, med ekonomiskt och intellektuellt stöd hemifrån. Menar vi allvar med ett samhälle där många ska nå den högre utbildningen, där nya grupper rekryteras till studier, och där det är naturligt för många att återvända till högre studier flera gånger under livet, måste också högskolan förändras för att tillgodose dessa nya studenters behov. Det måste vara möjligt för dagens studenter att ha en trygg tillvaro under sin studietid, och detta ställer nya krav på högskolan.

Högskolan måste, för att kunna ta hand om sina studenter i önskvärd omfattning, utöka sitt engagemang inom för studenterna viktiga frågor som bostäder, studenthälsa, friskvård, arbetsmiljö, arbetslivsbevakning, studiemedel, studievägledning, studenttrygghet och rättssäkerhet. Dessa frågor påverkar i hög grad studenternas utveckling under studieåren, ett faktum som borde motivera ett ökat intresse från högskolan. Vi ser idag också ett ökat intresse från studenternas organisationer att samarbeta med sina högskolor på dessa områden.

De krav på bättre arbetsmiljö, större inflytande över sin arbetssituation, och en grundläggande trygghet som studentrörelsen ställer är enligt vår mening legitima. Idag är studenternas juridiska relation till högskolan i stora delar fullständigt oreglerad, vilket skapar en mycket otrygg situation där ingen vet vilka krav studenter har rätt att ställa. Detta måste förändras, på såväl nationell som lokal nivå.

Introduktionen till högre utbildning spelar en stor roll för hur studenterna upplever studietiden och för prognosen för deras framgångar. Högskoleutredningens föreslog att en vetenskaplig grundkurs, som gav studenterna en introduktion till högskolevärlden, borde införas. Vi instämmer. På

Södertörns högskola har metoden med en introduktionskurs tillämpats med positiva resultat. Vid sidan av den rent ämnesmässiga introduktionen vill vi också peka på vikten av att studenterna tidigt känner sig upptagna i en akademisk gemenskap.

Målet måste vara att studenterna inte bara skaffar sig kunskaper och erfarenheter, utan också ges möjlighet att utvecklas som individer under utbildningen. Det vidare perspektiv vi förespråkar innebär inte bara materiell trygghet, utan inbegriper också ett krav på högskolan att hjälpa studenten att sätta in sin utbildning i ett större sammanhang, att peka på den röda tråden i en utbildning, och att tillsammans med studenten reflektera över utbildningens plats i studentens liv.

Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka, att vi inte förespråkar en kultur där studenternas eget ansvar blir obefintligt. Utmaningen ligger i att skapa en på samma gång trygg och utvecklande miljö, där en mångfald av möjligheter, och ett stort mått individuell frihet, leder till studenter som aktivt tar ansvar för sin egen utbildning.

SLUTSATS: Högskolan måste ta ett vidare ansvar för sina studenters välbefinnande och utveckling, utan att för den skull reducera studenternas eget ansvarstagande.

Pedagogikens roll i högskolan

I tidigare avsnitt har vi diskuterat några delvis nya utmaningar som högskolan ställs inför idag: ökande mångfald bland studenterna och det vidare perspektivet på högre utbildning. En absolut förutsättning för att högskolan ska kunna svara mot dessa krav är att den pedagogiska diskussionen och utvecklingen på allvar tar fart. Högskoleutredningen innehöll när den presenterades för sju år sedan många konkreta förslag på hur grundutbildningen i högskolan skulle kunna utvecklas. Ur ett studentperspektiv är det närmast obegripligt att så lite hänt sedan dess. Visst har vissa saker gått framåt: intresset för och tillgängligheten till pedagogisk utbildning ökar, redovisade pedagogiska meriter krävs i högre utsträckning idag än tidigare, den professionella läraren är på vissa håll ett ideal. Men utvecklingen måste fortsätta, snabbare än vad som hittills skett. Som nu är fallet har omvärlden och dess krav på högskolan förändrats i mycket högre grad än vad högskolan själv förmått förändra sig; denna situation är självklart ohållbar i längden.

Det är i detta sammanhang förvånande att en yrkeskår som upprätthåller den vetenskapliga, professionella kunskapens status i samhället i så liten

grad är beredd att tillämpa denna kunskap på sin egen verksamhet och acceptera att utbildning är en nödvändighet för en professionell lärarkår. Att undervisa på högskolan måste ses som den kvalificerade uppgift den är, och med detta följer legitima krav på utbildade lärare. Högskoleutredningen förespråkade en obligatorisk pedagogisk utbildning för alla akademiska lärare. Detta krav är lika aktuellt idag.

Att professionalisera lärarna är också ett sätt att höja undervisningens status inom högskolan. Det arbete som påbörjats för att möjliggöra dokumentation av pedagogiska meriter, och de förändringar av regelverket när det gäller vikten av pedagogiska meriter vid tjänsteställningar, är lika viktiga idag som för sju år sedan och måste fortsätta.

Den olyckliga uppdelning mellan forskning och undervisning som skett i den svenska högskolan måste brytas; vi vill ha akademiska lärare som också är forskare, och forskare som undervisar. Det måste på sikt bli en självklarhet att den allra största delen akademiska lärare är disputerade, förutom de som kan föra in erfarenheter från andra yrkesområden.

En av de saker som förändrats mest sedan Högskoleutredningens betänkande är informationstekniken. Under de senaste fem åren har vi sett hur datornätverken förändrat förutsättningarna för informationsökning, distanssamarbete och datorstödd undervisning. Vi är fortfarande bara i början av denna stora förändring och det är svårt att förutspå hur framtiden kommer att se ut på detta område. IT har en stor, utnyttjad potential när det gäller möjligheten till arbete på distans, utnyttjandet av virtuella gemenskaper i undervisningen, och presenterar, när metoderna blir mer utarbetade, vissa effektivitetsvinster.

Men vi vill i detta sammanhang varna för den övertro på teknikens välsignelser som drabbat många akademiska lärare de senaste åren. Vi har sett alltför många exempel på hur allt pedagogiskt nytänkande kastas överbord till förmån för ett okritiskt införande av ny teknik. Att föra in IT i utbildningen leder i de flesta fall, åtminstone initialt, till ökade krav på pedagogisk begrundan och stora arbetsinsatser. Införande av IT i utbildningen får aldrig bli en ersättning för pedagogiskt nytänkande. Man måste komma ihåg att IT är ett pedagogiskt verktyg och inte ett mål i sig. Samtidigt är det tydligt att för stora delar av den akademiska lärarkåren har denna utveckling inte avsatt några som helst spår i undervisningen. Det är därför nödvändigt att förtrogenhet med den nya tekniken blir en självklar del av en akademisk lärares professionella kunskaper. Grundutbildningsrådet har i detta sammanhang spelat en betydande roll med sitt stöd till pedagogiska projekt inom området.

En annan stor förändring är den hastiga internationalisering av utbildningen. Att ha ett internationellt perspektiv på sin utbildning blir allt viktigare, allt fler studenter väljer att förlägga delar av sina studier utomlands, och vi ser också en ökning av antalet utländska lärare i högskolan. Denna utveckling är naturligtvis oundviklig, och något som vi anser berikar den högre utbildningen. Det är viktigt att studenterna redan under sin tid i högskolan får ett internationellt perspektiv på det ämne de valt att studera. Internationella kontakter innebär också en chans till utveckling, om man på ett fruktbart sätt kan integrera de erfarenheter hemvändande studenter och lärare har skaffat sig.

Internationaliseringen ställer nya krav på högskolan. Det är viktigt att studier i utlandet kan tillgodoräknas i Sverige på ett rättvist sätt, om vi menar allvar med att erbjuda möjlighet till internationella studier. Detta fungerar på många håll långt ifrån alltid. Fortfarande finns en stark tendens på de svenska högskolorna, och alldeles särskilt på de stora universiteten, att betrakta den egna undervisningen som överlägsen allt annat, och inta en snål attityd gentemot de studenter som skaffat sig kunskaper på annat håll. Det är dessutom viktigt att komma ihåg att inte alla studenter har möjlighet att läsa utomlands och högskolan måste därför se till att rekrytera utländska akademiker till kortare eller längre perioder i Sverige. Här är Grundutbildningsrådets lärarutbyten ett framgångsrikt exempel.

SLUTSATS: Den akademiska lärarkåren måste professionaliseras och den pedagogiska utvecklingen inom den högre utbildningen påskyndas.

Kvalitetssäkring

De ekonomiska förutsättningarna för högskolans grundutbildning har förändrats under 90-talet, och vi har idag ett resurstilldelningssystem som är hårt kopplat till studenternas genomströmning. Den institution som i slutändan är ekonomiskt beroende av att studenterna klarar sina kurser, är densamma som ska stå för bedömningen av dessa studenter, och för kvalitetssäkringen. Vi kan förstå att det låg en positiv tanke bakom att låta studenternas framgångar bli ett ekonomiskt incitament för högskolorna, men i den pressade situation som råder för närvarande, med en hastig utbyggnad kopplad till resursnedskärningar, finns det ett kännbart tryck på institutionerna att ställa lägre krav än tidigare.

Som vi ser det, är det precis som det alltid varit de enskilda lärarnas entusiasm och önskan att utveckla sin egen verksamhet som håller kvalitetsarbetet uppe. Men i en tid när situationen inom högskolan blir alltmer

pressad, kan vi inte förlita oss endast på enskilda lärares initiativ. Detta är i hög grad en ledningsfråga. Lärarna måste ges tid och möjlighet till reflektion och utvecklingsarbete, inom ramen för sina tjänster.

Idag är de strukturer som finns för att upprätthålla kvaliteten på våra utbildningar allt för svaga. Studenterna blir inte tillräckligt informerade för att kunna välja mellan liknande, konkurrerande utbildningar och kan därmed inte "rösta med fötterna". Och var skulle den informationen finnas? Kursvärderingar utförs på många håll sporadiskt, och det pedagogiska utbytet mellan institutioner inom samma område är så gott som obefintligt. Dessutom har högskolereformens tanke att resurserna skulle följa med dit studenterna söker sig i stort helt ignorerats av högskolorna, så inte heller där finns något incitament för att ge studenterna en utbildning de är nöjda med.

Så vilka metoder vill vi ska användas? Kursvärderingar och utbildningsvärderingar (även med f.d. studenter som kan intervjuas om hur de värderar sin utbildning några år efter examen) borde vid det här laget vara en självklarhet, men eftersom det på många håll inte är det, tvingas vi upprepa hur viktig en kontinuerlig diskussion med studenterna är i utvecklandet av undervisningen.

Överhuvudtaget finns det mycket små resurser för kvalitetsutveckling och förnyelse inom dagens system, med undantag av bl.a. Grundutbildningsrådet och de enskilda högskolornas pedagogiska enheter. Det finns inga extra resurser att hämta för den institution som till äventyrs skulle vilja satsa på sin undervisning. En omställning av utbildningen kostar pengar i form av planering och kompetensutveckling, men med mycket små ramar finns det inget utrymme för sådant arbete. Det är viktigt att komma ihåg att all förnyelse innehåller ett visst element av risktagande, och att ett system med för knappa resurser hämmar utvecklingen.

I sammanhanget kan de av Stig Hagström initierade kvalitetsbedömningarna av Sveriges högskolor nämnas. De har varit ett försök att på ett mjukt sätt upprätthålla ett kvalitetsarbete inom högskolan. Enligt vår mening är det dock lite som tyder på att dessa bedömningar haft något reellt genomslag ute i verksamheten, kvalitetsarbetet har inte varit tillräckligt förankrat på alla nivåer i högskolan. Kvalitetsbedömningarna har tenderat att bli en process där de centrala delarna av respektive högskola velat visa upp sin verksamhet och sin syn på kvalitetsarbetet. Alltför sällan har högskoleledningarna kunnat engagera de olika institutionerna till ett verkligt kvalitetsarbete. Det behövs mer kraftfulla instrument än dessa, men de kan ändå fungera som komplement till övriga metoder.

I Sverige har det funnits en bred enighet inom högskolan om att man bör undvika det anglosaxiska kvalitetssystemet, med resurstilldelning kopplat till uppfyllandet av ett antal förutbestämda parametrar. Vi delar denna syn, men vi vill ändå förespråka ett system av nationella jämförelser av likvärdiga utbildningar. Dessa jämförelser skulle kunna användas som information till studenter som vill söka sig till ett visst utbildningsområde och kan på så sätt fungera som påtryckning i institutionernas kvalitetsarbete.

Något som redan Högskoleutredningen föreslog, men som hittills blivit prövat i mycket liten utsträckning, är ett system med externa examinatore. Ett sådant system skulle ha många fördelar. Med en extern examiner blir läraren och studenten allierade med det gemensamma målet att klara examinatorns krav. Extern examination leder också till ett ökat pedagogiskt utbyte, institutionens undervisning jämförs kontinuerligt med andra institutioner i landet och jämförelser mellan institutioner inom samma område underlättas.

Internt, kontinuerligt kvalitetsarbete är en självklarhet, eller borde vara det. Om det vore självklart att bedriva ett kontinuerligt kvalitetsarbete, skulle en del av ovanstående metoder inte behövas. Men så är, tyvärr, inte alltid fallet.

SLUTSATS: Formerna för kvalitetsarbetet inom den svenska högskolan måste ses över och förnyas, samtidigt som tillräckliga utvecklingsresurser måste göras tillgängliga.

Litteraturreferenser

Om studentmedverkan, Uppsala universitet och Uppsala studentkår, 1997.

Studentperspektiv på verksamheten vid universitet och högskolor – utveckling och helhet, Högskoleverket, 1999.

sfs utbildningspolitiska och studiesociala program, sfs, 1999.

Uppsala studentkårs utbildningspolitiska program, Uppsala studentkår, 1999.

Uppsala studentkårs studiesociala program, Uppsala studentkår, 1997.

”Orkar vi det, så orkar vi det”

– Hur besparingskraven knäckte grundutbildningen

Av Leif Lewin

Det blev inte som vi väntade oss. Det blev mycket, mycket sämre.

Det var ett märkligt mottagande vi fick, som var ledamöter i Högskoleutredningen ”Grundbulten”. Vi följde inte den gamla folkhemsmodellen för utredningsväsendet med uppgörelser i slutna rum, kompromisser och tystnad fram till dess att ett tjockt betänkande levererades för vederbörlig remissrunda. På modernt utredningssätt arbetade vi i stället mycket öppet och tyckte det var lika viktigt att omedelbart sätta i gång processer som att leverera slutrapporten. Och överallt tycktes vi slå in öppna dörrar. ”Ja, precis så här vill vi ha det!” var reaktionen. Till slut föreföll uppgiften bara vara att ingjuta frimodighet hos högskolans högt kompetenta lärarkår att utan att be om lov göra det de själva länge tyckt var rätt: de första årens universitetsundervisning *är* verkligen grundbulten i utbildningssystemet och kräver sådan metodträning och forskningsanknytning, att våra ungdomar förvandlas från kunskapskonsumenter till aktiva och kritiska medarbetare med eget ansvar för sin utbildning och egen ambition att vara med om att flytta fram vårt vetandes gränser.

Förlosserskans roll skall inte undervärderas. Det låg i luften att ett kvalitetsarbete måste inledas. Studenterna tryckte på. Lärarna sparkade som otåliga travhästar i spiltan. Men det behövs att någon vinkar av tåget för att det skall börja rulla.

Normgivarens uppgift är mera initiativtagande. Det viktigaste originella bidraget från utredningens sida var att utarbeta en norm för hur mycket undervisning studenterna skulle få. Det var ett intrikat optimeringsproblem för här gäller ingalunda ”ju mera, desto bättre”. Samtidigt som vissa humanistiska och samhällsvetenskapliga studenter fick för litet undervisning för att kvalitetskraven skulle kunna tillgodoses, var det uppenbart att man inom vissa andra utbildningar höll på att undervisa ihjäl studenterna, så att de inte fick tid till läsning, eftertanke och kritisk reflektion.

Utredningen föreslog att en student måste få möta sin lärare nio timmar i veckan i undervisningsgrupper av adekvat storlek. Eftersom denna norm inte uppfylldes inom flertalet ämnen inom det humanistiska och samhällsvetenskapliga området, föreslogs en ekonomisk förstärkning av dessa utbildningar. Som åttiotalet varit forskningens årtionde, skulle nu nittio-talet bli grundutbildningens.

Besparingar

Men det blev, som sagt, inte som vi väntade oss. Det blev mycket, mycket sämre.

Regeringen började ålägga oss besparingskrav på ett par, tre procent per år. Det var inte mycket, kan man tycka, i jämförelse med vad som drabbade andra samhällssektorer vid samma tid. Vid en tidpunkt, som präglades av sådan entusiasm för det pedagogiska förnyelsearbetet som det tidiga nittio-talet, kunde de första signalerna inte åstadkomma så mycket skada. Men efter en tid, när besparingar ackumulerades, började de bli mera kännbara, sedan allt mera förödande.

Det finns olika sätt att räkna men nittio-talets facit torde vara att grundutbildningen vid universitet och högskolor drabbats av 15–18 pro-cents besparingar, det är den siffra som samstämmigt uppges av rektorer, prefekter, högskoleförbund och fackliga organisationer. Studenter vid Samhällsvetenskapliga fakulteten i Uppsala får t.ex. i genomsnitt numera bara sex timmars undervisning i veckan i jämförelse med normen på nio. Av sammanställningar som gjorts av Universitetslärarförbundet framgår att undervisningstimmarna på många ställen i vårt land blivit ännu färre och undervisningsgrupperna alltför stora, det förekommer lektionsundervisning med grupper på upp till 70 studenter. Alla utbildningar har drabbats men mest märks de 15–18 procenten förstås inom de humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningarna, som redan från början befann sig på för låg nivå och alltså hade bort höjas, inte sänkas. Resursminskningen har i längden inte kunnat kompenseras av det tidiga nittio-talets entusiasm och effektivisering.

Det förflutna årtiondet framstod därför som en schizofren värld. Å ena sidan förnyelsearbetets trumpetsignaler, å andra sidan besparingarnas förstämde pukor. Å ena sidan metodutbildning, datorisering, internationa-lisering, handledning som hjälp till självhjälp, seminariekultur på alla nivåer, å andra sidan allt sämre möjligheter att kunna erbjuda denna service. Osäkerheten började gripa omkring sig, de första tecknen på utbrändhet bland lärarna kunde märkas. Till slut kom resignationen.

Kvalitetsarbetet kan inte förbli en obetald fritidssysselsättning hur länge som helst för lärarna utan att hälsan blir lidande. Det var nödvändigt att ersätta smågruppsundervisningen med storföreläsningar, den billigaste undervisningsformen. I Grundbultens filosofi har storföreläsningar sin givna plats, gärna i form av professorsundervisning. Ingenting är svårare och angelägnare än att säga det grundläggande och det översiktliga och professorernas erfarenhet och auktoritet kommer här väl till pass. Men man kan inte bara ha storföreläsningar. Då raderas det pedagogiska program, varom Grundbulten talade. Och professorerna, de dyraste lärarna, hade vi dessutom allt mera sällan råd med, tvärtom vad vi alla önskar. Forskningsanknytningen försvagades, internationaliseringen minskade, datoriseringsprogram kunde inte fullföljas. De fortgående besparingarna hindrades oss från att skörda frukterna av det pedagogiska förnyelsearbetet.

Ekonomiska och politiska orsaker

Det finns både ekonomiska och politiska orsaker till den beklagliga utvecklingen. Den ekonomiska handlar om att även högskolan skulle ta sitt ansvar för saneringen av samhällsekonomin. Jag tror man kan säga att det övervägande flertalet av universitetslärarna ansåg att detta var rimligt. Ja, den ekonomiska pressen blev till en början rent av en sporre. Även vi kände en glädje i att visa finansierarna att vi kunde leverera mera för pengarna. Jag måste personligen medge att jag och mina medkommitterade i Grundbulten nog hade underskattat lärarnas idealitet på denna punkt. Det finns med andra ord anledning att eftertryckligt dementera uppfattningen att universitet och högskolor skulle kräva en privilegierad ställning under det ekonomiska saneringsarbetet. Tvärtom kom ett storslaget effektiviseringsarbete att genomföras och det med stor lojalitet och social ansvarskänsla.

Det andra skälet till besparingarna består i ett politiskt övervägande. Regeringen önskade bygga ut grundutbildningen. Allt större andel av ungdomen skulle beredas plats vid universitetet. Det är ett mål som har mitt helhjärtade stöd. Ingenting kan vara mera stimulerande för en ung människa än att få spänna sina intellektuella krafter vid seminariebordet eller i laboratoriet. Ingenting är heller mera nyttigt för landet och mera befordrande för medborgarrollen och den politiska demokratin. Internationellt sett har en ganska låg andel av den svenska ungdomen gått vidare till högre studier. En anpassning till det mera civiliserade mönstret utomlands är synnerligen välkommet. Den regionala utbyggnaden av nya högskolor och universitet har i detta sammanhang inte bara varit nödvändig utan önskvärd. Men det bedrägliga var att regeringen började betala

lägre per capitaersättning för att få råd med flera platser. De nya grupper, som nu skulle få tillgång till akademisk utbildning, erbjöds sämre grundutbildning än sina föregångare. Man erbjöd med andra ord kvantitet i stället för kvalitet.

I diskussioner med utbildningsdepartementet brukar det framhållas att om särskilt de humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningarna nu blivit så lidande, står det alltid universitetet och högskolor fritt att omprioritera mellan olika utbildningsområden. Mot detta har Sveriges Högskoleförbund kommit med ett flertal bärande invändningar. För det första har även de medicinska och naturvetenskapliga utbildningarna drabbats av besparingar och även om påfrestningarna inte är lika stora för dem vore det olyckligt att ytterligare försämra denna utbildning, särskilt som regeringen i olika sammanhang sagt sig vilja satsa på den naturvetenskapliga utbildningen. Vidare skulle en omprioritering medföra orättvisor mellan skilda lärosäten. En del lärosäten har sin tyngdpunkt just inom humaniora och samhällsvetenskap och har sålunda inte något annat utbildningsområde att ta ifrån. Andra högskolor består enbart av sådana områden som skulle beskäras ytterligare.

Regeringen har alltså gått in för en politik för massutbildning genom att sänka standarden. Såvitt jag förstår har regeringen sökt komma ifrån det moraliska dilemma, som detta onekligen innebär, på så sätt att man helt enkelt medvetet förnekar sanningen: man säger att kvaliteten i grundutbildningen inte är så hotad som det påstås. Att göra sig döv må ibland vara nödvändig gentemot lobbyister. Men inför den framtida historieskrivningen av grundutbildningens kris vid millennieskiftet kommer de ansvariga inte att kunna skylla ifrån sig med den slitna frasen att de inte visste någonting. Regeringen har informerats om och om igen om konsekvenserna av sin politik och är nog underrättad om att per capita-sänkningen inom den akademiska grundutbildning underminerat en pedagogisk utveckling, som började så löftesrik.

Gumman som samlade ris

Politiken blir synlig i sina arketytiska former. Många sagofigurer drar fram genom offentlighetens landskap. Pomperipossas skrik över skattepolitiken bringade för ett kvartsekel sedan en regering på fall. Av Töddes och Möddes löntagarfonder blev det till slut bara en tumtuta. Vad är regeringens politik för grundutbildningen vid universitet och högskolor för sorts politik? Det förefaller mig vara gumman som samlar ris. ”Orkar jag det, så orkar jag det”,

sa gumman som till slut fått ihop ett så tungt lass att hon inte förmådde lyfta det.

Besparingarna har varit smygande. Men de små procentenheterna under en följd av år har till slut blivit så stora, att universitet och högskolor inte orkar bära besparingarna. Kvalitetsarbetet känns meningslöst, eftersom det inte längre finns resurser att förverkliga de många goda idéerna. Företagsekonomerna talar om ”de magra organisationernas problem”, när besparingarna blivit så stora, att organisationen dräneras på kompetens. Skolan, vården och omsorgen är kända exempel från vårt land, där nedpressningen gått så långt att de ansvariga, skuldmotvetet och med ett gökurs envishet, upprepar det mantra, varigenom de hoppas att allt skall bli bra igen. Kommer grundutbildningen vid universitet och högskolor i framtiden att blir det fjärde ordet i denna formel?

Sent, mycket sent – klockan fem minuter i tolv – har regeringen i höst tillkallat en särskild utredningsman, Ingemar Lind, för att bland annat se över grundutbildningens resurstilldelning. Klockan tickar vidare och har vid det här laget passerat tolvslaget. Förtröllningen är bruten, missnöjet är utbrett vid universitet och högskolor. Är Lind prinsen med Askungens sko som skall återfinna de materiella resurser som behövs för grundutbildningens kvalitet? Förhoppningarna är stora, förväntan mera dämpad. Med en förbättrad samhällsekonomi borde det vara självklart för regeringen vad som nu bör göras.

Bra, bättre, bäst

– om kvalitet och rankning

Av Torsten Kälve­mark och Hans Näslund

Vi som skrivit det här kapitlet hade för­månen att i slut­fasen av Högskole­utredningens arbete mötas i sekretariatet och där föra informella diskussioner om de kvalitetsfrågor som i slutet på 1980-talet hade blivit högaktuella i högskolepolitiken. När vi nu, tio år senare, blickar tillbaka på utvecklingen har dessa frågor verkligen inte blivit mindre aktuella. Tvärtom; de har lyfts ännu högre upp på dagordningen och de har nu också satts in i ett internationellt sammanhang som hänger samman med det ökade europeiska samarbetet och den globala ”utbildningsmarknad” på högskoleområdet där kvalitet och akademisk status har blivit både rekryterings- och försäljningsargument.

Vid vår genomgång av de aktuella frågorna har vi fördelat arbetet så att en av oss (Hans Näslund) har koncentrerat sig på resonemangen om kvalitet och kvalitetssäkring medan den andre (Torsten Kälve­mark) i huvudsak har analyserat den internationella debatten om rankning av universitet och högskolor. Vi har dock gått igenom varandras delavs­nitt och konstaterat att vi trots vår huvudsakliga verksamhet på olika nivåer i systemet ändå har i hög grad sammanfallande synpunkter.

1. Kvalitet och kvalitetssäkring

I för­spelet till Högskoleutredningen formulerade sig den dåvarande (socialdemokratiska) regeringen på följande sätt (i prop. 1988/89:65):

”Högskolans olika organ måste utveckla rimliga mått på resultat, som på ett för allmänheten begripligt sätt belyser hur svensk högskoleutbildning och forskning står sig vid en internationell jämförelse i fråga om examinationsfrekvens, utbildningskvalitet, vetenskaplig produkti-

vitet och forskningskvalitet. Det måste också redovisas hur verksamheten lever upp till de olika mål som anges bl.a. i högskolelagen.”

Sedan dess har det hänt en hel del i debatten om högskoleutbildningens kvalitet i Sverige. Men vi vet fortfarande ganska litet om hur det förhåller sig med kvaliteten på den svenska högskoleutbildningen. Ingen instans i högskolevärlden har utvecklat och redovisat de resultat- och kvalitetsmått som propositionen efterlyste. ”Vad som sker vid svenska högskolor och universitet kan idag hålla vilken kvalitet som helst, från uruselt till världsklass, utan att någon utomstående får information om detta”, deklarerar Bo Rothstein i Moderna Tider.

Vad är kvalitet i högskolan?

Men vad är kvalitet? Som Högskoleutredningen påpekade är kvalitet ett relativt begrepp, och olika intressenter har sällan en gemensam definition av kvalitetsbegreppet. Definitionen av kvalitet kan variera beroende på vilken utsiktspunkt man har. Så här beskrevs kvalitetsaspekterna av utredningen:

”Från studentens synpunkt är det viktigt att utbildningen förmedlar kunskaper och färdigheter som är relevanta för den kommande yrkesverksamheten och som bidrar till den personliga utvecklingen. Studenten har anledning att kräva att utbildningsprocessen organiseras så att dessa mål kan uppnås.

Från utbildningsinstitutionens synpunkt tillkommer som ett kvalitetskrav att studenterna har sådana studieförutsättningar att utbildningsmålen kan uppnås i rimlig tid och med rimlig kostnad. En kvalitetsaspekt på utbildningen är dess flexibilitet: den måste kunna anpassas till vetenskapens utveckling och till nya krav från omvärlden. Det är också viktigt att den grundläggande utbildningen i högskolan ger en tillräcklig grund för forskarutbildning och att tillräckligt många studenter går vidare till forskarutbildning.

På den nationella nivån adderas ytterligare en rad kvalitetsaspekter på högskolesystemet: det bör producera tillräckligt många utbildade till rimlig kostnad och inom avsedd tid, utbildningen bör ha en rimlig geografisk spridning, och rekryteringen bör vara rimligt socialt fördelad.

Alla de nämnda intressenterna har legitima skäl att ställa krav på utbildningen. Men från vår synpunkt är studenterna den allra vikti-

gaste intressentgruppen i högskolan. Det är framför allt deras intressen och behov som måste vara vägledande för prioritering och kvalitetsbedömning.

Grundläggande för kvalitetsbedömningen måste därför till slut *bli utbildningsresultatets kvalitet* – dvs. vad studenten tillägnat sig när utbildningen slutförts. Det är denna kvalitetsaspekt som högskolans intressenter (både studenterna och samhället/arbetslivet) i första hand har anledning att intressera sig för.

Men *kvalitetssäkringen* kan inte inskränkas till enbart en kontroll av slutprodukten. Den måste omfatta i princip hela utbildningsprocessen – från antagning till examination.”

En norsk samtida motsvarighet till Högskoleutredningen definierade fyra kvalitetsdimensioner (Studiekvalitetsutvalget 1990):

- Ramkvalitet (resurser, strukturer, regler etc.)
- Ingångskvalitet (studenternas förkunskaper och studieförutsättningar i övrigt)
- Programkvalitet (utbildningsutbudet, undervisningsprocessen, examinationen)
- Resultatkvalitet (slutprodukten i form av utbildningsresultat – vad har studenten tillägnat sig när utbildningen slutförts?)”

Oftast är det *resultatkvaliteten* som efterfrågas av olika intressenter (statsmakterna, avnämarna av utbildade, och – åtminstone i viss mån – studenterna själva). Det är genom de andra tre kvalitetsparametrarna som man kan påverka resultatkvaliteten. Men sambanden är inte entydiga, och resultatkvaliteten låter sig inte alltid mätas på ett enkelt sätt.

Ingångskvaliteten är kanske den faktor som har den allra största betydelsen för slutresultatet. Denna faktor påverkas sannolikt mer av konjunkturen – dvs. studenternas benägenhet att söka sig till högre utbildning – än av åtgärder från högskolans sida. I Sverige gäller dessutom ett nationellt regelsystem som hindrar den enskilda högskolan att anpassa rekryteringen till olika studentgrupper eller till olika utbildningars villkor. Detta förhållande tillsammans med frekventa politiska ingrepp i regelsystemet påverkar naturligtvis kvaliteten i utbildningen.

Vad svenska universitet och högskolor i dag kan påverka är i praktiken *ramkvaliteten* och *programkvaliteten* – även om också här handlingsfriheten ofta är begränsad, i fråga om ramarna av statens regelsystem och när det gäller programkvaliteten av bristande resurser.

Programkvaliteten kan också påverkas av studenternas studieval. Under 1970- och 1980-talen blev det allt vanligare – i varje i humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen – välja enstaka kurser i stället för en hel utbildning som leder fram till en examen. Dessutom minskade rekryteringen till påbyggnadskurser och fördjupade studier. För många studenter blev alltså resultatet en ytligare utbildning med sämre kvalitet. Denna tendens tycks ha vänt under 1990-talet inte minst genom introduktionen av magisterexamen, där en fördjupning är obligatorisk.

Högskoleutredningens förslag

Frågan om högskoleutbildningens kvalitet var kärnan i högskoleutredningens uppdrag. Både från studentorganisationernas sida och i den allmänna debatten ifrågasattes kvaliteten i den utbildning som meddelades av svenska universitet och högskolor.

Utredningen påpekade att utbildningen sällan utsätts för samma kvalitetskontroll som forskningen. Man framhöll att den svenska högskolan behöver ett ”kvalitetssystem” även för grundutbildningen – en organisatorisk struktur med klart uttalad ansvarsfördelning och definierade rutiner för resultatuppföljning, kvalitetskontroll och utvärdering.

Utredningen formulerade inte något eget förslag till hur detta kvalitetssystem skulle se ut. Skälet var främst att när huvudbetänkandet lades fram hade frågan om kvalitetskontroll och kvalitetssäkring redan aktualiserats på politisk nivå. Den nya borgerliga regeringens syn publicerades – i departementspromemorian ”Fria universitet och högskolor” (Ds 1991:2) – samtidigt som Högskoleutredningens betänkande.

Utredningen framförde emellertid en rad förslag för att säkra kvaliteten i utbildningen:

- *Antagningen:* Högskolorna bör få ett större ansvar både för urvalet av studenter och för kraven på förkunskaper.
- *Etablering av nya utbildningar:* Innan en ny kurs eller ett nytt utbildningsprogram startas bör såväl kvaliteten på utbildningens innehåll och uppläggning som institutionens kompetens och kapacitet att genomföra utbildningen prövas (under medverkan av externa bedömare) – dvs. en process som motsvarar ”course validation” i det brittiska universitetssystemet.
- *Kursutvärderingar:* En kontinuerlig utvärdering av undervisningen från studenternas synpunkt är ett viktigt element i kvalitetssystemet.

- *Extern medverkan i examinationen* bör bli ett normalt inslag i utbildningen. I varje examen bör ingå minst ett sammanfattande prov som bedöms under medverkan av externa experter.
- *Examination på större kursavsnitt* gynnar överblick och sammanhang i studierna och blir en naturlig följd av extern medverkan i examinationen.
- *Gemensamma eller samordnade prov* i samma ämne mellan olika högskolor behövs för att åstadkomma likvärdighet i kvalitetskontrollen.
- *Nationella samordningsorgan* på ämnesbasis behövs för att bevaka kvaliteten inom olika ämnesområden.

Utvecklingen sedan 1992

Vad har hänt med kvaliteten i högskoleutbildningen under det senaste decenniet?

Den mest påtagliga förändringen är att *förutsättningarna för utbildningskvaliteten har försämrats*.

Ett av högskoleutredningens viktigaste förslag var att definiera en pedagogisk grund motiverad resursnivå som inte borde underskridas. Det ledde efter ett tag till en välbehövlig upprustning av resurserna för humaniora och samhällsvetenskap. Tyvärr varade denna upprustning bara ett par år (1993/94 och 1994/95). Med regeringsskiftet hösten 1994 inleddes en period med kraftiga nedskärningar resurstilldelningen per student. Samtidigt ökade statsmakternas krav på universitet och högskolor att öka antalet studenter. Den kraftiga utbyggnaden av den svenska högskoleutbildningen de senaste åren har åtminstone delvis finansierats med minskade resurser och uttunnad undervisning.

Effekten har blivit att studenternas kontakt med sina lärare i många fall är ännu mindre än den nivå som högskoleutredningen ansåg oacceptabel. Lärarna har fått mindre tid för studenterna och mindre tid för den nödvändiga förnyelsen av pedagogiska metoder och studiematerial. Detta kan inte ses som annat än en kvalitetsförsämring. En reduktion av statens resursinsats per student kan inte kvalitetsmässigt kompenseras av att utbildningsvolymen samtidigt ökar.

De minskande resurserna har medfört att högskolorna, och de enskilda institutionerna, blivit mer och mer angelägna att dra till sig externa medel. Till skillnad från tidigare gäller detta inte bara medel för forskning, utan även uppdragsutbildning håller på att bli en allt viktigare finansierings-

källa. Än så länge motsvarar intäkterna av uppdragsutbildningen bara ungefär hälften av vad universitet och högskolor får in på uppdragsforskning, men andelen ökar.

Efter hand kan detta få konsekvenser för kvaliteten, framför allt genom att inriktningen av kursutbudet förskjuts från påbyggnad och fördjupning till mer kommersiellt gångbara kurser. Uppdragsutbildning (och distansutbildning) avser oftast fort- och vidareutbildning för yrkesverksamma, och det som efterfrågas är i regel inte ämnesfördjupning utan mer praktiskt användbar kunskap.

Kraven på kvalitetsgranskning

Kraven på kvalitetsgranskning av utbildningen vid universitet och högskolor blir efterhand alltmer påtagliga. Både det omgivande samhället, statmakterna och, framför allt, studenterna har berättigade anspråk på information av detta slag.

Svenska universitet och högskolor saknar i stort sett mekanismer för kvalitetssäkring av utbildningen. De element av kvalitetskontroll som förekommer avser enbart kontroll i efterhand, framför allt genom examinationen, och i viss mån genom lokala och nationella programutvärderingar. Högskoleutredningens förslag om kvalitetsgranskning av nya kurser och utbildningsprogram har veterligen inte genomförts någonstans. De enda ansatser i denna riktning som finns är Högskoleverkets prövning av högskolornas rätt att utfärda magisterexamen (som dock inte omfattar universiteten).

Vi har med tiden fått en rad program för nationella kvalitetsbedömningar som administreras av Högskoleverket:

- jämförande utvärderingar av utbildningsprogram
- prövningar av examensrätt (i första hand magisterexamen)
- inrättande av vetenskapsområden och bedömning av universitetsstatus
- bedömning av högskolornas kvalitetsarbete.

Vidare införs under 1999 en separat bedömning av vissa speciella faktorer – jämställdhet, studentinflytande och social och etnisk mångfald. Högskoleverket publicerar dessutom en rad nyckeltal i sin årsrapport.

Alla dessa utvärderingsprogram har kommit till efter högskolereformen 1993. Men det är ännu långt kvar till ett förverkligande av det kvalitetsystem som Högskoleutredningen pläderade för.

Vad utredningen efterlyste var möjligheter att bedöma om utbildningens kvalitet är ”hög och likvärdig” vid alla universitet och högskolor. Sådana instrument saknas fortfarande. Det är bara i de nationella programutvärderingarna som sådana jämförelser är möjliga – men dessa utvärderingar är i regel inte upplagda och rapporterade på ett sådant sätt att andra än de berörda högskolorna kan bedöma och jämföra kvaliteten. De lider dessutom av svagheten att det inte finns några allmänt accepterade kvalitetskriterier som bedömningarna kan utgå från.

Den proposition om kvalitet i högskolan som regeringen nyligen lagt fram (prop. 1999/2000:28) innebär en omsvängning i synen på kvalitetskontroll av utbildningen. Alla utbildningar vid alla högskolor skall nu bli föremål för en nationell kvalitetsbedömning vart sjätte år. Propositionen understryker också att resultaten av dessa utvärderingar måste bli tillgängliga för studenterna och allmänheten. Högskoleverket har här fått en ansvarsfull uppgift och en delvis ny roll. Det återstår att se hur detta uppdrag kommer att förverkligas.

Uppföljning och kvalitetssäkring

1993 års högskolereform innebar en övergång från styrning genom inputvariabler till mål- och resultatstyrning. Planeringen av den högre utbildningen skulle inte längre ske genom reglering av antagningskapacitet och anslagsbelopp utan genom att resurstilldelningen skulle knytas till resultatmål.

I de årliga regleringsbrev sätter regeringen upp de kvantitativa målen: dels krav på ett minsta antal avlagda examina, dels ett minsta antal helårsstudenter. Kvalitetsmålen är inte lika handfasta och lätta att mäta. I högskolelagen anges att verksamheten ”skall avpassas så att hög kvalitet nås”, och de tillgängliga resurserna skall ”utnyttjas effektivt för att hålla en hög kvalitet i verksamheten”.

Resurstilldelningen baseras sedan 1993 enbart på antalet studenter och deras studieprestationer (antalet ”helårsprestationer”). Redan i Högskoleutredningens betänkande underströks att sådana resultatmått måste kompletteras med en betryggande kvalitetskontroll. Annars finns det uppenbara risker för att kvaliteten påverkas negativt.

I den dåvarande (borgerliga) regeringens första skiss till resurstilldelningssystem fanns ett kvalitetselement genom att en del av anslagen skulle fördelas på grundval av ”i förväg fastställda och kända kvalitetsindikatorer” (prop. 1992/93:1). Det visade sig emellertid inte möjligt att enas om några

generella kvalitetsindikatorer, och den tänkta kvalitetspremien avskaffades av den nya socialdemokratiska regeringen innan den hunnit införas.

I dag baseras alltså resurstilldelningen uteslutande på de kvantitativa resultaten. Med den åtstramning som blivit följden av de allmänna nedskärningarna av resurserna per student är det lätt att föreställa sig att en budgetmedveten prefekt eller studierektor i ett krisläge skulle kunna uppmana sina kolleger att vara lojala mot institutionen och se till att prestationsgraden ökar så att befarade uppsägningar kan undvikas. Produktiviteten skulle lätt kunna ökas på bekostnad av kvalitetskraven.

Gunnar Wetterberg (då verksam i finansdepartementet) har berättat om sina farhågor under förarbetet till 1993 års reform:

”Min stora oro genom hela reformarbetet – och den är kanske inte stillad ännu – gäller *kvaliteten*. Riskerna med ett prestationsbaserat system var uppenbara. Om poäng gav pengar, skulle det innebära en frestelse för institutioner i knipa att låta poängen bli lättare att ta? I så fall skulle de nya systemen snabbt kunna leda till en förflockning av verksamheten.”

Ännu finns inga tecken på att så har skett. I den enkät till landets högskolerektorer som refereras i inledningskapitlet bedömer de flesta att resurstilldelningssystemet inte har påverkat kunskapskraven. I högskolornas interna budgetprinciper finns heller inte alltid en direkt koppling mellan genomströmning och resurser. Men blotta misstanken kastar en skugga över den svenska högskoleutbildningens trovärdighet, så länge inte Högskoleutredningens krav på ”betryggande kvalitetskontroll” är uppfyllt.

Behovet av kvalitetsgranskning och kvalitetssäkring kvarstår alltså. Regeringens krav på kvalitetsmått och högskoleutredningens efterlysning av ett kvalitetssystem för högskolan har i dag ännu större aktualitet än för ett decennium sedan.

”Den svenska modellen”

I stället för ett system med utvärdering enligt fastställda kvalitetsindikatorer utvecklades efter hand vad som har kallats ”den svenska modellen”, där det är arbetet med kvalitetsutveckling snarare än kvaliteten i utbildningen som blir föremål för utvärdering.

Modellen innebär att högskolornas kvalitetsarbete utsätts för en nationell utvärdering vart tredje år. Varje högskola skall utarbeta ett program för

kvalitetsutveckling, som tillsammans med en självvärdering skall ligga till grund för utvärderingen.

Systemet är till stor del ett verk av Stig Hagström, som hade tillkallats för att som universitetskansler leda arbetet med utvärderingar och kvalitetsbedömningar. I balansen mellan de två polerna ”accountability” och ”improvement” är det den sistnämnda som har fått störst tyngd i den svenska modellen. Mottot för Kanslersämbetets och senare Högskoleverkets arbete har varit att ”granska för att främja”.

Den första utvärderingscykeln genomfördes 1995–1998, och en andra omgång har påbörjats. Det finns ett antal rapporter som belyser erfarenheterna från den första omgången. Bl.a. har en norsk forskare, Bjørn Stensaker, intervjuat ett antal prefekter om effekterna av Högskoleverkets bedömningar av kvalitetsarbetet (Stensaker 1997).

I de flesta fall uppger man att utvärderingsprocessen – framför allt arbetet med självvärderingen – har stimulerat medvetenheten om kvalitetsfrågorna och att utvärderingsprocessen har haft betydelse för utvecklings- och förändringsarbetet på den egna institutionen.

Andra iakttagare har konstaterat att det i många fall rådde en stor osäkerhet om hur ett gemensamt program för kvalitetsutveckling för en hel högskola skulle kunna utformas och genomföras (Asklings 1998). Högskoleverkets slutsats efter den första utvärderingsomgången var att det förekom en engagerad verksamhet bland lärare och studenter på institutionsnivå, medan ett samlat kvalitetsarbete för lärosätet som helhet hade visat sig mindre vanligt.

Det förefaller tydligt att ”den svenska modellen” har stimulerat arbetet med utveckling och förbättring av utbildningen på många håll. En effekt tycks också ha varit att grundutbildningen har kommit mera i fokus än tidigare. Vilken inverkan den har haft på den faktiska kvaliteten i utbildningen är mera osäkert. Högskolorna har i regel inte heller själva utvecklat metoder för kvalitetssäkring och kvalitetskontroll.

Den svenska modellen för kvalitetsarbete har framför allt sitt fokus på förutsättningarna för kvalitet men granskar inte kvaliteten på utbildningsresultaten. Vi behöver en tyngdpunktsförskjutning, där resultatkvaliteten ställs i fokus. De senaste signalerna från regeringen i prop. 1999/2000:28 tyder på att så kommer att ske.

Ett kvalitetssystem för den svenska högskolan?

De riktlinjer för uppföljning och utvärdering som regeringen nyligen presenterat kan att bli ett betydelsefullt element i ett kvalitetssystem för

svensk högre utbildning. Regelbundna jämförande utvärderingar av utbildningens kvalitet är en nödvändig förutsättning för att studenter, allmänhet och beslutsfattare skall få den information de behöver.

Men kvalitetssystemet måste innehålla fler komponenter. Mot bakgrund av Högskoleutredningens förslag kan man peka på följande.

Resultatuppföljning

För närvarande mäts genomströmningen – produktiviteten i utbildningen – främst som antalet ”helårsprestationer”, dvs. andelen avklarade poäng av antalet registrerade poäng (på delkursnivå). Produktiviteten definieras då som kvoten mellan antalet helårsprestationer och antalet helårsstudenter. Däremot mäter vi inte regelmässigt hur stor del av studenterna som blir klara med hela kurser eller med hela utbildningen eller hur lång tid det tar att avlägga examen. Ett trovärdigt uppföljningssystem måste kunna redovisa den verkliga genomströmningen, och bortfallet, fram till examen.

En förstärkt resultatkontroll kräver emellertid samtidigt en pålitlig kvalitetskontroll. I det följande ges några exempel på komponenter som borde ingå i ett kvalitetssystem för svensk högre utbildning.

Benchmarking

Jämförande utvärderingar (benchmarking) där ett universitet eller en högskola jämför sig med en eller flera systerinstitutioner med pålitlig kvalitet – gärna i internationellt samarbete – förekommer alltför sällan i det svenska högskolesystemet. Till skillnad från de mer eller – oftast – mindre lyckade försök till rangordning av universitet som görs av kommersiella skäl (främst i USA), innebär benchmarking att den berörda högskolan själv väljer med vem och hur man vill bli jämförd. Jämförelsen syftar inte till att upprätta en rangordning utan det viktigaste elementet i processen blir en analys av starka och svaga sidor som utgångspunkt för förbättringar.

Kvalitetsgranskning av kurser/utbildningar

Högskoleutredningen föreslog ett system med kvalitetsgranskning av kurser och utbildningsprogram innan utbildningen startas, normalt under medverkan av externa bedömare. Mönstret kommer från Storbritannien, där många universitet (särskilt de tidigare polytechnics) har utvecklat en omfattande procedur för ”course validation”, som innebär att förslag till

nya utbildningar utsätts för en ingående kvalitetsgranskning – inom institutionen, av fakulteten och slutligen av universitetet centralt – innan de får starta. De enda ansatser i denna riktning som finns är Högskoleverkets prövning av högskolornas rätt att utfärda magisterexamen (som dock inte omfattar universiteten). Det finns anledning att ta upp Högskoleutredningens tanke igen.

Examination

Examinationen är ett av de viktigaste instrumenten för uppföljning och kontroll av kvaliteten i utbildningen, påpekade Högskoleutredningen (som ägnade en separat rapport åt examination som kvalitetskontroll). Utredningen pekade på ett par viktiga faktorer från kvalitetssynpunkt:

- Behovet av extern insyn och granskning, som föranledde förslaget om extern examination, dvs. medverkan av externa bedömare i examinationsprocessen. Utvecklingen har gått långsamt, och extern examination av engelsk eller dansk/norsk modell är inte ett realistiskt alternativ i Sverige. Däremot är det möjligt att extern granskning av examensarbeten och magisteruppsatser skulle kunna genomföras allmänt.

Det förefaller lättare att introducera tanken på extern examination på denna nivå än när det gäller den rutinmässiga examinationen i grundkurserna. Det finns flera orsaker till detta: dels finns det en tradition för extern bedömning inom forskarutbildningen, som kan te sig naturlig att tillämpa även på denna nivå, dels blir den externa medverkan både mindre kostsam och väsentligt enklare att administrera än inom grundkurserna.

Utredningen föreslog också gemensamma prov, helst på nationell nivå, som ett instrument att säkra en likvärdig kvalitet mellan högskolorna. Utvecklingen förefaller emellertid ha gått i motsatt riktning – de gemensamma prov som funnits avskaffas successivt. Motiveringen är oftast att den pedagogiska uppläggningsen av utbildningen är så olikartad att examinationen måste utformas annorlunda än på andra ställen. Argumentet är knappast hållbart, om man vill hävda att utbildningen vid olika högskolor i landet skall vara likvärdig. Utbildningsmålen måste i princip vara jämförbara även om de pedagogiska metoderna skiljer sig åt.

Lärarnas kvalitet

I Sverige förekommer ingen granskning av lärarnas pedagogiska insatser annat än på sin höjd vid anställningen. (Studenternas synpunkter inhämtas regelmässigt i kursutvärderingar, men dessa förblir inte sällan en angelägenhet mellan läraren och studentgruppen.) Däremot har vi liksom andra länder ingående och frekventa bedömningar av forskningsinsatserna. Att lärargärningen har förblivit den enskildes privatsak, bakom klassrummets stängda dörrar, är en viktig orsak till att de pedagogiska insatserna fortfarande (trots Grundbulten) inte alls får samma uppmärksamhet som forskningsmeriterna.

Det behövs ett system för granskning och bedömning av kvaliteten på lärarinsatserna. Man kan jämföra med de (ofta mycket frekventa) reviews som amerikanska universitetslärare utsätts för, också efter att de fått full tenure (post-tenure review), eller med det nya brittiska Institute for Learning and Teaching, där universitetslärare kan bli ”ackrediterade”.

Det nya befördringssystemet, som gör det möjligt att avancera i den akademiska hierarkin utan att byta anställning, kan komma att ändra förhållandena i Sverige. Också här blir det kanske naturligt att få sin kompetens prövad ett antal gånger under karriären. Men om den pedagogiska skickligheten skall få en tyngd jämförbar med forskningsmeriterna måste högskolorna utveckla metoder för granskning, bedömning och dokumentation av lärarinsatserna.

Vad som framför allt behövs är en bättre balans mellan lärarrollen och forskarrollen för högskolans lärare. Goda lärarinsatser måste uppmärksammas och belönas bättre än vad som nu sker; det är viktigt för arbetstillfredsställelsen i lärarrollen. Flera universitet och högskolor har instiftat pedagogiska pris och andra utmärkelser för pedagogiska insatser. Belöningsystem av detta slag behöver byggas ut och utvecklas ytterligare. Tyvärr ifrågasätts ibland prisens legitimitet, eftersom man saknar former för en systematisk utvärdering av lärargärningen.

Offentlighet

Slutligen: Offentlighet och öppenhet och extern insyn är nödvändiga förutsättningar för att kvalitetssystemet skall bli trovärdigt. Relevanta nyckeltal måste ges offentlighet – i lätt tillgänglig form – både på lokal nivå, av den enskilda högskolan själv, och på den nationella nivån, genom

Högskoleverket. Utvärderingsresultat måste spridas – inte bara i verkets rapporter utan också i för allmänheten och studenterna tillgänglig form.

Att externa, kommersiella intressenter försöker göra upp rangordningstabeller över svensk högskoleutbildning kan högskolorna inte förhindra. Studenter, allmänhet och skattebetalare har rätt att få information om utbildningens kvalitet. Men det är högskolornas – och Högskoleverkets – sak att se till att de data som används för sådana jämförelser finns tillgängliga och att de är korrekta. Och varför överlåta informationen om utbildningens kvalitet åt tidskrifts- och tidningsredaktioner? Högskolesektorn bör själv kunna sprida sådan information, på ett mera vederhäftigt sätt. I det följande avsnittet diskuteras rankingens risker och utmaningar mera utförligt.

2. Rankingens utmaningar till högskolesektorn

Kanske skulle man inledningsvis våga formulera en tes: Ju mer universitet och högskolor försummar att utveckla sitt eget kvalitetsarbete och informera om vilka egenskaper de faktiskt står för, desto mer utrymme lämnar man för de utomstående kommersiella krafter som ser högskolevärlden som ett intressant fält för en både intresseväckande och lönsam ”konsumentjournalistik”.

För visst är väl lösnummerförsäljningen en av de främsta drivkrafterna bakom de rankinglistor över universitet och högskolor som nu uppstått som en ny genre i den internationella mediavärlden. När den tyska tidskriften *Der Spiegel* under våren 1999 gav ut sitt specialnummer med betygssättning av de tyska universiteten och högskolorna lär det ha varit det enskilt mest sålda numret i tidningens historia. Högre utbildning har under senare decennier blivit en angelägenhet för breda kretsar och i en bransch som redan haft ekonomisk framgång med att rangordna popmusik och skönlitteratur är det naturligtvis frestande att pröva ett lönsamt koncept på ytterligare ett kulturområde.

Rankning som ”konsumentupplysning”

Fast riktigt så enkelt är det kanske ändå inte. De som står bakom listorna i olika länder hävdar naturligtvis att de också agerar i allmännyttans tjänst. Moderna Tider, som svarade för den första mer genomarbetade svenska

högskolorankningen påstod t.ex. att man ville se sin undersökning som ”ett första försök att sätta upp några vägvisare bland lianerna”. Syftet var med andra ord att hjälpa studenterna att orientera sig i en veritabel djungel av högskolor och utbildningsalternativ.

På andra sidan Atlanten, där de flesta betalar dyra pengar för sin utbildning, finns det naturligtvis ett mycket påtagligt konsumentintresse som de inblandade tidskrifterna anser sig företräda. Den amerikanska tidskriften U.S. News & World Report, som hållit på sedan 1983 med sin årliga granskning, vill i varje fall hävda att man gör föräldrar och studenter en stor tjänst genom att lägga fakta på bordet inför en av den amerikanska genomsnittsfamiljens större investeringar: valet av högskoleutbildning.

När U.S. News varje år kommer ut med sin College Guide utbryter alltid samma livliga diskussion bland universitetens företrädare. Kan man verkligen välja universitet på samma sätt som man köper bil, frågade mer än en akademisk lärare i indignerade debattinlägg efter förra höstens omgång. Andra svarade på detta med en resignerad suck: rankinglistorna är nog här för att stanna och vi får snällt vänja oss vid dem.

Förmodligen får svenska företrädare också vänja sig precis som deras amerikanska kollegor fått göra under mer än 15 år. I kölvattnet på US News har nämligen en lång rad andra amerikanska tidskrifter följt med rankingar av speciella segment av högskolevärlden, det kan gälla ekonomutbildningar, juristutbildningar eller IT-utbildningar. Idén har sedan spritt sig till en lång rad andra länder.

I Storbritannien har både The Times och The Sunday Times tagit upp idén. I Tyskland är der Spiegel som nämnts den ledande aktören men också andra tidskrifter har följt efter med speciella universitetsguider. Listan kan göras lång om man går igenom världens tidskrifts- och förlagsmarknad.

Rankning i studentperspektiv

Den mest intressanta i det här sammanhanget är kanske Der Spiegel som valt att vända något på perspektiven. Medan de brittiska och amerikanska rankingarna ofta utgår från en del officiella data och kombinerar dem med forskares bedömningar av ”akademisk status” har Der Spiegel i hög grad låtit studenternas perspektiv vara styrande. I den rankning som publicerades våren 1999 hade man låtit intervju 12 374 studenter från 81 högskolor runt om i Tyskland. De hade hämtats från de tolv mest studerade ämnena och de fick sätta betyg på sin undervisning på en skala 1–6. Tidskriften lät också intervju 1 612 professorer som fick svara på frågan till vilket universitet de skulle skicka sina barn om det gällde studier i det ämne de

föreläsare. Professorerna fick också frågan om vilka universitet de skulle avråda från.

I rangordningen är det dock studenternas betygssättning som fått den helt avgörande vikten. Det har lett till att det är små (och relativt okända) universitet som kommit högst upp på listan. Det har också gått mycket bra för universiteten i de nya förbundsländerna, dvs. det gamla DDR. I topp ligger Katholische Universität Eichstätt, en liten högskola med 4 000 studenter. Bland de fem bästa har tre östtyska universitet hamnat: Chemnitz, Greifswald och Magdeburg. Stora och välkända universitet som München, Köln, Heidelberg och Hamburg har fått medelmåttiga placeringar medan universitetet i Bonn hamnat sist.

I en kommentar till undersökningen säger Der Spiegels redaktion att resultatet visar på studenternas behov av en begränsad och överblickbar studiemiljö. När det gäller de östtyska universitetens goda betyg pekar man på att två tredjedelar av lärare och personal bytts ut där under åren efter Tysklands återförening. 40 miljarder mark har också pumpats in i de gamla DDR-högskolorna under samma period och de har i många fall fått lokaler och utrustning som är modernare än vid de gamla västtyska högskolorna.

De 16 frågor som de drygt 12 000 studenterna fått svara på är följande:

1. Är undervisningslokalerna sällan eller ofta överfyllda?
2. Inställs undervisningen ofta?
3. Får studenterna plats på de obligatoriska momenten när det enligt studieordningen lämpar sig bäst?
4. Motsvarar undervisningen examensfordringarna?
5. Ger studieplanen tillräckliga valmöjligheter?
6. Handleder lärarna sina studenter i tillräcklig omfattning?
7. Ges det ordentlig tid för diskussion av enskilda arbeten och uppsatser?
8. Är undervisningen relaterad till yrkeslivets krav?
9. Får studenterna lära sig att göra ett självständigt forskningsarbete?
10. Är nödvändiga böcker snabbt tillgängliga?
11. Uppehåller sig studenterna gärna i universitetets arbets- och pausrum?
12. Finns det tillräckligt med datorutrustade arbetsplatser?
13. Är datorplatsernas utrustning up-to-date?
14. Finns det tillräckligt med platser i laboratorier och övningsalar?
15. Är utrustningen i laboratorier och övningsalar helt modern?
16. Hur nöjd är du totalt sett med studieförhållandena?

Att det är en skillnad mellan den studentinriktade bedömningen och den som sker i enlighet med ”akademisk status” framgår av det faktum att senare publicerade uppgifter som utländska forskares val av tyska samarbetspartners ger vid handen att de akademiskt/forskningsmässigt högst rankade universiteten är några av dem som hamnat mycket långt ned i Der Spiegels listor. Diskrepansen mellan de olika bedömningarna av de tyska högskolorna speglar det problematiska i rankningens teori och praktik.

(Mer om Der Spiegels undersökning finns för övrigt på internet: <http://www.spiegel.de/unispiegel>)

En modell från Australien

The Good Universities Guide to Australian Universities utges av ett kommersiellt förlag och omfattar sex olika handböcker, varav en är mer generell medan andra tar upp delområden som ”post-graduate studies” och ekonomutbildning. En särskild guide handlar om ”special opportunities in tertiary education for women and men entering non-traditional fields of study” och ytterligare en ger information om mer studiesociala frågor.

För att undvika den s.k. ”äpple/päron-problematiken” gör man i de här guiderna inga ligatabeller över universiteten. I stället presenterar man fakta om 39 universitet och 21 andra akademiska institutioner. Inom trettio olika ämnesområden gör man dock en rangordning över högskolorna baserat på en betygsättning av bl.a. följande kategorier:

- Prestige
- Per capita income
- Student demand
- Research performance
- Entry flexibilitet
- Gender balance
- Aboriginal participation

Man granskar också högskolorna som helhet med utgångspunkt i följande faktorer:

- Toughness to get in
- Getting a job
- Graduate starting salaries
- Student-staff ratios
- Educational experience

Underlag för bedömningen hämtas dels från universitet och högskolor, dels från ett antal officiella organ. Det handlar alltså inte om en rankning i mer konventionell mening utan snarare om ett slags konsumentupplysning med beaktande av en rad aspekter som inte så lätt låter sig kvantifieras.

Den amerikanska debatten

Som redan framgått ovan har frågan om rankning vållat en intensiv debatt framför allt i USA där företeelsen har funnits längst. Självklart har det förts en intensiv diskussion också i andra länder men den här korta översikten kommer att koncentreras till den amerikanska debatten.

En sökning på Internet ger vid handen att det finns mycket skrivet i ämnet. Några av de viktigaste inläggen finns samlade på en särskild hemsida som upprättats av Education and Social Science Library vid University of Illinois at Urbana-Champaign: (<http://www.library.uiuc.edu/edx/rankings.htm>). Där finns också en College Ranking Bibliography som är av intresse för den som vill tränga djupare in i ämnet.

Ett av de mest omtalade inläggen i den amerikanska debatten var det som gjordes av Stanford University's rektor Gerhard Casper i ett brev till U.S. News & World Report's redaktör hösten 1996. Där pekade han bl.a. på det orimliga i ett ständigt skiftande poängsystem som gör att högskolorna åker upp och ner i ligatabellerna från år till år. Ett universitet ändrar inte sin karaktär så snabbt att det kan ses som sämre eller bättre än ett annat från år till år. Grundfelet, framhöll Casper i sitt brev, är att de som svarar för rankningarna tror att kvalitet kan uttryckas med matematisk precision i rigida formler:

Could there not, though, at least be a move toward greater honesty with, and service to, your readers by moving away from the false precision? Could you not do away with rank ordering and overall scores, thus admitting that the method is not nearly that precise and that the difference between #1 and #2 – indeed, between #1 and #10 – may be statistically insignificant? Could you not, instead of tinkering to "perfect" the weightings and formulas, question the basic premise? Could you not admit that quality may not be truly quantifiable, and that some of the data you use are not even truly available (e.g., many high schools do not report whether their graduates are in the top 10% of their class)?

Parents are confused and looking for guidance on the best choice for their particular child and the best investment of their hard-earned

money. Your demonstrated record gives me hope that you can begin to lead the way away from football-ranking mentality and toward helping to inform, rather than mislead, your readers.

Eftersom Stanford är ett av USA:s mest ansedda universitet väckte Caspers brev en betydande uppmärksamhet när det publicerades. Stanford följde i april 1997 upp detta brev genom att komma med ett förslag till alternativ när det gäller rankningar. Som ett av motiven för detta framhöll man att styrkan i det amerikanska högskolsystemet ligger i att det är så diversifierat, att det omfattar allt från små colleges till stora forskningsuniversitet, från offentliga till privata institutioner:

Each has something to offer, and no standardized lists of "best colleges" can begin to do justice to what is best for a given student. With full, accurate and complete information, students and families can make the choice of the institutions best for them. Stanford will continue to provide such information on its own and in cooperation with independent college guides. We urge U.S. News to attempt to become a more reliable and credible participant in this effort.

I februari 1998 publicerade the Association of American Law Schools (AALS) ett upprop mot rankningar. The AALS kallade U.S. News & World Reports rankningar av USA:s juridiska utbildningar för "misleading and dangerous." Ledande företrädare för så gott som samtliga juridiska fakulteter under-tecknade uppropet. Man sände också ut ett brev till 93 000 studenter som sökt till juridisk utbildning runt om i USA, där man bl.a. skrev följande:

These ranking systems are inherently flawed because none of them can take your special needs and circumstances into account when comparing law schools. According to students, the factors listed below are among the most important in influencing their choices of law school. These factors are excluded entirely or severely undervalued by all of the numerical ranking systems.

- Breadth and support of alumni network
- Breadth of curriculum
- Clinical programs
- Collaborative research opportunities with faculty
- Commitment to innovative technology

Cost
Externship options
Faculty accessibility
Intensity of writing instruction
Interdisciplinary programs
International programming
Law library strengths and services
Loan repayment assistance for low-income lawyers
Location
Part-time enrollment option
Public interest programs
Quality of teaching
Racial and gender diversity within the faculty and student body
Religious affiliation
Size of first-year classes
Skills instruction
Specialized areas of faculty expertise

Enligt AALS är det frånvaron av en bedömning av sådana centrala faktorer, i kombination med ett godtyckligt vägande av numeriska betyg, som gör att rankingarna är en helt otillförlitlig källa för de studenter eller föräldrar som är intresserade av att kunna jämföra vad olika utbildningsinstitutioner har att erbjuda.

Till dem som vill hissa en varningsflagga inför rankingsepidemin hör också den halvofficiella sammanslutningen av universitet och högskolor i USA, *The College Board*:

The rapid rise of rankings and guidebooks as the yardsticks for quality in higher education has caught many college and university administrators by surprise. The competitive nature of American higher education and a strong consumer oriented relationship between students and institutions have created an environment that has facilitated the success of college ratings and guidebooks. At the moment, however, evidence from a variety of sources suggests that the impact of guidebooks on students and institutions is not as pronounced as the popular only a relatively small proportion of potential college students have their matriculation decisions strongly influenced by guidebooks and rankings. Similar evidence indicates that guidebooks and rankings do not exert a strong influence on most college and university administrators.

Because the high visibility of guidebooks and rankings is still a very recent phenomenon, it is difficult to determine their long term impact on institutions or their impact as an important source of information for students and parents. If their influence on students and their parents increases, their impact on college and university administrators will grow. If rankings and ratings become used by state policy makers, their importance will also increase. There is still much we don't know about the impact of rankings and guidebooks on prospective students and on institutions of higher education, but we do know they are not going to disappear soon!

(Se artikeln Ranking & Ratings på The College Boards hemsida på internet <http://www.collegeboard.org>)

Rankning som extern kvalitetskontroll

Den fråga som man kan ställa sig efter en kortfattad genomgång av detta slag är om rankningen har någon funktion att fylla som en extern och oberoende kvalitetskontroll. Svaret är inte alldeles lätt att ge.

Att många rankningsinitiativ dras med stora och förmodligen oöverstigliga metodproblem är något som inte minst belysts av den amerikanska debatten. Så fort man ställer upp ligatabeller där universitet och högskolor åker upp eller ner för varje år är man ute på ett sluttande plan. Det finns inget intellektuellt försvar för att man gör högskolesektorn till ett slags idrottsarena där prestationer entydigt kan mätas med två decimaler.

Däremot finns det all anledning för högskolornas företrädare att välkomna den uppmärksamhet som externa intressenter visar för en av samhällets viktigaste – men minst kritiskt granskade – sektorer. Det faktum att den journalistiska nyfikenheten utsträcks också till den högre utbildningens område bör ju ändå tolkas positivt. Det finns ett uppenbart intresse från allmänhetens sida att få veta mer om den värld som allt fler kommer i beröring med.

Mycket tyder på att det är de ”konsumentinriktade” undersökningarna som skulle kunna ena de vitt divergerande intressen som gör sig gällande på området. En presentation enligt den ovan beskrivna australiska modellen, där man granskar en rad akademiska och sociala faktorer och undviker en detaljerad poängsättning är en möjlig väg ur det jämförelsedilemma som en mer tabellinriktad rankning lätt råkar in i. I denna typ av ”varudeklarationer” är det ju också studentens intresse som klarare sätts i

centrum samtidigt som man respekterar den enskildes förmåga att själv dra sina slutsatser utifrån ett öppet redovisat material.

Det är intressant att notera att collegeguiderna från Australien också tar upp aspekter som ”gender balance” och ”aboriginal participation”. Det visar på en medvetenhet om att också frågor som jämställdhet och etnisk mångfald i rekryteringen kan vara något som är av intresse för en bredare allmänhet.

När man diskuterar vad som bör tas med i en öppen och rättvisande redovisning av högskolornas förutsättningar och karakteristika bör man kanske hålla i minnet några av de faktorer som listats av Der Spiegel i deras studentundersökning eller av the Association of American Law Schools (AALS) i deras ovan återgivna kritiska kommentarer till rankingarna. Det handlar ju om en mängd – för den blivande studenten – viktiga faktorer som inte så lätt låter sig kvantifieras. Det är också faktorer som högskolorna ofta har varit dåliga på att redovisa.

Rankningen borde alltså omvandlas till en seriöst upplysande journalistik som inte uppträder med falska eller överdrivna pretentioner och som undviker frestelsen att skapa rubriker med ligatabeller.

Alla initiativ som tas utanför högskolesystemet i syfte att ge en bättre bild av vad universitet och högskolor står för och kan erbjuda borde egentligen välkomnas. Eftersom det i många länder redan finns avsevärda ekonomiska intressen i rankingsverksamheten är det inget som tyder på att den kommer att upphöra. Försöken till bojkott från universitetens sida i t.ex. USA har inte visat sig framgångsrika. En externt granskande journalistik eller förlagsverksamhet är ju också demokratiskt legitim och i många fall säkert också positiv för högskolesektorns utveckling. Samtidigt kan det finnas ett lika legitimt demokratiskt intresse av att upplysa om rankingarnas metodiska problem och begränsningar.

För framtiden förefaller en konstruktiv dialog mellan högskolor och medias aktörer vara det bästa sättet att få till stånd en extern fristående granskning som knappast kan ses som en kvalitetskontroll men som faktiskt kan stimulera universitet och högskolor till att bättre kontrollera sin egen kvalitet genom att ta fram mer av grundläggande fakta och information om den egna verksamheten.

För att återvända till den inledande tesen är det nog till sist ändå så att det är högskolesektorn som måste skärpa sig. Det handlar i framtiden inte bara om att kunna ge data och information i ett nationellt perspektiv. I takt med den ökade internationaliseringen blir kraven på jämförbara nyckeltal mellan länderna allt starkare. Den första ”Uni-test Europa” har redan gjorts

(av Der Spiegel). Den kommer säkert att följas av fler. Det är bra om universitet och högskolor inte blir helt tagna på sängen när medias ivriga granskare knackar på.

Referenser

Berit Askling (1998): *Främja och granska – motto för lokalt kvalitetsarbete*. I: M. Bauer (utg.): *Kraften ligger i det okända*. En festskrift till Stig Hagström, universitetskansler 1992–1998.

Bo Rothstein (1999): *Rankning är rätt. Liksom offentlighetsprincipen*. *Moderna Tider* 10/102 (april 1999).

Bjørn Stensaker (1997): *Prefekter om effekter – En studie av auditprosesser i Sverige*. Högskoleverkets skriftserie 1997:6.

Studiekvalitetsutvalget (1990): *Studiekvalitet. Instilling fra Studiekvalitetsutvalget, avgitt til Utdannings- og forskningsdepartementet 9 Juli 1990*. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.

Gunnar Wetterberg (1996): *Tankar kring en reform*. I: 1993 års högskolereform – Vad blev det av den? Sju vittnesmål efter tre år. Högskoleverkets skriftserie 1996:6 s.

Rankning av universitet och högskolor – En internationell översikt. (Omvärldsanalys för högskolan, arbetsrapport nr 4. Högskoleverket 1999).

Information åt alla

– en hörnsten i högskolans uppdrag

Av Göran Gellerstam

I en nyligen publicerad rapport ”Studentperspektiv” (Högskoleverket, Arbetsrapport oktober 1999) står det följande om bibliotekens roll i grundutbildningen:

Studentperspektiv innebär att se lärosätets samtliga verksamheter som betydelsefulla för studentens utveckling och verka för att de samordnas för att på bästa sätt gynna denna. Med utgångspunkten i att hela lärosätet arbetar för ett gemensamt mål där studenternas lärande står i centrum har alla ett ansvar, och allas medverkan är viktig. Samtliga lärosätets verksamheter bör ses som likvärdiga i arbetet med att nå det uppsatta målet. Det borde således inte finnas någon egentlig distinktion mellan huvud- och stödverksamheter. ”...”Pascarella m.fl. konstaterar att händelser utanför lärosalen har något större betydelse för utvecklingen av det kritiska tänkandet än det som sker i lärosalen. De menar att universitet och högskolor därmed måste tänka om vad gäller relationerna mellan institutioner och andra enheter. En särskilt viktig resurs för studenternas lärande och bildning är givetvis biblioteket. BIBSAM presenterade 1996 en rapport om ”Studenternas bibliotek” som tar fasta på många av de aspekter som tas upp här. Man menar bl.a. att för att fullfölja bibliotekens integration i den pedagogiska processen måste de ses som utbildningsinstitutioner snarare än serviceinrättningar.

Bibliotekets nya roll

Att biblioteket fått en ny roll i den pedagogiska processen under 1990-talet har ännu inte alla inom den svenska högskolan uppmärksammat. Många ser än idag högskolans/universitetets bibliotek som ett ställe där man lånar böcker och där arbetet med de lokala samlingarna står i centrum för bibliotekspersonalens primära intresse.

Men få av högskolans institutioner har under 90-talet genomgått en så radikal förändring som högskolebiblioteket. Som det ovanstående citatet visar framträder biblioteket i en ny roll och det är nödvändigt att både högskolans lärare och bibliotekens uppdragsgivare äntligen tar detta till sig. Det började – eller kanske rättare sagt tog fart – med *Grundbulten*.

För den som jobbat med biblioteksfrågor under hela 90-talet känns idag Grundbultens funderingar kring bibliotekens roll och om informations- och kommunikationsteknikens möjligheter på ett sätt mycket avlägsna. Vem hade kunnat ana utvecklingen under 90-talet, studenternas massintåg i högskolebiblioteken och on-line-teknikens genomslag? Å andra sidan kan man förvånas över framsyntheten hos utredningens ideologer, som gjorde att utbildningens stödfunktioner över huvud taget togs med och gavs en viktig framtidsroll.

Till detta bidrog helt säkert att Grundbultens uppmärksammande av biblioteksområdet inte bara kan ses som ett svenskt fenomen. Det fanns under dessa år ett internationellt intresse för förändringarna i och utmaningarna för universitetens informationsförsörjning. Flera uppmärksammade internationella rapporter på området presenterades under 90-talets början. Parallellt med Grundbultsarbetet gjorde en brittisk biblioteksexpert, Dr. Maurice Line, en studie kring de nordiska högskolebibliotekens situation på uppdrag av Nordinfo. En del av Lines påpekanden gav genomslag i Grundbultens egna slutsatser och rekommendationer på biblioteksområdet. I USA redovisades 1992 en betydelsefull utredning om universitetsbibliotekens situation i den s.k. "Mellon-studien". I Storbritannien pågick en stor översyn om högskolebibliotekens roll som 1993 resulterade i den s.k. Follett-rapporten med direkt sikte på breda IT-satsningar vid biblioteken för att stödja studenternas biblioteksanvändning och -service. Biblioteksfrågorna stod på dagordningen. Alla hade på känn att stora förändringar stod för dörren. Omfattningen hade man ännu ingen aning om.

Jag skall i ett inledande avsnitt ge huvuddragen i 90-talets utveckling. Den som är mindre intresserad av hur utvecklingen har sett ut under 90-talet kan gå direkt till andra delen av min text. Del två är en kritisk genomgång av några kvarvarande myter på biblioteksområdet. Därtill knyter jag några önskemål för framtiden.

Biblioteket som pedagogisk resurs? – 90-talets biblioteksdebatt

I Grundbultens förslag fanns vid sidan av de centrala frågorna om studenternas och lärarnas villkor i grundutbildningen ett avsnitt om vissa stödresurser för det pedagogiska arbetet. Det handlade om organisationen av pedagogiskt utvecklingsarbete, om bibliotek och information och om datorer i utbildningen. Alla dessa tre frågor skulle hamna i fokus under det fortsatta 90-talet liksom den övergripande frågan om kvalitet och kvalitets-säkring. Att det handlade om grundutbildningens kvalitet behöver knappt nämnas. Och för biblioteken handlade det om *bibliotek och biblioteksservice för studenterna*. Här pågick för fullt ett paradigmskifte för forskningsbiblioteken.

Biblioteken i ett massutbildningsperspektiv

Bakgrunden är väl känd. En snabbskiss: Över hela västvärlden ökade under 1980-talet trycket på den högre utbildningen. Det handlade både om att ta emot fler studenter i ett allt mer omfattande högskolesystem och om resurserna och kvalitén i utbildningen. Inte minst i den anglosaxiska världen kom universiteten i kris. Fler studenter skulle igenom den högre utbildningen och det handlade om ett helt nytt koncept: massutbildning istället för elitutbildning. Det nya kunskapsamhället krävde mer och genom utbildning och kompetens skulle samhället klara konkurrensen. Det ställde nya krav på lärarpersonalen, på nya lokaler och nya högskolor. Det krävde en ny infrastruktur, baserad bl.a. på informations- och kommunikationstekniken, nya stödfunktioner och en helt ny ekonomisk medvetenhet hos högskolans aktörer.

Behöver verkligen studenterna bibliotek?

I Sverige hade den omfattande utbyggnaden av de nya regionala högskolorna genom reformen 1977 skett utan att närmare analysera biblioteksbehoven. Biblioteksresurserna fanns i huvudsak vid universiteten där forskningen skulle bedrivas och det förutsattes att universiteten även fortsatt genom fjärrlån skulle tillgodose de mindre högskolornas litteraturbehov. Uppenbart var att utbildningens behov av biblioteksresurser var tänkt att tillfredsställas med hjälp av kurslitteratur av standardtyp. Med

detta menas att utbildningen i huvudsak utgick från fastställda litteraturlistor och ett minimum av uppsats- eller rapportarbeten, som krävde andra och bredare biblioteksbehov. Dessa förutsättningar präglade fortfarande på 80-talet både universitetens och de mindre högskolornas bibliotek.

Verkligheten hade emellertid hunnit ifatt denna gammaldags konstruktion. Vid *de mindre högskolorna* fanns ett ökande missnöje inte bara hos studenterna utan kanske än mer hos lärarna över den torftiga vetenskapliga informationsmiljön. Vid universiteten och specialhögskolorna klagade de stora biblioteken på att de mindre högskolorna genom fjärrlån tömde biblioteken på aktuell litteratur. Dessutom blev det dyrt för universitetsbiblioteken. Detta förstärktes ytterligare av att forskningen successivt tog fart vid de mindre högskolorna, vilket i sin tur ökade behovet av kvalificerad informationsförsörjning. Det började gå upp för de mindre högskoleenheternas ledningar att man måste göra något åt biblioteksfrågan.

Vid *de etablerade lärosätena* fanns andra problem. Frågan om centralbibliotekens funktion som forskningsbibliotek eller som studentbibliotek hade stått på dagordningen sedan 1960-talets slut. Man hade hittat en del provisoriska lösningar genom att göra särskilda studentbibliotek. Det fanns en byggnorm som konstruerats redan under 60-talets studentökning, som gick ut på att det skulle finnas läsplatser vid biblioteken: på var tionde registrerad helårsstudent skulle det finnas en läsplats. Inte för att det följdes särskilt väl. Dessutom byggdes det väldigt lite nya bibliotekslokaler under dessa år vid de gamla universiteten och högskolorna. Men det som hände var trots allt att studenterna allt mer kom att använda biblioteken för sin kursläsning och för sitt uppsatsskrivande. Allt detta skulle förstärkas under åren kring 1990 när studentantalet återigen rakade i höjden.

Grundbulten började sitt arbete våren 1989. Under utredningens gång beslöt man att studera några specialfrågor lite närmare. Biblioteksfrågorna bedömdes kräva en särskild studie och lämnades hösten 1990 över till bearbetning av en särskild arbetsgrupp. Gruppens analys redovisades i rapporten *En kreativ studiemiljö – högskolebiblioteket som pedagogisk resurs* (SOU 1991:72)

I arbetsgruppens rapport tecknades det ovan beskrivna läget i ganska mörka färger, men huvudbudskapet var framåtblickande. Högskolebiblioteket, menade gruppen, kan – med stöd från lärare och uppdragsgivare – spela en viktig och strategisk roll i det pedagogiska arbetet. Biblioteket som ett redskap i studenternas studiearbete är en nästan outnyttjad – eller i alla fall otillräckligt utvecklad – resurs.

Arbetsgruppen pekade dessutom på det uppenbara behovet av att på ett helt nytt sätt integrera biblioteket i den dagliga undervisningsverksamhet. Inte minst som resultat av nya pedagogiska metoder, där studentens egen aktivitet står i centrum, måste biblioteket på ett helt nytt sätt tas i anspråk som stöd och resurs för studentens studiarbete, menade arbetsgruppen, och presenterade en rad förslag i denna riktning.

Arbetsgruppen kunde dessutom konstatera att bibliotekens utvecklingsarbete med datoriserade rutiner drastiskt höjt effektiviteten i det interna traditionella biblioteksarbetet, den del av biblioteksverksamheten som rör den rena litteraturhanteringen. De stora biblioteken, som vid denna tid alla infört datoriserade rutiner för sökning och lån hade aldrig annars klarat studentanstormningen. Vid de mindre högskolorna pågick vid denna tid implementeringen av de nya biblioteksdatorsystemen för fullt.

Grundbultens förslag

Grundbulten anslöt sig i stort till arbetsgruppens synpunkter. Den ovan nämnda rapporten av Maurice Line fanns också med i övervägandena. Det kom i de konkreta förslagen att handla mycket om de konkreta fysiska förutsättningarna. Utredningens slutsatser formulerades på följande sätt:

- Det är nödvändigt att rusta upp högskolans bibliotek till internationell standard, inte minst biblioteken vid de nya högskolorna. Även om det är ett medvetet avsteg från det decentraliserade resursbestämmandet för varje högskoleenhet bör regeringen göra en översyn av bibliotekens resurssituation.
- Lärarpersonalen måste få bättre förutsättningar för att kunna utnyttja bibliotek och andra informationsresurser och i målen för högskoleutbildning skall ingå att alla studenter måste ges kunskaper och färdigheter i att använda bibliotek och andra informationskällor.
- Vid planering av bibliotekslokaler bör studenternas behov av läsplatser och grupprum beaktas.

Bibliotekens aktioner

Grundbulten hade gett uppmärksamhet åt biblioteksfrågorna, men något konkret genomslag i form av särskilda förslag på området fanns inte med i propositionen 1992/93:1. I detta läge beslöt sig bibliotekscheferna vid universiteten och specialhögskolorna att ta upp en kritisk diskussion med universiteten och statsmakterna. Hösten 1993 initierade de stora bibliote-

ken i samverkan med BIBSAM (Kungliga bibliotekets enhet för samordning av forskningsbiblioteken) den första högskolebibliotekskonferensen, en form för dialog mellan biblioteken och deras uppdragsgivare, som sedan årligen anordnats. På agendan stod bibliotekens eftersatta situation med ökat studenttryck och stora förändringar genom ny teknik. Bibliotekscheferna uttryckte sin oro för att universitets- och högskoleledningarna inte förstod bibliotekens problem i en decentraliserad högskola och deras betydelse som pedagogisk resurs i den framväxande massutbildningen, att ledningarna saknade "beställarkompetens" när det gällde studenternas behov och att de satt fast i gamla bibliotekskoncept. Detta togs inte helt välvilligt upp av seniora rektorer. Men det hade förmodligen en viss effekt. Vid konferensen ventilerades också de svårigheter som de nya små högskolebiblioteken hade liksom de stora bibliotekens resursproblem i spänningen mellan lokal finansiering och de omfattande nationella uppgifter för fjärrlån. På sätt och vis satte denna konferens, med deltagande av tunga företrädare för departement, universitet och högskolor, för första gången på länge högskolebiblioteken "på kartan" och lyfte upp till diskussion de strukturella problem biblioteken fångats i.

"Studenternas bibliotek"

Två konkreta reaktioner kan nämnas. Kungliga biblioteket och dess samordningsorgan för de statliga forskningsbiblioteken, BIBSAM, fick i uppgift att till regeringen var tredje år rapportera utvecklingen på området – en slags försäkring för att biblioteksfrågan trots all decentralisering även bevakades centralt. Det andra var att BIBSAM – med regeringens allmänna uppdrag i ryggen – tog initiativ till en utredning om högskolebibliotekens situation. I årsskiftet 1994/95 drogs arbetet igång och i slutet av 1995 redovisades en rad rapporter under huvudrubriken "Studenternas bibliotek". Denna utredning, som består av fyra separata delrapporter och en slutrapport, fångade upp de helt nya förutsättningar som skapats genom studentökningen, IT-utvecklingen och decentraliseringen av högskolornas utbildningsuppdrag. En rad av utredningens resultat är fortfarande grundläggande för att förstå den nya situationen. Två av delrapporterna har sin speciella tyngd genom sina beskrivningar av det faktiska läget i högskolan.

I delstudien *På lika villkor* (Jakob Harnesk) analyserades bibliotekens ekonomiska förutsättningar. Det konstaterades att under perioden 1988/89 till 1993/94 hade studentantalet och antalet lokala lån fördubblats, personalen var i stort oförändrad, men biblioteken hade tvingats minska sina inköp av böcker och tidskrifter. Vid de större lärosätena ökade fjärrut-

lånen. Rapporten erbjuder en dystert läsning om hårt arbetsbelastade bibliotek med undermåliga resurser för att hantera studentexplosionen.

I delrapporten *Tusen studenter om biblioteket – vanor, attityder och krav* (Lars Höglund m.fl.), en undersökning vars resultat borde ingå i handboks-litteraturen för alla utbildningsplanerare, konstateras bland annat att

- Studenterna har gjort biblioteket till sin arbetsplats
- Det är en myt att man bara läser medhavd kurslitteratur
- Flertalet studenter är relativt flitiga biblioteksbesökare
- Studenterna behöver mer utbildning om hur man använder bibliotek och informationsresurser
- Man vill ha fler grupparbetsplatser och läsplatser i bibliotek
- Vid de mindre högskolorna klagar man på utbudet av litteratur
- Man vill ha bättre tillgång till datorer – även på bibliotek
- Studenterna anser att informationssökning och biblioteksanvändning kommer att ha stor betydelse i den kommande yrkesverksamheten
- 77 procent av studenterna upplever att lärarna inte alls eller ganska litet stimulerar till biblioteksanvändning och informationssökning

I utredningens sammanfattande slutrapport, som sammanställdes av Jan Hagerlid vid BIBSAM, gavs en rad perspektiv och rekommendationer. De utgör en guldgruva för biblioteksstrategier under 1990-talet. Jag väljer här att bara saxa några av de övergripande slagorden för en satsning på biblioteken:

I ett mer självstyrt och individualiserat lärande är studenternas förmåga att tillvarata information avgörande för en hög utbildningskvalitet. Det är hög tid att öppna dörren till den elektroniska informationen på vid gavel för studenterna! Bibliotekets integration i den pedagogiska processen måste fullföljas. Idag är personalen och dess kompetens bibliotekets viktigaste tillgång! Utveckla biblioteket som mötes- och arbetsplats inom högskolan!

BIBSAM:s treårsrapporter

Med "Studenternas bibliotek" hade BIBSAM markerat sin strategiska roll som högskolebibliotekens samordnare. Rapporten kom i själva verket att utgöra den första treårsrapporten till regeringen. Man kan använda den påföljande treårsrapporten (från december 1998) för att se vilket genomslag utredningen fått. Det visar sig att utnyttjandet av de svenska högskole-

biblioteken har fortsatt att öka fram till 1997 (lokallånen med 66 procent och fjärrlånen med 26 procent). Men nu ökar också resurserna vid de mindre och mellanstora högskolebiblioteken. Nu finns utrymme för ökade litteraturförvärv, öppettider, läsplatser och personalresurser. Man kan säga att trenden vänt för biblioteken vid de mindre och medelstora högskolebiblioteken. För fackbibliotek och universitetsbibliotek är situationen mer mångtydig. Utnyttjandet fortsätter att öka men kostnadsutvecklingen är inte lika positiv och servicenivån är svårare att upprätthålla. Vid fackhögskolorna har man stora problem med de allt dyrare vetenskapliga tidskrifterna och under perioden minskar antalet utländska tidskrifter med nästan en tredjedel.

Man kan säga att utredningen om ”Studenternas bibliotek” på sätt och vis var en inlaga från biblioteken själva. Frågan är i vilken utsträckning beslutsfattarna inom de svenska universiteten och högskolorna tagit till sig resultaten och rekommendationerna från BIBSAM:s rapporter. Det är påtagligt att de mindre och medelstora högskolorna, för vilka frågorna om utbildningskvalitet och studenttillfredsställelse hade särskild tyngd, nu insett bibliotekets strategiska betydelse. Betydligt svårare har det varit att skapa en ny syn på biblioteken vid de traditionella lärosätena. Här har de gamla synsätten och forskarnas mer individuella förhållningssätt till biblioteket fortfarande ett starkt grepp.

En svårighet i BIBSAM:s aktioner gällde vem som skulle vara målgrupp för alla dessa informationsinsatser om bibliotekens situation. Som central myndighet låg det nära till hands för BIBSAM och KB att prioritera regering och utbildningsdepartement för att på den vägen åstadkomma resultat. I den socialdemokratiska regeringen där Carl Tham var utbildningsminister fanns det dessutom ett intresse för biblioteksfrågor, som bland annat tog sig uttryck i bibliotekslagens tillskyndande och tillkomst. Indirekt påverkade lagen även universitets- och högskolebiblioteken genom att tydliggöra dessa biblioteks karaktär av offentliga bibliotek och medverkande delar i det samlade biblioteksväsendet. Man tog dessutom initiativ från utbildningsdepartementets sida till att förtydliga Kungliga bibliotekets centrala samordningsroll för det svenska biblioteksväsendet. Forskningspropositionerna de senaste åren har innehållit en del vackra ord om bibliotekens uppgifter, men generellt inga öronmärkta medelsanvisningar till högskolebiblioteken eller andra avvikelser från den decentraliserade beslutsstrukturen inom högskolan, om man undantar de särskilda pengarna till uppbyggnaden av biblioteken vid högskolan i Södertörn och i Malmö.

En sammanfattning av dagens läge

Efter de sonderingar jag haft med bibliotekschefer från skilda håll vill jag påstå att de ovan angivna trenderna håller. De mindre och medelstora högskolornas relativa resursförbättringar består. De nya universiteten ser seriöst på sina bibliotek. Fackhögskolorna och universitetsbiblioteken har stannat på en oförändrad eller minskad nivå. Besparingar har slagit hårt vid vissa äldre lärosäten. Ser man på Grundbultens programförklaring från 1992 kan man konstatera att två av de tre punkterna, bättre resurser för de mindre högskolebiblioteken och fler läsplatser på biblioteken, på sätt och vis uppnåtts.

De mindre högskolornas bibliotek har haft en positiv utveckling och biblioteken har tagits i anspråk på ett helt nytt sätt. På flertalet ställen har man dessutom byggt nya anpassade bibliotek med effektiva utrymmen och personalresurser. Det gör att även den andra punkten, målet att utöka antalet läsplatser/studieplatser på bibliotek har infriats. I statistiken för 1997 kan man se att genomsnittet har förbättrats kraftigt. Det går nu bara 14 studenter på varje sittplats och framför allt de mindre högskolorna har gjort stora insatser på detta område. På universitetsbiblioteken varierar det från 7,9 studenter per plats (Uppsala UB) till 29,5 studenter per plats (Lunds UB). Differenserna mellan de olika biblioteken kommer också till uttryck i rektorernas svar på Håkan Westlings snabbenkät.

Vad som däremot inte haft samma genomslag är den önskvärda integreringen mellan bibliotek och lärarpersonal för att göra både lärare och studenter mer förtrogna med informationssökning.

De svårutrotade biblioteksmyterna

En grundläggande svårighet när det gäller biblioteksdiskussionen idag är svårigheten att tydliggöra vad biblioteken faktiskt gör idag. Det finns en rad föreställningar och myter om biblioteken som även erfarna biblioteksanvändare eller professionella planerare inom universitet och högskolor lätt fastnar i. I regel går dessa föreställningar tillbaka till de perioder i livet då man aktivt kommit i kontakt med bibliotek och informationssökning i samband med studier och forskarstudier. Inte minst medelålders och äldre akademiska beslutsfattare inom högskolan har sin bild av biblioteken och bibliotekens funktioner helt klar. Den är ofta felaktig eller ensidig.

Man kan också se en tydlig gränsdragning i uppfattningen om bibliotekets uppgifter mellan traditionella humanistiskt-samhällsvetenskapliga informationsmönster och naturvetenskaplig-tekniska-medicinska. Här finns från båda lägren traditionella myter om biblioteket som försvårar

diskussionerna om det nya biblioteket. Dessa myter kan naturligtvis avslöjas och ersättas med bättre modeller för förståelse på lokal nivå. Bekymmersamt är att det idag även saknas en tillräcklig insikt på mer övergripande nivå inom den svenska forsknings- och utbildningshierarkin när det gäller utvecklingen och utnyttjandet av samhällets informationsresurser. Jag skall återkomma till detta men börjar med att ta upp några av de vanligaste myterna om högskolebiblioteket till kritisk granskning.

Myt 1: Bibliotekens viktigaste arbetsuppgift är att skaffa in och låna ut böcker till studenter och forskare

Detta är en svårutrotad uppfattning, eftersom den innehåller något som alla ser och använder sig av på bibliotek, oavsett vilken typ av bibliotek man talar om. Icke desto mindre håller denna uppgift på att bli endast en delfunktion av högskolebibliotekets uppgifter. Idag kan man säga att uppbyggnaden av lokala samlingar vid ett högskolebibliotek syftar till att ge access till de väsentligaste informationsresurser som användarna lokalt behöver, inte att skaffa hem litteratur. Inget bibliotek som vill vara professionellt tror sig kunna lösa informationsbehoven genom egna samlingar.

Visst lånar biblioteken ut mycket litteratur. För de svenska universitets- och högskolebiblioteken har de lokala lånen dubblats eller tredubblats under 90-talet. Det kan inte bara tillskrivas studentexplosionen. Även andelen lån per förväntad användare har ökat. Men detta är bara en del av biblioteksutnyttjandet. Flertalet tjänster av detta slag – att man vill ha tillgång till litteratur – tillgodoses ofta genom att man använder bibliotekets öppna litteratursamlingar, de referenssamlingar och IT-tjänster som biblioteket kan erbjuda, men utan att något formellt lån sker. Man räknar med att det går 4–6 sådana ”tjänster” på varje lokalt lån. Biblioteket blir en arbetsplats där mycket av arbetsmaterialet finns på stället eller kan nås genom olika IT-redskap.

För forskarna finns idag huvuddelen av de efterfrågade informationsresurser normalt utanför det lokala biblioteket. Det är bibliotekets uppgift att genom olika åtgärder se till att de viktigaste resurserna blir tillgängliga för de egna kunderna. En del tar biblioteket hem genom fjärrinlån, tyvärr en även idag ofta långsam procedur. Snabbare går det med kopior, men allra bäst är det naturligtvis om informationen kan länkas till användaren genom tillgång till databaser eller andra elektroniska dokumenttjänster. Inom vissa forskningsområden finns idag elektroniska fulltexttidskrifter som på ett överlägset sätt ger direkt tillgång till de väsentligare dokumen-

ten över den egna arbetsstationen. Eller man använder andra ordnade elektroniska informationstjänster som biblioteket har strukturerat. Eller – om man själv har skaffat sig en överblick – utnyttjar man andra biblioteks eller forskningsinstitutioners utlagda information. Detta är den del som de formella informationssystemen täcker och som studenter och yngre forskare är helt beroende av. Den erfarne forskaren med stort professionellt kontaktnät använder därutöver, vet vi, sina egna personliga kontakter med kolleger för att skaffa sig stora delar av den information han eller hon behöver och använder biblioteket endast i kompletterande syfte.

Det är förvisso så att bibliotekens personal fortfarande ägnar tid och resurser på att köpa, registrera, katalogisera och ordna in litteratur som skall stå till lokala låntagares disposition. Men de andra uppgifterna håller på att ta över: att ge omfattande informationsstöd till studenter och forskare, att ordna och strukturera egna referenssamlingar och lokala databaser, skaffa den egna högskolan access till databaser och fulltextresurser on line, ordna ämnesbaserade informationsresurser, s.k. länksamlingar och se till att den lokala infrastrukturen både inom bibliotek och på campus fungerar.

Kan dessutom biblioteket medverka i fulltextpublicering av högskolans egna publikationer, göra sina insatser i att ordna, registrera och arkivera elektroniskt material, medverka i högskolans personalutbildning inom IT-området, driva intranät etc har man skäppan full med nya arbetsuppgifter. Därutöver har biblioteket ett ansvar för att studenterna och även lärarna genom handlednings- och utbildningsinsatser håller sig ajour med hur man söker och hanterar sina informationsresurser effektivt. Det här beskrivna nya arbetsprogrammet för biblioteken är inget framtidsscenario. Det är en beskrivning av vad varje större universitets- och högskolebibliotek idag arbetar med.

Myt 2: När vi nu kan hitta allt på Internet behöver vi inte längre biblioteken

Bland de mest förbluffande myterna man möter idag – även bland kvalificerade företrädare för universitet och högskolor – är att Internet förser oss med det som biblioteken tidigare har tillhandahållit. Bibliotekens tid anses vara över. Nu kan vi få tag i all information på nätet. Det är sant att Internet uppvisar en otrolig mångfald av information och ger oss helt nya möjligheter att söka och ta hem information, kommunicera, underhållas, driva globala protestaktioner, forma lokala studiecirklar om hembygden och ge oss nya impulser för att förändra världen.

Men Internet ger oss ännu väldigt lite av det som forskare, lärare och studenter behöver av vetenskaplig, kvalitetsgranskad information. I den mån sådan information finns är den producerad av oss själva, andra universitet eller vetenskapliga institutioner, som fritt lagt ut sitt material på nätet. I övrigt består den av de resurser biblioteken med sina förvärvsanslag har köpt hem och håller tillgängligt över campusnäten. Hit hör framför allt de elektroniska tidskrifterna i fulltext och databaser som ger oss överblick över vilka informationsresurser som är tillgängliga. Hos biblioteken på nätet hittar man dessutom fram till de förtecknade resurserna, ofta bibliografiska databaser, som kan sökas fritt men oftast bara innehåller referenser, dvs. uppgifter om litteratur och annan information.

Visst är det så att utbudet av gratis tillhandahållna informationsresurser på nätet hela tiden ökar. Men det vore naivt att tro att en högskola eller ett universitet idag skulle kunna repliera på en spontant tillhandahållen, kostnadsfri, helt nätbaserad informationsförsörjning. Bra information på nätet har i regel ett pris. I den kommersiella värld, som Internet nu håller på att inordnas i, är de vetenskapliga informationsresurser, som finns tillgängliga på den lokala högskoleenhetens nätverk i regel införskaffade, ordnade och betalda av bibliotekens/fakulteternas förvärvsanslag. Eller så består den av information, som tillgängliggörs på helt andra vägar på Internet, till exempel genom e-post, slutna nätverksgrupper eller diskussionslistor. Detta är tyvärr idag den sorgliga sanningen om tillgången på vetenskaplig information på Internet.

Det andra problemet med Internet är att nätet innehåller en oändlig massa ointressant material som gör varje sökrobot till en närsynt samlare av värdelöst vetande. För att få ut något av de ofantliga informationsmassor som byggs upp inom nätet måste robotarna ha kriterier för att strukturera och göra ett intelligent urval av alla dokument. De erfarenheter som biblioteken har om metoder för att beskriva dokument, bilder och föremål används nu även för att analysera elektroniskt material. Genom så kallade "metadata" som är en term för att beskriva och förteckna elektroniskt material, kan man på ett bättre sätt få sökrobotarna att säkrare hitta just det man söker på nätet.

Myt 3: Studenterna behöver inte bibliotek. Varför kan de inte sitta hemma och läsa sin kurslitteratur?

I projektet "Studenternas bibliotek" redovisas en rad uppgifter om studenternas biblioteksanvändning. Några resultat har jag redan nämnt. Hur många bland högskolans beslutsfattare känner till att:

- drygt 3/4 av alla biblioteksanvändare inom den svenska högskolan är studenter.
- studenterna står för ca 75 procent av all lokal utlåning
- endast en mindre del av studenternas lån utgörs av så kallad kurslitteratur
- studenterna använder alla typer av litteratur och informationsresurser
- studenterna själva ser på biblioteket som sin naturliga arbetsplats
- studenterna har under hela 90-talet drivit önskemålet om fler läs-/studieplatser
- lärarna vet – och intresserar sig – mycket lite om vad studenterna gör på biblioteken

Studenternas ökade biblioteksanvändning är egentligen ett av de tydligaste bevisen på att den högre utbildningen i Sverige utvecklats i kvalitet under de senaste tio åren. Förändringen har säkert kommit steg för steg men den sammanhänger tydligt med de synsätt på grundutbildningen som lanserades under 80-talet och som kom till uttryck i Grundbultens uppgörelse med en äldre mer undervisningsteknologisk praxis. Vad som hänt är att utbildningarnas uppläggning förändrats. Studenterna arbetar idag med att enskilt och i grupp bearbeta problem på ett helt nytt sätt. Man börjar redan på grundnivå att skriva rapporter, bearbeta material och varje längre utbildning har sina uppsats- och examensarbeten. Detta görs till stor del med hjälp av de biblioteksresurser som finns och studenterna gör det på biblioteket.

Det är därför som studenterna har blivit de stora biblioteksanvändarna och biblioteken är överfulla av arbetande studenter. Visst finns det fortfarande en del som sitter och läser sin kurslitteratur. Men det är som sagt en myt att detta skulle vara det huvudsakliga. Man är på biblioteket för att utnyttja bibliotekets material. Man ser det nya mönstret också i studenternas lånebeteende. Kurslitteraturen är den mindre delen och studenterna har upptäckt att det finns helt nya materialgrupper, som tidigare bara använts av forskarna. Nyckeln till detta är de databaser som studenterna snabbt tar till sig och som öppnar vägar till helt nya informationsresurser. En av de mest använda databaserna idag är Artikelsök, som ger ingång till ett urval svenska tidskriftsartiklar – en guldgruva för uppsatsskrivande i alla ämnen med samhällsanknytning. Här är en av orsakerna till att lånestatistiken rakat i höjden vid alla universitets- och högskolebibliotek.

Studenterna har tagit över biblioteken och utnyttjar och utforskar dem mångsidigt. Inte minst betydelsefullt är att de kommer i kontakt med en inlärningsmiljö, där IT-kunskaper är självklara och nödvändiga. Det är intressant att se att den grupp som anammat bibliotekens nya IT-redskap på ett fullständigt naturligt sätt är studenterna. Forskare och lärare, framför allt de äldre, sitter ofta fast i sina traditionella informationsvanor.

Det är nedslående att lärarna enligt undersökningen ”Studenternas bibliotek” i så liten utsträckning reflekterar över vad studenterna gör när de inte deltar i lärarledd undervisning. Kanske är det förklaringen till att utvecklingen av inlärningsmiljöer i bibliotek som länge prövats internationellt ännu inte haft genomslag vid de svenska universiteten och högskolorna. I takt med att problembaserat lärande och andra aktiverande pedagogiska modeller vinner terräng ökar ytterligare bibliotekens betydelse för studenternas dagliga studiearbete. Biblioteket blir i dessa inlärningsmodeller en integrerad funktion i och del av utbildningsinstitutionen. Men om lärarna inte uppfattar detta får studenterna inte det stöd de behöver. Och bibliotekets arbete blir för isolerat. Ett ökat samarbete måste komma till stånd mellan lärarna och bibliotekspersonalen.

Myt 4: OK – studenterna behöver nog bibliotek, men forskarna kommer att klara sig utan.

Det är naturligtvis svårt att bedöma framtiden på biblioteksområdet. Det troliga är att förändringarna fortsatt blir stora. Vi är inte bättre på att bedöma framtiden nu, jämfört med 1992, då ”webben” ännu inte uppfunnits. Läget idag speglar både osäkerheten om de traditionella litteraturressursernas roll i framtiden, olika bedömningar om IT:s roll och det förhållande att olika delar av högskolan anser sig ha ganska skilda behov av informationstjänster, som man kanske inte alltid förknippar med bibliotek.

Men framför allt är frågan vid universiteten och fackhögskolorna – och förmodligen så småningom även vid de mindre och medelstora högskolorna – om man ser biblioteket som en del av utbildningsstrukturen eller som en resurs huvudsakligen för forskarna. Studenternas användning av biblioteken har fortsatt att öka under hela 90-talet och kraven på alltmer kvalificerade informationstjänster har hela tiden blivit tydligare. Idag handlar det om mer avancerade koncept, där bibliotekens roller tänjs och samspelet med andra aktörer sätter den traditionella biblioteksstrukturen i fråga. Idéer hämtade från Storbritannien och USA om biblioteket som en väsentlig del av ett Learning Resource Center eller Learning Media Lab för

grundutbildningens behov driver fram nya samarbeten pedagogiskt och på IT-området. Biblioteket samarbetar med pedagoger, IT-specialister, tekniker och datafolk. Och inte minst med lärarna.

För forskarna inom flertalet forskningsområden blir det digitala eller virtuella biblioteket allt slagkraftigare och ersätter till stora delar det mer trögörliga fysiska biblioteket. När huvuddelen av våra vetenskapliga tidskrifter och ämnesordnade informationsdatabaser kan hanteras av biblioteken som on-line-resurser i fulltext och med bekväma gränssnitt har bibliotekets identitet i sina egna samlingar mist mycket av sin betydelse, åtminstone inom tidskriftsberoende forskningsområden. I så kallade länksamlingar ordnar biblioteken kvalitetstestade informationsresurser efter ämne. Biblioteken tar sig an de lokala informationskällorna, lärosätets egen produktion. Nya söksystem och metoder att beskriva de elektroniska resurserna utvecklas av bibliotekarierna. Inte minst fastställs generella standards och gränssnitt. IT-resurserna vid biblioteken växer och breddas. Bibliotekets roll blir att ge access/tillgänglighet till globala informationsresurser. Biblioteket blir – för att åter använda engelskt språkbruk – ett "Knowledge Center".

Ofta spelar man ut studenternas och forskarnas behov mot varandra och menar att man måste göra ett principiellt val. Min erfarenhet är att det som är bra för forskaren är det i regel också för studenten. Det är ganska troligt att de system vi tar fram för forskarna också – kanske om några år – också passar studenterna. Det vore dessutom underligt om inte studenterna skulle lära sig att använda forskarnas redskap och arbetssätt. Jag tror också att den kraftiga studenttillströmningen till högskolebiblioteken har haft en rad positiva effekter för forskarna. Biblioteken har tvingats till en rad generella åtgärder som mängdhanteringen av informationstjänster drivit fram. Hit hör att man gjort hanteringen av biblioteket enklare. Genom öppna samlingar, genom IT-stöd och tillgång till en rad snabba referenstjänster, som användaren själv styr, har även forskarnas direkt och snabb tillgång till bibliotekens resurser. Därför kan man säga att det som är bra för studenten också är det för forskaren.

Det hindrar inte att forskarna – när de då och då besöker biblioteken – längtar efter den gamla goda tiden då forskningsbiblioteket var välförsett på litteratur i det egna ämnet och man rörde sig i kretsen av lärda och värderade kolleger. Det är var och en tillåtet att med nostalgi och längtan erinra sig detta, men det är inget gångbart bibliotekskoncept för framtiden. Både forskare och studenter måste för att utveckla sin profession göra sig

väl bekanta med informationshanteringsmetoder och redskap. Det är bibliotekens uppgift att stödja och underlätta detta.

Självklart har biblioteken också i framtiden en uppgift som akademisk mötesplats. Studenter och forskare ses numera allt mindre. Biblioteken är ännu ett ställe där sådana kontakter kan ske. Framsynta universitet och högskolor slår vakt om den sortens samlade miljöer.

Önskemål för framtiden

Man kan av vad som ovan sagts kanske få intrycket att biblioteket framöver endast sysslar med IT-baserade tjänster och helst ser både forskaren och studenten som virtuella kunder. Så är naturligtvis inte fallet, och högskolans bibliotek är i dag fulla av folk. Mycket av det traditionella biblioteket finns kvar. Och så kommer det att bli länge till. Vanliga böcker kommer för många år framåt att behålla sin ställning. Det nya är att vi kommer att få en mix av media som bär informationen. I Storbritannien har man myntat termen ”*hybrid library*” för att beskriva de nya bibliotekens dubbla sidor, dels den fysiska, dels den virtuella.

Här finns en paradox som är märklig och som ganska få är medvetna om. Samtidigt som de elektroniska, digitala och virtuella tjänsterna som biblioteken förmedlar har vuxit explosionsartat, har även den traditionella dokumenthanteringen ökat. Vi kan se det på många områden inom samhället och inte minst på biblioteken. Studenterna använder mer tryckt material än någonsin – inte bara för att de är fler utan för att det är lättare att hitta tryckt litteratur idag på grund av att datorerna hjälper oss att leta. Men det är också så att volymen på tryckt material ökar i samhället. Jag ser det vid Lunds UB, där biblioteket sedan 1600-talet är mottagare av alla svenska dokument. Det är inte så att man ger ut färre böcker och tidskrifter i tryckt format idag – istället ökar den typen av litteratur dramatiskt och bidrar till vi paradoxalt nog lägger ytterligare några extra hundra hyllmeter per år till våra samlingar. Vi fortsätter alltså 1999 – mitt i det vi kallar IT-åldern – att bygga på våra stora samlingar av tryckt material. Vi lever i en informationsålder, där alla media ökar. Vi kan alltså fortsätta att bygga bibliotek och informationscentra även framöver. *Allt talar för att bibliotekens verksamhet även i framtiden är en blandning av gammalt och nytt.*

Det talas idag om *bredband för alla*. Hela Sveriges folk – i arbete och på fritid – skall kunna dra nytta av all den information, upplysning, underhållning och möjlighet att kommunicera som Internet ger. Kommersiellt är det naturligtvis en lysande idé. Som en demokratisk, folkbildande, kompetensutvecklande och samhällsbyggande idé är den ännu viktigare,

men sorgligt underförsörd. Det som är nedslående är att bredbandet – dvs. att kunna föra över text, bild och ljud i stor skala mellan olika aktörer – oftare ses som en teknisk landvinning snarare än en samhällelig. De ”information highways”, som alla talar om och som skall föra folk och kulturer närmare varandra, måste ha innehåll och substans och det måste vara möjligt att fylla bredbandskommunikationen med vederhäftig information. Det är därför avgörande att de samhällliga satsningarna på det informations- och kommunikationstekniska området nu också läggs på innehållet. På nätet skall vi ha vårt kulturella och vetenskapliga arv, här skall finnas samhällsinformation, informationsbanker och sådant som stimulerar vårt intellekt och vår kreativitet. Detta sker inte automatiskt utan genom medvetna prioriteringar, långsiktiga ekonomiska satsningar och mödosamt arbete av en rad aktörer. Här är bibliotekens material och erfarenheter en viktig delmängd.

För universitet och högskolor är naturligtvis IT-redskapen kraftfulla redskap för att tillhandahålla och sprida vetenskaplig information och utbildning på helt nya vägar. Det handlar inte bara om att ge utbildning på distans utan det handlar om att brett utnyttja tekniken i alla delar av högskolans verksamhet, inklusive för den så kallade tredje uppgiften. Men även här handlar det egentligen om innehållsfrågor. Uppbyggnad av kunskap, erfarenhet och kritisk skolning, av medvetna värderingar och mänsklig klokhet, av viljan att delta i utvecklingen av ett bättre samhälle – det som universitet- och högskolor djupast sett är inrättade för – uppnår man inte enbart genom att tillhandahålla ordnad och kvalitetstestad information. Men det är en avgörande förutsättning. Allt talar för att massiva satsningar nu bör göras för att säkerställa tillgången över nätet på kvalitetstestat material som hör till vårt vetenskapliga, kulturella och samhällliga arv.

När man ser på diskussionen om bibliotekens roll i den svenska högskoledebatten under 90-talet slås man av de uppenbara svårigheter biblioteken har haft att få i första hand uppdragsgivarna att förstå de radikala förändringar som skett i informationsförsörjningen. Mycket positivt har skett. Biblioteksanvändarnas behov har satts i centrum. Kvalitetsförbättringarna för användarna har haft genomslag, framför allt genom de datoriserade bibliografiska litteraturlöslagren och andra biblioteksgenererade IT-redskap som ger access till allmänt använda informationsresurser. Bibliotekens utveckling har sparat mycket tid för alla dess användare.

Frågan är om inte biblioteken haft betydande del i att 90-talets utbildningssatsningar inom högskolan har kunnat genomföras i någorlunda god ordning. Hade biblioteken haft mer pengar och uppdragsgivare med god beställarkompetens hade vi i Sverige ännu bättre kunnat utnyttja den goda tekniska infrastrukturen vi byggt upp. Och hade studenterna, deras lärare och forskarna kunnat mer om det nya informationslandskapet och dess redskap hade de haft än större nytta av det nya biblioteket. Det som kallas för ”information literacy”, informationskompetens, borde idag vara ett obligatorium både för studenter och lärare och vara ett integrerat inslag i all högskoleutbildning. Här måste lärare och bibliotek samverka. Allt talar för att göra biblioteket till en hörnsten i uppbyggnaden av högskolans lärandemiljö.

Grundutbildningsrådet

– en unik skapelse!

Av Mårten Carlsson, Anders Fransson och Lars Haikola

Ett tidigt förslag från Grundbulten var inrättandet av *Högskolans grundutbildningsråd* (HGUR). Huvudmotivet var att höja grundutbildningens status. Redan under pågående utredningsarbete började rådet sin verksamhet den 1 juli 1990, dvs. för snart 10 år sedan.

Författarna till detta avsnitt har haft nöjet att vara ordförande i HGUR. Under hela denna tid har Hans Jalling varit HGUR:s sekreterare. Rådet har under Hans Jallings ledning genomgått en dynamisk utveckling.

Verksamheten har successivt kommit att omfatta också annat än projektstöd, t.ex. initiativet till att inrätta och stödja Levande pedagogers sällskap, internationella lärarutbytesprogram, särskilda program inom miljöområdet, Information och kommunikationsteknologi (IKT), matematik, stimulans av kvinnors intressen för tekniska ämnen för att nämna några. I budgettermer har anslaget ökat från 8 mkr till som mest 40 mkr (inkl. särskilda regeringsuppdrag m.m.). För närvarande är budgeten 25 mkr.

Under perioden 1990–1998 har knappt 200 olika projekt erhållit stöd från HGUR. Enkla överslagsberäkningar visar att kanske så många som 5 000–6 000 akademiska lärare på något sätt berörts av HGUR:s ansökan (författande av ansökan, genomförande av projekt mm). En enkät till dagens universitets- och högskolerektorer visar att HGUR är känt bland dessa och att flertalet gärna såg att rådets resurser ökades.

Rådet hade tidigare ställning som självständig myndighet. Detta var en viktig del av Grundbultens idé med att etablera rådet. Denna idé har sedan tyvärr förfuskats både genom att rådet fråntagits sin fria ställning och inordnats i en annan myndighet med inspektions- och granskningsuppgifter och genom att rådet tilldelats regeringsuppdrag av olika slag. Detta har gjort rådets roll och ställning mindre tydlig.

I det följande redogör vi för huvuddragen i HGUR:s tillkomst och utveckling hittills, liksom för några aktuella utvecklingsvägar.

Status som förändringskraft.

Ordföranden i 1989 års högskolepolitiska utredning, professor Håkan Westling, då rektor för Lunds universitet, funderade mycket över varför väl etablerade docenter och professorer inte ägnar grundutbildningen större uppmärksamhet.

En viktig orsak till skillnaden, menade han, låg i skillnaden i attityd till forskning respektive utbildning. Medan den skicklige forskaren blev en högst märkbar person – särskilt efter forskningsrådets införande – som hemförde forskningsanslag till sin institution och väckte uppmärksamhet vid framträdande på internationella kongresser och genom statushöjande publicering i ansedda tidskrifter, så förblev den framgångsrike läraren i någon mening en bakgrundsfigur, ibland helt ”osynlig”. Han eller hon bidrog inte till institutionens budget, tvärtom utgjorde de en ”kostnad” i systemet och uppträdde på sin höjd i media i samband med att studenterna protesterade mot undermålig undervisning. Tillika fanns lite eller inga resemedel för lärare. Det fanns över huvud taget inget ”meriterande” i undervisningen. Kort sagt, det var mer uppskattat att forska än att undervisa. Ordet undervisningsskyldighet avspeglade väl situationen.

Genom att ge den duktige läraren samma möjlighet att söka externa medel från ett ”råd”, som den duktige forskaren redan hade, borde denna obalans åtminstone delvis kunna avhjälpas. En viktig del i ambitionen var självfallet att de projekt som beviljades medel skulle utsättas för samma prövning som projekt vilka erhöll medel från forskningsråd. Det var också viktigt att rådets ledamöter var respekterade akademiker och inte tjänstemän/handläggare vid någon myndighet.

Högskoleutredningen föreslog regeringen att inrätta av ett råd med detta syfte. Några månader sedan kunde förbryllade akademiker konstatera att ett Högskolans utbildningsråd hade inrättats. Rådet skulle bli instrumentet att uppmärksamma goda utvecklingsprojekt inom den högre utbildningen.

Grundutbildningsrådet fick nio ledamöter, varav inte mindre än tre studenter som nominerades av Sveriges Förenade Studentkårer. För att nomineringsprocessen i övrigt skulle likna forskningsrådets, fick rektorsförsamlingarna utse respektive ledamöter, ordföranden utsågs i samråd med regeringen.

I regleringsbrevet för HGUR:s första verksamhetsår föreskrev regeringen följande:

Rådets uppgift är att inhämta och sprida kännedom om avslutade, pågående och planerade utvecklingsinsatser av principiell och nydanande natur rörande akademisk grundutbildning i Sverige och utomlands, samt att främja utvecklingen av den grundläggande högskoleutbildningen genom att fördela anslag till experimentbetonade utvecklingsprojekt, som ligger utom ramen för vad som kan och bör bekostas av sektorsanslagen.

Att välja ut och finansiera projekt

Rådets kärnverksamhet har hela tiden utgjorts av projekt. Vid urval av dessa har rådet använt sig av ett tvåledat ansökningsförfarande där steg 1 är en ”skissansökan” om högst tre sidor. De projekt som kommer vidare till steg 2 inbjuds skriva en fullständig ansökan på engelska som i sin tur skickas till experter för granskning. Detta förfaringssätt sparar arbete för såväl de sökande som för rådet.

De kriterier som tillämpats vid urval av projekt kan sammanfattas enligt följande:

1. Den bärande förnyelseidén måste vara tydligt identifierbar och realistisk både avseende dess omfattning, genomförande, ekonomi och kompetens hos de sökande. Huvudskälet till att avslå ett projekt har många gånger varit att det inte går att utkristallisera den pedagogiska grundtanken. Detta kriterium, om tydlighet, avgränsning och identifierbarhet är även giltigt för forskningsprojekt.
2. Det måste finnas en uppenbar inverkan på studenterna i det föreslagna projektet. Ofta har studenterna i rådet rest frågan ”Vad gör det här för skillnad för studenterna?” Kopplingen till studenternas inläring är ett absolut krav, vilket också är skälet till att rådet inte ger anslag som innebär att lärare kommer att finansieras till mer än 50 procent av rådets medel. Projekt som endast innefattar fortbildning av lärare eller en grupp av lärare har hittills aldrig beviljats.
3. Sökanden måste redovisa vad som har gjorts inom området tidigare, göra jämförelser med liknande projekt etc. Någon form av interna-

tionell orientering är också önskvärd. Även detta kriterium är i någon mån jämförbart med praxis hos forskningsråden. Dock finns en väsentlig skillnad: inom forskningen kan en upptäckt bara göras en gång, men grundutbildningsrådet har tillåtit att hjul uppfinnas ytterligare en gång. När det gäller pedagogisk utveckling är nämligen en del av problemet att hjulet ser något annorlunda ut beroende om det rullar i Uppsala eller i Lund. Delar av undervisningens metodik och idéer är kontextuella och det har därför ett värde att anpassa och variera dem.

4. Reguljär kursutveckling ges inte stöd, inte hellre annat som det enskilda lärosätet kan förväntas själv finansiera, t.ex. att lägga om studiegången för hela program.
5. Rådet har inte sett det som sin uppgift att stödja renodlad pedagogisk forskning.

Levande pedagogers sällskap

De inlämnade projektförslagen kom att omfatta många olika vetenskapsområden. Frågan inställde sig därför tidigt hur man skulle kunna få en kvalificerad bedömning av dessa projekt

Huvudsekreteraren Hans Jallings idé att skapa en nationell pedagogisk akademi bestående av lärare som hade fått studenternas pris som årets lärare kom då väl till pass.

Alla lärare som fått utmärkelse för sin undervisning erbjöds att vara med i "Levande pedagogers sällskap" med uppgift att verka för att upprätthålla och utveckla kvaliteten på den högre utbildningen. Denna samling erkänt skickliga lärare accepterade också att bistå rådet vid bedömning av olika projekt. På så sätt fick rådet redan från början tillgång till en skara akademiska lärare som vid sidan av sina forskningsmeriter hade ett uttalat intresse för undervisning. Detta i sin tur skapade trovärdighet för rådets urvalsprocess.

Utöver uppgiften att vara rådet behjälpligt vid urval av projekt har Levande pedagogers sällskap också på annat sätt haft betydelse för att främja den universitetspedagogiska utvecklingen och debatten i de olika lokalavdelningarna.

Utländska bedömare

Internationella experter har också kommit att spela en stor roll i rådets verksamhet. Gång efter annan hävdas att svenska universitetslärare är dåligt uppdaterade på hur undervisningen inom den egna disciplinen utvecklats, särskilt ur ett internationellt perspektiv. Generellt sett kan man säga att påståendet ofta bekräftas av de internationella experterna. Här skall påpekas att de sökande får ta del av experternas utlåtanden efter det att namn och brevhuvud avlägsnats. De utländska experterna, som ofta är mer vana vid peer-review än våra svenska kolleger, erbjuder sig, antingen att bistå med ytterligare råd i syfte att förbättra ansökan eller på annat sätt stödja verksamheten. Rådet har på detta sätt utgjort en länk för de svenska lärarna till ett vidgat internationellt kontaktnät. Under perioden 1990–1998 har ca 600 utländska akademiska lärare varit anlitade som experter, många flera gånger. Detta internationella nätverk med HGUR och Hans Jalling som spindeln i nätet har på ett utmärkt sätt bidragit till att lyfta in internationell erfarenhet i svensk högskoleundervisning.

Finansierade projekt

Rådet bestämde sig tidigt för att inte prioritera bland olika områden. De områden som således utan styrning växt fram under åren 1992–98 är

Informations- och kommunikationsteknologi (IKT)	70 st
Problembaserad inläring (PBI)	30 st
Examination	15 st

Dessutom kan nämnas projekt rörande samverkan mellan lärosäten, ämnen m.m. (7), jämställdhet (5+8), fallstudiemetodik (5), matematik (5), uppsatsskrivande (4), samt övrigt (24) innefattande bl.a. antagningsprocedur, distansutbildning, mm.

Det finns alltså en tydlig betoning på IKT, något mindre tydligt intresse för PBL och ett visst samlat intresse för examination.

Under perioden som självständig myndighet publicerades beskrivningar och förteckningar över finansierade projekt i rådets årliga verksamhetsberättelse. Rådet och dess verksamhet blev därigenom tydlig också utåt. Numera sker publiceringen av projekten via internet medan rådets verksamhet ingår som en integrerad del i Högskoleverkets årsberättelser. Dessutom publiceras ett urval av projektrapporterna i Högskoleverkets skriftserie.

Inte bara projekt

Genom åren har rådets verksamhet kommit att omfatta annat än projekt. Somliga uppdrag har rådet fått av regeringen, andra har initierats av rådet självt. De regeringsuppdrag som rådet haft ansvaret för är

- Internationalisering (vilket rådet genast definierade som utbytesprogram för lärare)
- Integration av miljöaspekter i utbildningen
- Ökning av andelen kvinnor i tekniska utbildningar
- IKT i lärarutbildningen

I arbetet med regeringsuppdragen har rådet frångått principen om att endast ge anslag till den enskilde läraren. Förankringsprocessen både hos ledningen och bland lärarna har varit viktig. Utmärkande för arbetssättet har därför varit att projekten utformats i dialog med företrädare för lärosätena.

Den egeninitierade verksamheten har alltid haft sin grund i den samlade bilden av ansökningar som kommit till rådet. I de fall flera ansökningar haft liknande inriktning har rådet funnit det lämpligt att sammanföra dem i särskilda arbetsgrupper/program. Några exempel:

Matematik – med koncentration på hur nybörjarna tas om hand på institutionerna

LingCAL – ett aktionsprogram för att främja användningen av IT i moderna språk, innefattande såväl projektverksamhet som en internationell jämförande utvärdering. (CAL= computer assisted learning)

MedCAL – en särskild arbetsgrupp för datorstöd inom medicinsk utbildning,

Casemetodik– där rådet tillsammans med Stockholms Universitet och K A Bonniers Stiftelse finansierade ett nationellt center med uppgift att främja användning av casemetodik.

Det är vår uppfattning att detta arbetssätt, vilket också bär Hans Jallings signum, starkt bidragit till att öka effektiviteten i arbetet som sådant samt också till att skapa värdefulla nätverk. Dessa nätverk har också utgjort plattformar för olika internationella kontakter.

Effekter

Antalet ansökningar har legat ganska konstant mellan 160 och 200 per år. Det betyder att rådet hittills fått närmare 2 000 ansökningar från i princip

alla universitet och högskolor. Strax under 200 projekt har beviljats, dvs. 10 procent.

Det är uppenbart att varje ansökan har föregåtts av diskussioner och tankemöda ute på universitet och högskolor. Om vi antar att det bakom varje ansökan finns en grupp av lärare om fyra, och att några av dem söker flera gånger, så har uppskattningsvis 5 000–6 000 lärare på något sätt involverats i pedagogiskt utvecklingsarbete under rådets hittillsvarande verksamhet. Denna räkneövning, vilken inte på något sätt gör anspråk på precision, illustrerar likväl att blotta existensen av ett råd gör att utvecklingsprocesser tar fart, även om inte rådet kan finansiera dem alla. Det har också funnits indikationer på att projekt helt eller delvis kunnat få lokal finansiering.

Det är också vår uppfattning att rådet genom sitt arbetet skapat en tydlig profil som det ställe där man har överblick över den pedagogiska utvecklingen såväl i Sverige som i andra länder. Rådet har också kommit att utgöra modell för inrättandet av ett motsvarande råd i Australien. De senaste årens intresse för kvalitetsfrågor i den akademiska undervisningen har också förstärkt betydelsen av rådets arbete.

Vinnare och förlorare

Så gott som alla universitet och högskolor har vid något tillfälle varit representerat bland rådets ansökningar. Det kan konstateras att vårdutbildningar, lärarutbildningar och i viss mån konstnärliga utbildningar är underrepresenterade, både på den samlade listan över projektansökningar och den över beviljade projekt. Detta är särskilt markant för vårdutbildningarna; rådet har fått mycket få ansökningar från dem genom åren. För lärarutbildningarna gäller att de visserligen finns med bland de sökande, men att ansökningarna inte är utformade på sådant sätt att experter från den egna disciplinen eller rådets ledamöter varit beredda att bevilja ansökningarna.

Sammanfattningsvis gäller att de högskolor och discipliner som har en tradition av att söka och få anslag på forskningsområdet är välrepresenterade såväl bland ansökningarna som bland de beviljade projekten. ”Framgångsrika forskare är framgångsrika även hos Grundutbildningsrådet”.

Som tidigare nämnts har rådet valt att inte ange områden som särskilt intressanta. De sökande vars ansökningar har högst kvalitet får medel. Men rådet har som framgått ovan också använt andra instrument för att stödja den pedagogiska utvecklingen. Ett sådant är lärarutbytet vilket var mycket uppskattat bland vårdlärare. Det har haft omvittnat stor effekt för denna

utbildnings internationalisering. Vad gäller lärarutbyte är det intressant att notera att de utländska lärarna undervisade inom reguljär utbildning under sin Sverigevistelse. På så sätt fick även det stora flertalet studenter som normalt inte valt att lägga en del av sin utbildning utomlands möjligheten att komma i kontakt med lämpliga utländska lärare.

Utvärdering

Rådets verksamhet har vid några olika tillfällen utvärderats. (Se t.ex. Ds 1992:120)

Enligt utvärderingen 1992 präglades rådets verksamhet av företagsamhet, effektivitet, flexibilitet och lyhördhet. Kritiska omdömen gällde bl.a. avsaknaden av en klar policy och marknadsföring liksom svårigheter att sprida resultaten till andra institutioner och utbildningsmiljöer.

Översynen 1995 understryker att både professorer och studenter anser att rådets aktiviteter är värdefulla och stimulerande. Vidare har rådet fungerat som modell för ansträngningar att höja den grundläggande högskoleutbildningens status i andra länder, bl.a. i Australien. Problemen med marknadsföringen, vilket påpekades i den tidigare utredningen kvarstod emellertid. Man konstaterar emellertid också att fyra år är en mycket kort tid för att skapa en ny profil i dagens flöde av information och kommunikation. Den sammanfattande bedömningen i rapporten var dock att rådets verksamhet behövdes för att bl.a. nationellt kunna stämma av olika utbildningssatsningar och för internationellt utbyte av erfarenheter när det gäller den grundläggande högskoleutbildningen. Rådets verksamhet bedömdes också som viktig för undervisningens datorisering, där de marknadsmässiga förutsättningarna i många fall är begränsade i ett litet land som Sverige.

Våra internationella kontakter har visat att rådet anses vara ett intressant och viktigt initiativ. Även i utlandet ser man organisationer/aktiviteter av rådets typ som viktiga i en tid då kraven på ökad volym av högre utbildning av hög kvalitet ständigt är i konflikt med tillgängliga resurser.

Varför ett Grundutbildningsråd?

Presentationen ovan har förhoppningsvis gett en grov bild av HGUR:s hittillsvarande verksamhet. För detaljer hänvisas till Hans Jalling & Märten Carlsson, *An Attempt to Raise the Status of Undergraduate Teaching* (Studies in Higher Education and Research 1995:2/3), vilken innehåller omfattande information om olika projekt och också om HGUR:s övriga verksamhet.

Den fråga man i dag bör ställa sig är vad framtidens råd skall göra, hur det skall arbeta och om det överhuvudtaget behövs. För närvarande är rådet en del av Högskoleverket och röster har rests om att koppla ihop verkets granskande och främjande del. Rådets verksamhet skulle därmed övergå till att vara ”behovsprövad” vilket har föga med akademisk rådsverksamhet att göra.

Skall rådet fullgöra sin uppgift att vara statushöjande bör frihetsgraderna vara tydliga och stora. Annars förfuskas hela analogin med forskningen, dess väsen och inneboende mekanismer.

Vi har konstaterat att alla discipliner och lärosäten inte har varit framgångsrika hos rådet och det finns därför all anledning att kritiskt granska processen. Rådet får aldrig hävda sin särart så till den grad att förnyelsekraften går förlorad. Verksamheten måste fortsätta att präglas av nytänkande och rådet får inte vara främmande för okonventionella metoder.

Regeringen har helt nyligen beslutat att rådets mandat skall utvidgas till att också omfatta forskarutbildningen. Det måste tolkas som att rådsreceptet uppfattas som fungerande. Med tanke på nu rådande situation inom högskolesektorn – en av anledningarna till denna skrift – är det logiska att förstärka och renodla det unika instrument för förnyelse av utbildning som rådet utgör.

”Som jag framhöll i min föregående föreläsning ...”

Av Inge Jonsson

Det berättas, att när den store spanske 1500-talsteologen Luis de Leon efter fem år i inkquisitionens fängelse tilläts återvända till sin lärostol vid universitetet i Salamanca, hälsade han sina studenter med orden: ”Som jag framhöll i min föregående föreläsning...”.

Denna välkända anekdot är öppen för flera tolkningar. Skälet till att den lärde professorn hade tvingats avbryta sin undervisning var de makthavandes misshag med förment kätterska nymodigheter i densamma. Sättet att återknyta till vad han sagt fem år tidigare vittnar om att han inte låtit sig skrämmas till tystnad eller anpassning. Uppenbarligen kunde han också utgå från att auditoriet väntat på hans återkomst och hade gott minne.

Historien upprepar sig visserligen aldrig, men den förändrar sig heller inte så totalt, att man inte kan hämta tänkvärd lärdom ur den. En sentida svensk kollega till Luis de Leon kan självfallet inte ens tänkas i vår sköna nya värld, och även om så vore möjligt, skulle hon eller han i varje fall inte kunna räkna med att någon enda student skulle komma i håg vad som sagts på en föreläsning för fem år sedan. Tempot i den moderna tillvaron och den publika brusnivån gör det till en absurd tanke, som inget aldrig så effektivt Grundutbildningsråd kan göra mycket åt. Men kanske har Luis de Leons öde ändå något att säga om läraruppdragets höghet, som må vara värt att begrundas.

Det är min övertygelse, att uppgiften att förmedla vetenskaplig kunskap till nya generationer och samtidigt aktivt bidra till denna kunskaps växt hör till de noblaste i kultursamhället. Troligen går det emellertid lättare att hålla denna Humboldtärvda värdesättning levande för en emeritus, som varken behöver få den undanskymd av vardagens trivialiteter eller misstänkas för att tala i egen sak. Måhända ser en utomstående också klarare, att frestelsen att välja tystnad och anpassning förblir ett hot

mot universitetens hälsa, även när den uppträder i andra och förvisso mer humana former än den inkquisitionen tillhandahöll.

Den bok som jag fått det hedersamma uppdraget att avsluta ger åtskilligt stoff till eftertanke i den riktningen. Det är inget tvivel om att lärarnas situation försämrats i en hel rad hänseenden, sedan jag lämnade den aktiva tjänsten för ungefär lika lång tid sedan som Luis de Leon tillbragte *in carcere*, inte heller att universitet och högskolor under den perioden utsatts för ett starkt ökat tryck från det omgivande samhället. Det tar sig uttryck i minskade resurser för grundutbildningen på nivån 15–20 procent och radikalt skärpta krav på forskarutbildningen, i väsentligt ökat politiskt inflytande på universitets och högskolors ledning och en mycket påtaglig styrning av forskningens inriktning från externa aktörers sida. Jag vill inte påstå, att alla dessa förändringar rört sig åt den negativa polen, men att de ställt lärarnas lojalitet och studenternas tålmod på hårda prov är obestridligt.

Den hovsamma akademiska kritiken

Samtidigt kan man förvånas över hur ringa dramatik detta test utlöst. För den som minns revoltstämningarna i samband med 1960-talets reformer framstår uttrycken för den akademiska kritiken under 1990-talet snarast som en västanfläkt, eller mindre hovsamt, som en stilla jämmer från en skara utbrända konferensdeltagare. Beslutet att detronisera rektorerna och ersätta dem som självskrivna ordförande i det högsta ledningsorganet med politiskt tillsatta lekmän mötte förbluffande lama protester, trots att det innebar ett brott med månghundraåriga traditioner och stred mot nästan all internationell praxis. Det innebar naturligtvis i realiteten en kraftig förstärkning av den politiska styrningen av universiteten, även om den officiella retoriken – utifrån ett litet fåtal uppenbart opolitiska personval – försökte förvandla det till ännu ett sätt att garantera deras autonomi.

Vad man lätt kunde räkna ut i förväg har också besannats. Universitetens styrelser ger inte röst åt den akademiska opinionen i frågor, som har minsta politiska laddning, t.ex. remissyttrande, utan avspeglar diskussionen i en församling, som de flesta lärare och studenter vet mycket litet om och intresserar sig än mindre för. Men några kraftfulla protester mot denna nyordning har inte avhörtts, och vad jag vet är reservationer och protokollsdiktamina från de akademiska styrelseledamöternas sida sällsynta.

Är det så att vår omtalade svenska rädsla för konflikter har förlamat universitetens företrädare? Eller har kollegerna resignerat inför det politiskt nödvändiga och valt att antingen odla sin kåltäppa i väntan på

pensionen eller försöka finna andra vägar till frihetens rike? För mig framstår det som uppenbart, att de svenska universiteten snarast möjligt – i stället för att passivt avvakta nästa politiska ingrepp – borde inrätta någon form av senat, en högsta företrädare för den akademiska komuniteten, i enlighet med vad som är en självklarhet i de flesta länder och just börjat prövas i Uppsala.

Säkert är att alldeles för många ämnesrepresentanter vittnar om grava bekymmer över rådande läge, när de uttalar sig i mer slutna sällskap. Jag har som emeritus haft glädjen att bli rådfrågad i en del humanistiska sammanhang och även fått inblick i det som numera heter det humanistisk-samhällsvetenskapliga vetenskapsrådets aktuella forskning via ett antal privata stiftelser. Då har jag lärt mig, att den ekonomiska situationen har blivit ohållbar för vissa fakulteter, och om inte det osannolika inträffar, att de får sina underskott täckta, finns det inte längre någon möjlighet att upprätthålla verksamheten med samma bredd som hittills – om djup har det sedan länge inte varit tal, när den schemalagda undervisningen inskränkts till det absoluta minimum.

Verklighet och visioner

Verkligheten står alltså i strid med politiska visioner om kunskaps-samhället. Det är i och för sig trist men knappast överraskande. Vad som verkligen oroar mig är i stället bristen på reellt nytänkande vid fakulteterna, eller kanske rättare, de kollegiala organens oförmåga och ovilja att fatta beslut om förändringar, som för en utomstående ter sig helt nödvändiga. Man kan få intrycket, att varje tanke på att skapa särskilda profiler uppfattas som osande eder i den humanistiska kyrkan: ett modest försök från min sida har i varje fall bemötts med argumentet, att själva bredden ju är humanioras profil.

Problemet är bara, att det kan åberopas även av de nya högskolorna, och eftersom humaniora tydligen framstår som attraktiva vid snart sagt alla lärosäten, kommer varken ekonomiska eller personella resurser någonsin att bli tillräckliga.

Som humanist måste jag naturligtvis glädjas åt ämnenas dragningskraft, men jag kan inte acceptera en utveckling, som leder till att de får verka med alldeles för kläna förutsättningar överallt i landet. Det finns inga sakliga skäl till att just humanistisk forskning och utbildning skulle kunna blomstra i små och utspridda miljöer, hur stora förhoppningar man än må fästa vid IT-revolutionen. Men än så länge har jag sett mycket få tecken på att någon planerad ansvarsfördelning mellan lärosätena – om man nu vill

undvika det känsloladdade ordet ”profilering” som annars betyder samma sak – skulle kunna realiseras av deras egen kraft.

Ändå är jag övertygad om att en sådan måste komma, i varje fall så länge vi talar om en kvalificerad akademisk utbildning och forskning. Men just humaniora intar en särställning, vilket 1960-talets reformpolitiker snabbt tvangs att inse. De utgör ett slags frihetsenkav mitt i det yrkesförberedande utbildningssystemet, och tillströmningen till fakulteternas ”enstaka” eller ”fristående” kurser har förblivit ett irritationsmoment för PUKAS-präglade plantänkare. Förvånande många studenter från andra fakulteter visar sig ha med humanistiska kurser i sina examina, medan trafiken i den andra riktningen knappast skapat några köer. Frågan blir då, vad det är studenterna med mer definitiva yrkesambitioner söker i det humanistiska kursutbudet – och vad de finner.

En observation borde vara ett memento, nämligen det stora bortfallet mellan A- och B-nivån i vissa ämnen, särskilt moderna språk. Det verkar troligt, att en majoritet av de förlorade fåren inte varit intresserade av språkvetenskap utan snarare velat förbättra sin språkfärdighet. På motsvarande sätt är det väl sannolikt, att det inte är en i omedelbar yrkesutövning utväxlingsbar utbildning man förväntat sig av andra humanistiska ämnen utan främst en fördjupad ”bildning”. Men är utbudet verkligen ägnat att stilla denna längtan eller vore det dags att pröva radikalt nya former?

Svaret blir i mycket beroende av vilka resultat gymnasieskolan lyckas uppnå, och därvid kan jag bara bekänna min bekymrade okunnighet. Det förefaller dock illavarslande, att regeringen anser sig behöva föranstalta om speciella åtgärder för att sprida upplysning om 1900-talets största katastrof, den systematiska utrotningen av Europas judiska befolkning, när ett nästan heltäckande skolsystem haft åtskilliga decennier på sig att förmedla den kunskapen. I en aktuell debatt har också studenternas svaga allmänbildning och ringa beläsenhet påtalats, och även om engelskundervisningen har visat sig framgångsrik, finns det ingen anledning att yvas över den språkliga kompetensen i övrigt – inte heller vad gäller svenska.

Högskoleförberedande program?

Finns det kanske ett behov – och rentav en marknad – för högskoleförberedande program med allmänbildande innehåll? Såvitt jag vet pågår försök med s.k. collegeår sedan någon tid på enstaka håll, och åtminstone i Umeå har de hittills givit positiv utdelning. Sådana program skulle rimligen kunna organiseras så, att ”enbart” bildningssökande studerande finge plats vid sidan av dem, som vill eller måste förvärva specifik

kompetens på en högre nivå än Komvux. Därmed skulle högskolan själv gripa initiativet till att förbättra de förkunskaper, vars låga lödighet man ofta klagat över och skyller studenternas dåliga resultat på.

Förmodligen förblir tanken på collegeår i huvudsak lika utopisk som den varit de senaste drygt trettio åren, trots att det angloamerikanska inflytandet över den högre utbildningen i hela Europa tycks växa oupphörligt. Likväl kan den vara värd att hållas aktuell bland andra uppslag för en högskoleledning, som vill pröva något nytt – alternativt konstatera hur långt autonomin i realiteten sträcker sig. Om man inte anser sig kunna gå så långt, finns det mer begränsade åtgärder att vidta. I Finland har man sedan länge etablerat särskilda språkcentra vid universiteten, som erbjuder färdighetsträning och fackspråklig kursgivning inte bara till sina egna lärare och studenter utan också till betalande extramurala elever. Tanken att sådana borde vara värda att etablera också i Sverige har framförts av Torbjörn Lodén i hans småämnesutredning vid HSFR och av en lokal humanioröversyn i Umeå, som jag hade förtroendet att leda förra läsåret. Ingendera uppkallade några jubelrop från språkvetarkollegerna, om jag uttrycker mig varsamt. Tvärtom har förslagen avvisats med förtrytsamhet som ett reaktionärt anslag mot ämnenas vetenskapliga status och en återgång till äldre tiders språkmästeri, i värdering jämställt med undervisning i dans och fäktning.

Det här har jag svårt att förstå, och jag hoppas, att det även gäller denna boks mottagare. Man kunde tycka, att forskarnas starka intresse för språkinläring borde motsvaras av ökade insatser för att pröva hypoteser i praxis och befordra insamling av empiriskt material, samtidigt som uttalade behov hos studenter och andra avnämare tillgodoses. För lekmanen förefaller det, som om anknytningen till aktuell forskning snarare skulle förstärkas i sådana färdighetstränande program än motsatsen. Om förslaget om ett separat Språkcentrum är svårsmält, måste det gå att hitta andra organisatoriska lösningar, t.ex. att låta verksamheten bedrivas samordnat vid befintliga institutioner. Det väsentliga är självfallet att finna den form, som bäst kan motsvara studenternas förväntningar. Rimligen vore det inte heller till skada, om språkinstitutionerna samtidigt kunde förbättra sin kläna ekonomi.

Utvärdering och rankning

Det finns säkert flera exempel på vad universitetsansvariga själva skulle kunna göra för att befordra ett nödvändigt reformtänkande, som kan minska risken för att utifrån inklampande aktörer tvingar fram det. Just det

honne motivet var ett huvudargument, när CRE, den europeiska rektorskonferensen, startade det frivilliga utvärderingsprogram, som nu är inne på sitt femte år. Vad man där granskar är de strukturella förutsättningarna vid de utvärderade universiteten för att åstadkomma strategiska förändringar. Programmet är intill förblandning likt det som nyligen genomförts som ett obligatorium inom det svenska högskolesystemet, och det betyder, att det tagits fram en avsevärd mängd rapporter, som borde kunna bilda underlag för intressanta jämförelser.

Vid sidan av detta europeiska frivilligprogram, som huvudsakligen engagerat relativt små och nygrundade lärosäten, finns nationella evaluerings-system i flera länder, som omfattar alla. Till det skall läggas det mediala rangordnande, som *Der Spiegel* genomfört vid ett par tillfällen i Tyskland och Moderna tider imiterade förra läsåret här hemma. Som förutvarande rektor vid Stockholms universitet borde jag givetvis jubla över resultatet, men när jag läser i *Der Spiegel*, att Tysklands främsta universitet ligger i Eichstätt, blir jag något misstrogen mot metodiken. Det lilla katolska universitetet i Eichstätt, med sina fyratusen studenter det enda privata i Tyskland, har jag nämligen varit med om att utvärdera i CRE-programmet, och även om vi hade mycket gott att säga om det, skulle vi inte komma på tanken att placera det på Tysklandstoppen. För det fanns inte minst ideologiska hinder: även om inte alla anställda måste vara katoliker, torde utrymmet för kritik av den kristna tron vara mycket begränsat.

Självfallet beror resultatet av alla utvärderingar på vad man försöker mäta och med vilka instrument. De mediala har koncentrerat sig på grundutbildningen och hur studenterna trivs vid universitetet, och det är obestridligen en viktig faktor men ger knappast en rättvisande helhetsbild: vad man presterar inom forskningen väger t.ex. lätt eller ingenting. I Eichstätts fall förefaller resultatet så mycket märkligare, som en studentföreträdare levererade en ovanligt skarp missnöjessalva vid vårt besök där, men det illustrerar tydligt ett av de mest svårlösta problemen i sammanhanget, nämligen representativiteten hos dem man möter. Om jag skall döma av min erfarenhet, existerar det inte några ”vanliga” lärare eller studenter vid europeiska universitet. Trots att alla CRE-grupper jag deltagit i uttryckligen bett att få träffa lärare och studenter, som inte har ledningsuppdrag eller företräder fack och kårer, har vi nästan bara mött dekaner, prefekter och kåraktiva studenter.

Det här problemet går givetvis att lösa genom omfattande enkäter av typ Lundabarometern, men då når man å andra sidan upp till en vida högre kostnadsnivå än i de relativt billiga CRE-utvärderingarna. För dem betalar

lärosätet i fråga 25 000 euro till CRE i Genève, som använder dem bl.a. för att ersätta utvärderarnas resekostnader (några arvoden utgår inte), men det oftast mycket ambitiösa arbetet med att genomföra en intern självutvärdering och organisera två visiter höjer naturligtvis kostnaden. I skrivande stund vet jag inget om hur Högskoleverket avser att bedriva sina utvärderingar i fortsättningen, men det verkar sannolikt, att man kommer att inrikta sig mot att mäta kvaliteten i utbildningen och låta själva kvalitetsarbetet bli den självklara förutsättningen.

Under alla förhållanden förblir universitet och högskolor ganska säkert föremål för evaluering i flera former under överskådlig tid. För egen del tror jag, att omsorgsfullt genomförda externa granskningar utifrån allmänt godtagna kriterier är till betydande nytta, så länge verksamheten inte stelnar i rutiner. Det årliga rapporterandet av de forskarstuderandes aktivitetsgrad, som åvilade prefekten på min tid vid institutionen, bevarar jag i minnet som ett av de effektivast avskräckande exemplen på meningslösa byråkratiska riter. Risker finns givetvis, att även obligatoriska evalueringar kan deklinera till slentrianmässigt sammanställande av kvantitativa data, som har föga eller intet att säga om kvaliteten i det som verkligen pågår.

Besinning och omprövning

Det är dock hittills omvittnat, att arbetet med självutvärdering lett till många aha-upplevelser hos de engagerade och varit det mest gagnarika inslaget i hela utvärderingsprocessen. En slutsats man kan dra av detta ropar till skyn om behovet av tid för besinning och omprövning. Det skall naturligtvis inte förväxlas med något slags självcentrerad isolering i det förkättrade elfenbenstornet, utan tvärtom som en förutsättning för den frihet och öppenhet, som alltid varit tecknet på ett vitalt lärosäte. Vad jag ser som det största hotet mot den högre utbildningen idag är, att det inte tycks finnas mycket tid för eftertanke i samhället överhuvudtaget. Det som premieras är de korta perspektiven, de snabba lösningarna, den i kvantitativa termer ökande effektiviteten.

Må vara att sådana krav kan vara rimliga i vissa sammanhang, men för den högre utbildningen och forskningen är de förödande. Det förblir ett tungt ansvar för ledningen vid universitet och högskolor att på en gång försvara sina lärosätens integritet och driva på de förändringar, som är ofrånkomliga i en ny situation. För att etablera den rätta balansen mellan tradition och förnyelse har sedan varje lärare och student sitt ansvar. Den lärdomen är inte mindre giltig nu än den var i Salamanca, när Luis de Leon

efter fem års tystnad återupptog sin nobla gärning exakt där den avbröts:
”Som jag framhöll i min föregående föreläsning...”.

Medarbetare i boken

Mårten Carlsson, f. 1936, agronom 1962, docent i trädgårdsekonomi Alnarp 1975, professor i trädgårdsodlingens företagsekonomi Hannover 1972–1976 och vid Sveriges lantbruksuniversitet sedan 1977, rektor där 1982–1994. Expert i Högskoleutredningen 1989–1992. Ordförande i Högskolans grundutbildningsråd 1990–1995. Sedan 1995 styrelseledamot i Knut och Alice Wallenbergs stiftelse.

Eva Falk Nilsson, f. 1937, fil. mag. i Lund, pedagogisk konsult vid Lunds universitet 1970 och föreståndare för dess Universitetspedagogiska centrum sedan 1995. Sekreterare i Högskoleutredningen 1989–1992.

Anders Fransson, f. 1942, Fil. dr och docent i pedagogik vid Göteborgs universitet 1984–1989, rektor för Högskolan i Borås sedan 1990. Ledamot i Högskolans grundutbildningsråd 1991–1998, dess ordförande 1995–1998.

Göran Gellerstam, f. 1940, teol. dr. i Lund 1971 och docent i kyrkohistoria där 1979. Universitetsbibliotekarie vid Lunds universitet och chef för Lunds Universitetsbibliotek sedan 1989. Ordförande i Högskoleutredningens arbetsgrupp för biblioteksfrågor och författare till rapporten ”En kreativ studiemiljö – högskolebiblioteket som pedagogisk resurs (SOU 1991:72).

Lars Haikola, f. 1947, teol. dr., docent vid teologiska fakulteten i Lund, Ledamot av Levande pedagogers sällskap sedan 1992 och tilldelad Lunds universitets pris för framstående utbildningsinsatser 1994. Rektor för lärarhögskolan i Malmö 1995–1998. Ordförande i Högskolans grundutbildningsråd sedan 1998.

Jesper Holmberg, f. 1973, har arbetat två år på Uppsala studentkår, som utbildningsrådets ordförande respektive vice kårordförande. Han har varit ledamot av Uppsala universitets ledningsgrupp för kvalitets- och utvecklingsfrågor, ledamot i Uppsala universitets konsistorium, samt vice ordförande för Grundutbildningsrådet. Han läser för närvarande på IT-programmet i Uppsala.

Inge Jonsson, f. 1928, fil. dr vid Stockholms universitet 1961, där han 1973 utnämndes till professor i litteraturvetenskap. Åren 1988–1994 var han universitetets rektor. Bland övriga uppdrag kan nämnas att han var ordförande i Riksbankens jubileumsfond 1992–1998 och ledamot i Resursberedningen 1991–1994. Sedan 1994 preses i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Torsten Kälvemarm, f. 1942, teol. o. fil. kand, har arbetat inom centrala högskolemyndigheter sedan 1971. Kulturattaché i London 1989–1992. Redaktionell expert i Högskolutredningen. Chef för Internationella avdelningen vid vhs resp. Högskoleverket 1992–1998. F.n. utredare vid Högskoleverket.

Leif Lewin, f. 1941, Fil. dr och docent i statskunskap 1967 och skytteansk professor i vältalighet och statskunskap 1972, allt vid Uppsala universitet. Ordförande i Sveriges Universitetsläraförbund 1986–1990, dekanus för samhällsvetenskapliga fakulteten 1991–1999 och vicerektor från 1999 vid Uppsala universitet. Ledamot i 1989 års Högskoleutredning.

Hans Näslund, f. 1938, fil. mag. i Lund, kanslichef vid medicinska fakulteten i Lund 1977–1986 och Nordiska Hälsovårdshögskolan i Göteborg 1986–1989, sekreterare i Högskoleutredningen 1989–1992. Sedan 1992 knuten till Lunds universitets centralförvaltning med uppgifter inom strategisk planering, kvalitetsarbete m.m.

Håkan Westling, f. 1928, med dr i Lund 1957, professor i klinisk fysiologi i Lund 1967. Dekanus medicinska fakulteten där 1977–1982 och universitetets rektor 1983–1992. Han har bl.a. varit ledamot i Medicinska forskningsrådet 1967–1973, styrelseledamot i UHÄ 1986–1990, och ordförande i 1989 års högskoleutredning. Sedan 1993 styrelseledamot i Knut och Alice Wallenbergs stiftelse.

Jeanette Winterling, f. 1972, har varit ordförande för Hälsouniversitetets studentkår i Linköping. Hon har varit ledamot i Linköpings universitetsstyrelse och är för närvarande vice ordförande i Rådet för högskoleutbildning. Hon arbetar som sjuksköterska i Stockholm och Linköping, och läser kurser i psykoterapi vid Linköpings universitet.

Rådet för
högskoleutbildning

ISBN 91-88874-42-7